ISSN 1392-6845

Naujasis ŽIDINYS

2020 2

AIDAI

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

Laiškas redaktorei
JARLAS BRANTINGAS 1

Šiandiena
Arkivyskupas GINTARAS GRUŠAS. Kelyje į Kovo 11-ąją 3

KAZYS PREIKŠAS. Kur nuėjome, arba atsakymas į 1990-ųjų klausimą *Quo vadis?:* Niekur nepasakyta neiškilminga seno sąjūdiečio prakalba 5

Nustebimai
GUODA AZGURIDIENĖ
Kinija viduje ir išorėje 8

Kritika
TOMAS DAUGIRDAS
Kultūra yra elitinė arba jokia 10

Gailių klano premija 2020
MYKOLAS KATKUS. Laudacija Gintarui Grajauskui 12

Poezija
WISŁAWA SZYMBORSKA. Eilėraščiai 14

Kultūros istorija
ONA DILYTĖ-ČIURINSKIENĖ. Šventųjų maršrutai žemėje ir danguje: Baroko vaizdinių šėlsmas 1695 m. Kražių rankraščio poezijoje 16

Literatūra
PAULIUS SUBAČIUS. Maironio scholijos ir glosos 26

Dailė
GIEDRĖ JANKEVIČIŪTĖ. Karo pėdsakai Vilniuje 31

Klasika
KSENOFONTAS. Hijeronas 38

APŽVALGA

Jūratė Čerškutė. Apie trumpumą, literatūros 48

Nerija Putinaitė. Kovo 11-osios Lietuva: posovietinė ar jau kitokia?: Pamąstymai (ne)švenčiant su Justino Marcinkevičiaus *Mažvydu* ir „Lietuvos“ ansambliu 51

Karolis Čižauskas. Viena koja unijoje: Apie Lenkijos ir Lietuvos valstybei skirtą simpoziumą Škotijoje 54

Auksė Kancerevičiūtė. Federico Fellini. Realybė – tai sapnas? 58

In memoriam
Mantas Adomėnas. George Steiner (1929–2020) 61

KNYGŲ AIDAI

Lina Buividavičiūtė. Grožio, blogio ir meno nusikaltimas be bausmės? 63

Giedrė Kazlauskaitė. Iridė 65

Mykolas Paberža. Treniruočių stoka padarė savo 67

Vilma Vaskelaitė. Laužiant praeities kodus 69

Antanas Terleckas. Naujos visuomenės su(si)kūrimo istorija 71

Žilvinas Švedkauskas. Lietuvos užsienio politikos atradimas 73

Kęstutis K. Girnius. JAV santykiai su Lietuva 75

Knygų mugė 78

Užsklanda
ELIGIJUS RAILA. Pomponai 80

Skilčių logotipai: *Nustebimai* – Gimnastikos pratimas. 1900. Graviūros fragmentas; *Kritika* – Dictionnaire Encyclopédique des amusements des sciences mathématiques et physiques. Paris. 1792. Graviūra; *Jūratės Čerškutės apžvalga* – Eglė Kuckaitė. Gangreit. Šyšokas. 2020. Popierius, tušas; *Pomponai* – Annos Constenoble piešinio fragmentas

Viršelyje – Rimantas Sakalauskas. Palangė II. 1985. Popierius, tušas

Šiame *NŽ-A* numeryje publikuojame ir daugiau Rimanto Sakalausko kūrinių iš netrukus pasirodysiančios dailininko monografijos *Nekenčiu sumaišties* (sudarytoja ir tekstų autorė Giedrė Jankevičiūtė, leidėjas *Vilniaus grafikos meno centras*)

LAIŠKAS REDAKTOREI

Jarlas Brantingas

Gerbiama Redaktore,

Pradėdamas rašyti laišką, prisiminiau Miguelio de Cervanteso *Don Kichotą*. Turbūt todėl, kad būtent šį kūrinį vaikystėje man skaitė pusseserė. Tada, kai dar nėjau į mokyklą, pats nemokėjau skaityti. Iš šio šedevro turbūt ryškiausiai prisimenu sceną, kai riteris puola vėjo malūnus. Nes mano, kad jie – milžinai. Ši scena man buvo ir tebėra graži. Kartais galvodavau, kad pats esu Don Kichotas, kurį vėjo malūnų sparnai bloškia ant žemės. Dabar, būdamas vienuoliktoje klasėje, šią sceną interpretuoju kiek kitaip. Galvoju, kad ji moko žiūrėti į tai, kas yra aplinkui, su krisleliu vaizduotės. Ir svajoti.

Šią paprastą tiesą dažnai pamirštu. Ypač kai įsitraukiu į beprasmes internetines diskusijas su internetiniais troliais. Arba kai nuo per didelio informacijos srauto pradeda skaudėti galvą. Tiesą sakant, šiuolaikiniame pasaulyje gebėjimą svajoti labai lengva prarasti. Dar blogiau, kad greitai įmanoma nužmogėti. Nebejaudina kasdieniai pranešimai apie bendraamžių savižudybes, naujienos apie patyčias. Kažkam kažkur ką tik sugriuvo visas pasaulis, o aš sėdžiu čia prie ekrano ir nieko nejaučiu. Nes antraštę, skelbiančią apie panašų įvykį, mačiau vakar, ar užvakar. Ir reklamų visur matau per daug. Per ryškių. Pavyzdžiui, *YouTube* platformoje netgi muzikos pasiklausyti neįmanoma, prieš tai nepamačius ir neišgirdus vadinamojo „ado“ – trumpo reklaminio siužeto, dažniausiai nederančio su muzika, kurios ketinu klausytis. Po trankios muzikėlės ir teksto, skelbiančio, kad reikia paskubėti įsigyti naujausią automobilį, nepavyksta susikaupti Mozarto ar Verdi kūriniams, Leonardo Coheno ar Davido Bowie dainoms. Be to, didžiojoje dalyje matytų reklamų vaizduojamas idealus gyvenimas. Idealūs raumeningi vyrai vežioja prabangiuose automobiliuose nė kiek ne prasčiau atrodančias savo merginas. Šeimos atrodo taip, tarsi nebūtų jokių rūpesčių. Reklamose nuoširdumui nelieka vietos. Jeigu šiame virtualiame pasaulyje pasirodytų Don Kichotas, niekas jo nepastebėtų. Jotų jis vienišas ant savo Rosinanto per šias informacijos džiungles ir nesuprastų, kur pateko.

Tačiau vis dėlto ne viskas prarasta. Veikiau priešingai. Gyvenant socialinių tinklų, naujienų srauto ir reklamų pasaulyje, kyla noras atsiriboti. Pasibalnoti arklėką, susirasti kokį bendramintį ir joti lauk iš šios iškreiptų veidrodžių karalystės. Tiesa, tam reikia kažko, kas sukrėstų, priverstų išeiti, kaip dabar madinga sakyti, iš komforto zonos. Man, kaip jaunam žmogui, toks įvykis turbūt buvo 2018 m. pabaigoje – mokinių mitingas prie Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos. Naujienų sraute žinių apie mokytojų streiką buvo daug. Tačiau įvyko ir mokinių mitingas. Jo metu jauni žmonės iš įvairiausių Lietuvos vietų suvažiavo parodyti, kad jiems irgi rūpi švietimas. Aš taip pat ten buvau. Prisimenu, kaip pro ministerijos duris išėjo ministrė. Nežinojau, ko tikėtis... Galbūt to, kad vis dėlto naujienos apie mokytojų streiką ar mokinių mitingą nebus nustelbtos kitų aktualijų. Nedings žinių sraute. Ir ką gi? Dabar žiniasklaidos antraštėse mirga pranešimai apie koronavirusą, nušautą motiną stumbrę ir informacija apie partijų reitingus. Šios temos – aktualios, sutinku, bet vis dėlto norėtųsi, kad

reikšmingi, žmonių gyvenimą keičiantys dalykai būtų ne vienadienės sensacijos. Kad svarbiau būtų problemą išspręsti, ne tik apie ją parašyti feisbuke ar naujienų portale.

Artėja Kovo 11-oji. Kelias dienas visi portalai rašys apie tai, kaip galima ją švęsti. Visur bus iškabintos vėliavos, skambės pompastiškos kalbos. Dar reikės nepamiršti atsidaryti feisbuką ir ant profilio nuotraukos užsidėti kokį rėmelį. Su trispalve ar kokiu kitu lietuviškumą rodančiu simboliu. Taip, visa tai gražu. Bet Kovo 11-osios trisdešimtmetis praeis. Kaip ir viskas praeina. Ir niekas Lietuvoje nepasikeis. Tik per žinias pasakos jau apie naujas aktualijas, apie artėjančius Seimo rinkimus. O norėtųsi, kad atsirastų žmones vienijanti idėja, kuri mums būtų svarbi daugiau negu vieną dieną.

Gyvenant ryškių reklamų, greitai pasenstančių sensacijų laikais, būtina rasti savyje nors kiek donkichotiškumo. Galbūt tereikėtų paimti į rankas knygą ir pabandyti įsivaizduoti jos veikėjus. Aš įsivaizduoju Marcelijaus Martinaičio sukurtą žemaitį Kukutį. Ne kalbantį per radiją ar mirgantį televizijos ekrane kaip influencerį, o gyvenantį savo trobelėje kažkur Lietuvoje ir laukiantį, kol kas nors pasibels į duris. Galbūt tarp puošnių reklaminių stendų ir daugybės naujienų pasiklydęs Don Kichotas ras tą seną trobelę ir kažkur viduryje miškų užsimegs tikras, žmogiškas pokalbis. Viliuosi, kad pašnekesio metu gims kokia nors bendra svajonė, kuri galbūt taps šiuos du personažus vienijančia idėja. Arba net visą jų bendruomenę ar šalį. Visaip gali atsitikti...

Vilnius, 2020 m. vasario 25 d.

KELYJE Į KOVO 11-ĄJĄ

Arkivyskupas Gintaras Grušas

Išeiviškas žvilgsnis į Lietuvos kelią nepriklausomybės link yra kitoks nei tų, kurie Lietuvą matė iš vidaus. Lietuvą nuo mažens pažinau iš tolo, gimiau ir užaugau JAV. Visada žinojau ir tikėjau, kad Lietuva bus laisva. Tuo pirmiausia tikėjo mano tėvai. Vis dėlto, kad tai įvyktų, turėjome dėti pastangų.

Dalijuosi su *Naujojo Židinio-Aidų* skaitytojais keletu epizodų iš savo kelio į Lietuvos Kovo 11-ąją.

1969 M., LOS ANDŽELAS, JAV

Šeštadienis. Mano klasės draugai šią dieną ilsisi: žaidžia, leidžia laiką su tėvais. Aš, nors penkias dienas mokiausi normalioje mokykloje, savaitgaliui prasidėjus keliauju į šeštadieninę Šv. Kazimiero lituanistinę mokyklą.

Iš pat ryto – Lietuvos vėliavos pakėlimas, Lietuvos himnas – himnas tos šalies, kurios kalba kalbu namie su tėveliais. Lietuva kažkur toli, tačiau pažįstama ne tik iš pasakojimų namie, bet ir per šeštadieninę mokyklą: Lietuvos istorija, kultūra, tikyba...

Vėliau draugai iš įprastos mokyklos šeštadienį sportuos ir dalyvaus varžybose, o aš vis dar mokysiuosi lituanistinėje mokykloje.

Šiandien Los Andželo Šv. Kazimiero lituanistinėje mokykloje mokosi apie 170 atžalų tų tėvų, kurie nori, kad vaikai turėtų šaknis.

Popiežius Pranciškus Vilniuje, Katedros aikštėje, jaunimui: „Norėčiau jums pasakyti, kad neužmirštumėte savo tautos šaknų. Prisiminkite praeitį [...]. Eikite pas senolius ir paprašykite, kad jie jums papasakotų apie jūsų tautos šaknis, džiaugsmus, kentėjimus ir vertybes. Šitaip, semdamiesi iš savo šaknų, vesite pirmyn savo tautą, savo tautos istoriją siekdami didesnių vaisių“.

APIE 1978 M., DAINAVA, JAV

Vasaros moksleivių ateitininkų stovykloje gauname užduotį: Lietuva paskelbia nepriklausomybę, ir jūs esate naujoji vyriausybė. Kokių žingsnių imsitės, kad sukurtumėte veikiančią valstybę ir užtikrintumėte šalies laisvę? Žinoma, niekas nesitikėjo iš gimnazistų išsamios vyriausybės programos, ypač kai šis užsiėmimas truko tik porą valandų.

Mūsų laisvės idealas buvo ugdomas ne kaip svajonė, o kaip tikslas, kurio link orientuota mūsų veikla.

Ugdomi neblėstančios vilties dvasia žinome, kad viskas išeina į gera mylintiems Dievą (Rom 8, 28), o Dievui nėra negalimų dalykų (Lk 1, 37).

1985 M. LIEPA, BALTIJA

Kaip Lietuvos išeivijos jaunimo atstovas dalyvauju organizuojant Pabaltijo taikos ir laisvės ryžto žygį ir kviečiant į jį žmones. Pagrindiniai organizatoriai – išeiviai latviai ir estai – subrandino idėją: minint dešimtąsias Helsinkio susitarimų metines, atkreipti dėmesį į okupuotas Baltijos šalis. Pradžia – protestas Kopenhagoje, tuo pat metu čia vyksta vadinamasis Kopenhagos tribunolas, kuriame siekiama atskleisti pasauliui Sovietų Sąjungos nusikaltimus ir juos pasmerkti.

Per naktį traukiniu keliaujame į Stokholmą, čia uoste mūsų laukia „Baltijos žvaigždė“ – laivas, kurio savininką prieš pat išplaukimą bandyta papirkti, įbauginti, perpirkti laivą. Gaunamas pranešimas apie galimą bombą – pareigūnai su šunimis apieško laivą. Susirinkusieji, laukdami ant kranto, ima dainuoti savo kraštų dainas.

Laive apie keturi šimtai žmonių. Plauksime Baltija iki teritorinių vandenų palei Lietuvos, Latvijos ir Estijos krantus su sustojimu Helsinkyje, grįždami atgal į Stokholmą. Daug dėmesio sulaukiame ir iš Sovietų Sąjungos. Prieš priplaukdami Lietuvą gauname žinią, kad privalome nusukti į šiaurę, nepasiekę Lietuvos teritorinių vandenų, nes neva traukiamas kabelis ir laivui bus nesaugu. Į jūrą paleidžiame gėles, kurios skirtos pagerbti žuvusiems nuo sovietinio režimo lietuviams. Žurnalistai stebi išeivių vaikų, negalinčių grįžti į savo tėvų žemę, ceremonijas, filmavimo kamerų objektyvai pritraukia ašaras dalyvių akyse.

Kapitonas radare parodo aplink mus plaukiančius Sovietų Sąjungos laivus. Vienas karinis laivas priartėja ir staiga pasisuka į mus, dar gerą pusvalandį šalia pavojingai manevruoja. Mūsų laivas vos išvengia priešpriešiais išnirusio žvejybinio tralo. Kelios dešimtys žurnalistų iš įvairių šalių vis geriau supranta, kad šis žygis – ne šiaip sau tautiškai nusiteikusio ir savo jėgas pervertinančio jaunimo kruizas.

Nors Helsinkio valdžią Sovietų Sąjungos diplomatai spaudė, kad nebūtume įleisti, vis dėlto prisišvartavome ir laive sulaukėme vietos valdžios bei policijos atstovų. Po derybų jie davė leidimą taikiai eisenai mieste ir leido padėti gėlių prie paminklo, skirto kovose už Estijos laisvę žuvusiems suomiams pagerbti. Išsirikiuoja Baltijos šalių tikrosios vėliavos, 45 laivo keleiviai tempia didžiulę juodą grandinę. Jie apsirengę dryžuotais, grotas primenančiais marškinėliais su kalinių numeriais nuo 1940 iki 1985. Kiti rankose laiko transparantus. Kiekviename iš jų vis kitas kalinčio politinio kalinio – lietuvio, latvio, esto – veidas ir vardas.

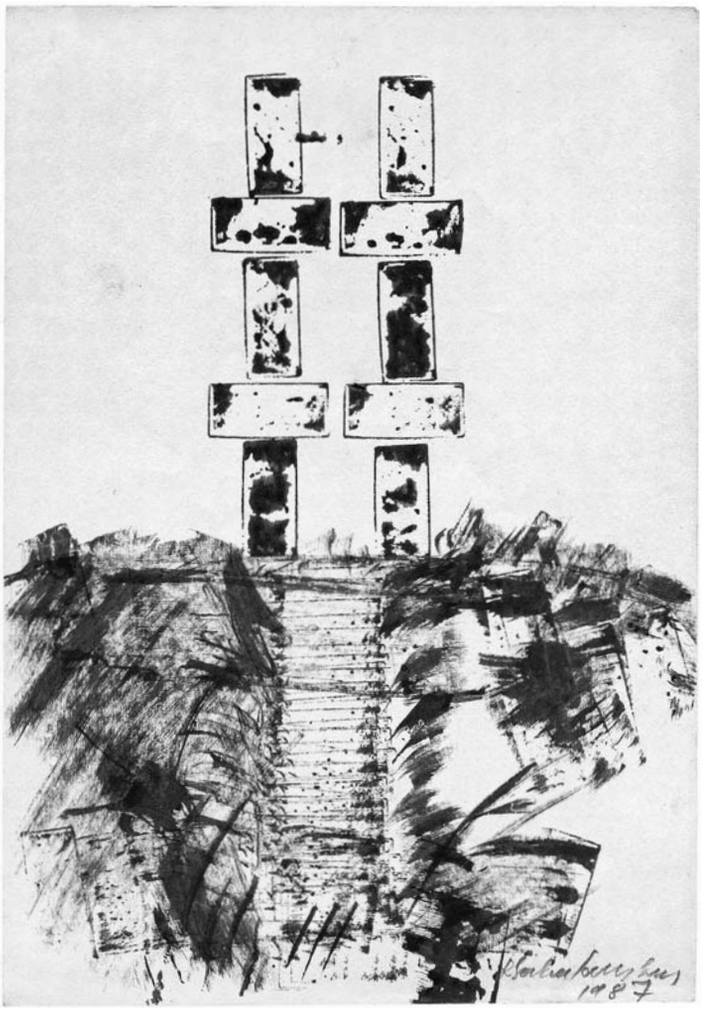

Rimantas Sakalauskas. Atspaudai (Degtukų dėžutės) I. 1987. Popierius, tušas. LDM

Prie dainuojančių dalyvių eitynių prisijungia tūkstančiai suomių, kurie gerai supranta laisvės kainą. Tokios demonstracijos Helsinkyje nebūta jau ilgą laiką. Vėliau jau ne taip tvarkingai prisiartinome prie Sovietų Sąjungos ambasados. Du ar trys žmonės buvo sulaikyti.

„The Times“: Hypertrophied Soviet sensitivity (65 articles) in USSR press releases and articles is the best indicator that change in the Baltic republics is not as impossible as it seems now (A. Brown, „Why the Balts can live in hope“, in: The Times, 1985-08-02).

1990 M. KOVAS, ONTARIJAS, KANADA

Jau esu apsisprendęs dėl kunigystės ir pradėjęs parengiamąsias studijas. Numatytos septynių dienų tylos rekolekcijos užsidarius nuo pasaulio. Prieš joms prasidedant jau žinojome, kad numatyta skelbti Nepriklausomybę kovo 11 d. Lietuviai buvo sutarę kartu susitikti išvakarėse ir laukti oficialaus paskelbimo. Kovo 11-oji buvo priešpaskutinė mano rekolekcijų diena.

Paprašau rekolekcijų vadovo – jis taip pat žino, kokia man svarbi Lietuva, – tik vieno dalyko: pasakyti, kai paskelbimas įvyks.

Įvyko tada, kai visas mano laikas buvo atiduotas Dievui. Kad Lietuva vėl laisva, man patvirtino, kai rekolekcijos pasibaigė ir sutikau bičiulius, kurie jau buvo pradėję švęsti tą ilgai lauktą įvykį.

Jei kas nori eiti paskui mane, teišsižada pats savęs, tepasiima savo kryžių ir teseka manimi (Mt 16, 24).

KUR NUĖJOME, ARBA ATSAKYMAS Į 1990-ŲJŲ KLAUSIMĄ *QUO VADIS?*

Niekur nepasakyta neiškilminga seno sąjūdiečio prakalba

Kazys Preikšas

30 metų yra daug. Posakis „Gyvename kitoje epochoje, nei 1990-aisiais“ jau nebėra metafora ar žurnalistinė klišė. Todėl nenuostabu, kad tokia proga kyla noras ne tik pasveikinti bendražygius, bendraminčius ir visus kitus, pasidairyti po kasdienius džiaugsmus bei nepasisekimus, bet ir atsigręžti į fundamentalesnius reikalus. Reljefo elementus, kurie kinta pamažu ir taip lėtai, kad arba užmirštame juos apskritai esant, arba nebepastebime pokyčių.

Pasaulis prieš 30 metų atrodė tarsi *Žiedų valdovo* atomazgoje. Sauronas žlugo, Vakarų pasaulis – Aragornas, Gendalfas ir Elrondas – švenčia pergalę, lietuviai jaučiasi tarsi hobitukai, pargriovę Mordorą. Šiandien Sovietų Sąjungą pakeitė Rusija, iškilo ir sustiprėjo komunistinė Kinija, pasaulio raida vis labiau panėši į nesibaigiančią *Star Wars* sagą – situs keičia imperija, šią – pirmasis ordinas, o virš laisvai norinčių gyventi žmonių nuolatos sklando virtualaus arba konkretaus Palpatino – blogio, suvaržymų, „Tvarka bus!“ siluetas – žadantis gerovę, jei gyvensime pagal kažkieno surėdytą įsakymų paisymo tvarką.

Ryškiausias pokytis Europos peizaže per 30 metų, be abejo, yra Europos Sąjunga. Miglota ir šiek tiek utopinė idėja, sklandžiusi virš ekonominės Vakarų Europos valstybių asociacijos, virto įgyvendintu ambicingu projektu, įtraukusiu didžiąją dalį Europos. O tikrovėje jį jau spėjo ištikti labai rimti iššūkiai. Didžiosios Britanijos pasitraukimas sudavė didžiulį konceptualų smūgį pačiai doktrinai, ir bergždžias yra ginčas, ar *brexitas* simbolizuoja „anglą ligonį“, ar, atvirkščiai, anglas nutarė skubiai nuo ligonio izoliuotis. Pasekmės nuo to nesikeičia: akivaizdžiai kinta ir nominalus jėgų balansas ES, mažėja atsvarų prancūzų-vokiečių galios centro stiprėjimui. Kitas, gal kiek labiau skeptikų prognozuotas iššūkis – „geležinio oligarchijos dėsnio“ veikimo požymiai ES. XX a. gausiai aptarinėtos biurokratinių sistemų funkcionavimo ypatybės veikia ir ES, ypač tokioje sistemoje, kur atstovaujantys gana stipriai atskirti nuo atstovaujamųjų ir taip pat nuo savo veiklos pasekmių. Iš dalies – tai taip pat konceptualus iššūkis – ES buvo kurta remiantis principais, idėjomis, o pamažu užsiaugino didžiulį valdymo aparatą. Ar reikalingas toks aparatas idėjoms – klausimas net ne retorinis.

Trečiąjį konceptualųjį iššūkį Europai rizikuoja įvardyti tik chuliganai arba radikalai, tačiau jis nuo to niekur nedingsta, nepraranda nei svarbos, nei gylio. Margaspalvė Europa vienijosi pagarbos asmens laisvėms, daugiakultūriškumo ir tolerancijos principų pagrindu. Tačiau šie principai ilgainiui atsirėmė į pamatinį klausimą apie ribas. Kokios yra tolerancijos ribos – pavyzdžiui, ar toleruoti netoleranciją? Ar daugiakultūriškumas apima kultūrą, nepripažįstančią daugiakultūriškumo? Tokie klausimai kyla realybėje, ir popierinės diskusijos nė kiek neįtakoja, pavyzdžiui, bendrabūvio su imigrantais iš sirijų kasdienybės arba *RussiaToday* transliuojamų programų nuodingumo.

Man nepatinka formuluotės „Lietuva grįžo į Europą“ ar juo labiau „Lietuva buvo priimta į Europos Sąjungą“. Nelabai griežtai tariant, Lietuva visados buvo Europa (tuo netikintieji gali perklausti sovietmetį pamenančius rusus, kaip jie jautėsi *Pribaltikoje*), per praėjusius tris dešimtmečius Lietuva tik susigrąžino vaidmenį: būti rytinio Europos forposto, saugančio nuo Azijos invazijos, dalimi. Tiesa, kartu su Lenkija – nes tik unija padėjo pergalingai užbaigti Livonijos karus, be Jono Sobieskio neįsivaizduojame Chotyno ir Kalenbergo pergalių, kita vertus, be zalaviškio Józefo Piłsudskio nebūtų įvykęs stebuklas prie Vyslos, – visa tai šimtmečius veikiantis, europinę gyvenimo sanklodą saugojęs skydas. Tik šiandien tai nebe Abiejų Tautų Respublikos, o Penkių ar Šešių Tautų bendras reikalas.

Įdėmiau pažvelkime į dabartinę Respubliką. Jos pasiekimai per trisdešimt metų tokie fundamentalūs ir kartu tiek savaime suprantami, kad jau dažno nė nedžiugina. Kad susivoktume, reikia gerokai papurtyti atmintį: kuo Lietuva šiandien skiriasi nuo Lietuvos tada? Skirtumai esminiai, ir ne mažiau svarbu, kad pokyčių dėka atsiradę pamatiniai dalykai patys yra laikomi neabejotinais. Asmens laisvės, pagarba privačiai nuosavybei, įaugę į sąmonę demokratiniai institu-

tai – tris dešimtmečius keikiame rinkimų rezultatus, o apie autoritarinį valdymą pagalvojame nebent labai juokaudami. Ekonominis pakilimas jau tapo savaime suprantamas. Šimtmečiais neregėtas karinis ir politinis saugumas – pripratome, nebepastebime. Ir užmirštame, kad gali būti ir buvo gerokai kitaip.

O kaip nesėkmės? Mūsų pralaimėjimai yra dviejų rūšių – objektyvūs, nenugalimos jėgos veikimo pasekmės, ir subjektyvūs, savadarbiai, mūsų pačių prasti pasirinkimai. Pirmieji yra patogūs, ant jų galima viską suversti, ką nors apkaltinus (Dievą, likimą ar priešus), galima vaitoti dėl neteisybės. Bet net ir suvokiant šį komfortiškumą – juos reikia įvardinti, kad nepasimirštų. Objektyviomis nesėkmėmis vadinu istorines traumas – neišvengiamas, nes istorijos nepakeisime, įvykiai ar procesai jau yra nutikę, o jų pasekmės objektyviai egzistuos nepriklausomai nuo mūsų veiksmų ar požiūrio į jas.

Turime okupacijos laikotarpio traumas, apie kurias daug kalbėjome 1990-ųjų pradžioje, vėliau liovėmės, o dabar jos liko specifinių mokslinių tyrimų objektu. Tačiau dėl to, kad išslydo iš visuomenės akiračio, jos nesiliovė veikti mūsų kasdienio gyvenimo. Jei brutaliąsias traumas – karo ir pokario žmonių netektis, trėmimus, masinę pokario emigraciją – dar prisimename, ir dėl valstybės įteisintų atmintinų datų, ir istorikų ar visuomenininkų pastangų, tai lėtines traumas aptariame labai retai.

Jas sunkiau pastebėti. Tai ilgalaikės per okupacijas ištikusios visuomenės sąmonės deformacijos. Jas galima įvairiai grupuoti, kategorizuoti, permąstyti ar vertinti, bet svarbiausia, kad jų esama. Kolaborantiška gyvensena okupacijos sąlygomis, adaptacinė nekritiška gyvenimo nuostata, antagonistinis, konfrontacinis elgesys – visa tai mes atsinešėme į dabartinę Respubliką. Įprotis gyventi mele, gyvenimas baimėje, su pykčiu – visa tai yra normalaus bendruomeninio gyvenimo deformacijos. Ir nesvarbu, kad niekas neverčia šiandien taip gyventi – tokie modeliai neretai perduodami šeimoje, ir reikia daug laiko, kad kas nors pasikeistų. Optimizmas, kad viskas keisis tik į gerąją pusę, pasirodė kiek nepagrįstas. Iš to kartais negalima išsivaduoti, kartais tai yra tiesiog negalia, paveldima negalia. Tai, kad kai kurių modelių nešėjai yra neteisūs, nereiškia, jog jų galima nepaisyti – jie yra Lietuvos dalis. Ar juos laikysime baudžiavinio mentaliteto dalimi, ar traumuo-

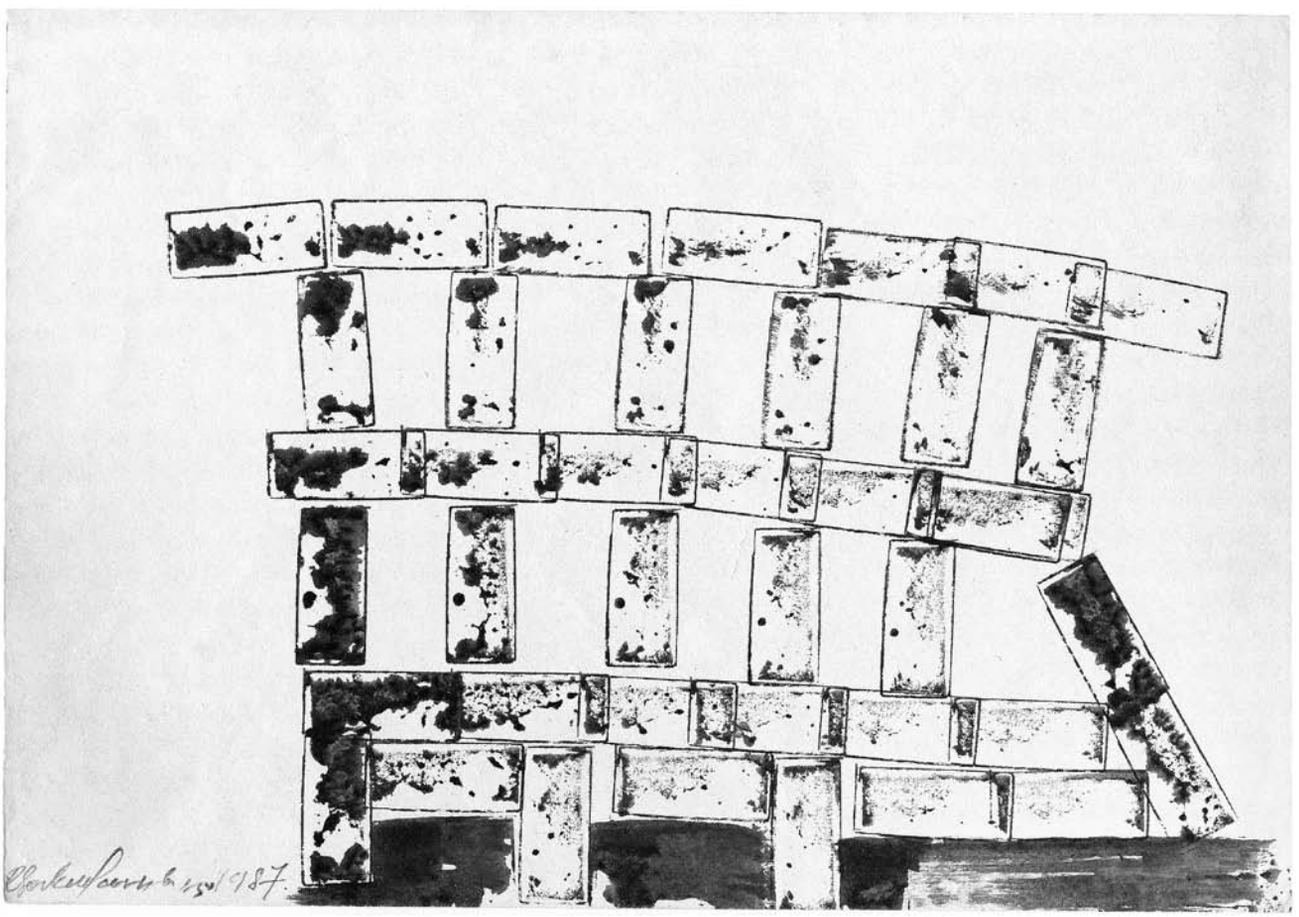

Rimantas Sakalauskas. Atspaudai (Degtukų dėžutės) II. 1987. Popierius, tušas

tais ligoniais – tai tėra mūsų žiūros taškas. Jų buvimas veikia mūsų kasdienį gyvenimą, mažų mažiausiai, bent jau rinkimų rezultatus.

Kita trauma, kurią pamažu imame suvokti, yra transformacinė. Sovietmečiu susiformavusios gyvenimo sanklodos subyrėjimas – tai milžiniško masto socialinė ir ekonominė transformacija. Bet koks radikalus nusistovėjusios tvarkos lūžis būna skausmingas. Faktas, kad prievartinė ir neteisinga gyvenimo sistema buvo pakeista teisingesne, nepaneigia ir neatšaukia kai kurių tos transformacijos pasekmių. Tokio masto iššūkis reikalauja visai kitokių savybių, pavyzdžiui, išteklių ir gebėjimo greitai reaguoti ir prisitaikyti naujomis sąlygomis. O skaudžiausiai tai paveikia socialiai ir ekonomiškai silpnesnius visuomenės segmentus. Klinikiškesne kalba tokie iššūkiai jau senokai vadinami trauma ir šoku. Antra pasekmė – transformavimasis į teisingesnę visuomenę nereiškia, kad pati transformacija bus teisinga. (Čia pavyzdys galėtų būti bendrinė močiutė, visą gyvenimą kaupusi santaupas ir staiga supratusi, kad po sovietinės sistemos suirimo jau nieko nebeturi ir yra visiškai priklausoma nuo savo anūkų globos, kurie, savo ruožtu, dar nieko neturi.)

Tai, kad sovietinė sistema subyrėjo ne dėl Sąjūdžio, Nepriklausomybės atkūrimo ar „landsbergistų“ įgeidžio, o dėl savo negyvybingumo, ir tai, kad transformacijos sąlygotas statusų netekimas bent teoriškai turėjo labiausiai paveikti okupacinę partinę nomenklatūrą, neturėtų užgožti kitų dalykų. Pirma, ne vien sovietinei biurokratijai kilo rimtų ekonominio ir socialinio (iš)gyvenimo problemų (ji gal net atvirkščiai, dėl savo išsikerojusios tinklaveikos ir dėl chameleoniškų įpročių neretai rasdavo prisitaikymo išteklių). Antra, kad ir kokie būtų traumuoti sluoksniai, tai yra mūsų visuomenės dalis. Ir jei jie iš įsitikinimo ar paklydimo dėl savo vargų kaltina mūsų visuomenę – tai yra mūsų visuomenės problema. Išvengėme Rusijos kryžiaus, bet tai nepalengvina traumuotųjų naštos.

Po objektyviai neišvengiamų nesėkmių ateina laikas aptarti ir tas, kurias susikūrėme patys. Skaudžiausia ilgalaike ir daug pasekmių atnešusia nesėkme laikau štai ką: „Istorinė klaida“ buvo istorinė klaida (1990 m. kovo 15 d. *Lietuvos ryte* išspausdintame straipsnyje „Istorinė klaida“ Arvydas Juozaitis teigė, kad Vytauto Landsbergio, o ne Algirdo Brazausko išrinkimas Aukščiausiosios Tarybos pirmininku buvęs „istorine klaida“). Žinoma, svarbus čia ne tiek pats straipsnio turinys ar provokatyvus jo pasirodymo laikas ir būdas (Maskvos tiesioginio įsikišimo grėsmė ir pan.). Ilgalaikių, iki šiol juntamų pasekmių turėjo juo įpliekstas brazauskininkų ir landsberginininkų karas. Šis straipsnis inicijavo, nužymėjo ir labai nemenka dalimi paskatino reiškinius, pergyvenusius savo epochą. Šiandien jau nebėra Algirdo Brazausko, Vytautas Landsbergis yra pasitraukęs iš aktyviosios politikos, bet jau užaugo kita politikų karta, gąsdinanti savo rinkėjus „liandzbergių arogantsija“, užaugo ir nauja rinkėjų karta, iš kažkur paveldėjusi iracionalų antilandsbergizmą, kurio neįstengtų niekaip argumentuoti. (Tai, kad šios priešpriešos gajumą sąlygoja jau aptartos traumos, taip pat ir Sąjūdžio politikų klaidos, nė kiek nemenkina Juozaičio, Brazausko ir jo šalininkų atsakomybės už visuomenės sukurstymą.) Antroji ir trečioji pasekmės, kurios nebuvo tiek akivaizdžios anuo metu, bet ilgainiui išryškėjo: sovietinės nomenklatūros legitimacija ir nomenklatūrinės kontrrevoliucijos pradžia. Nuosekli desovietizacija tapo jei ne *de jure*, tai *de facto* neįmanoma dėl Brazausko kulto, kurį kaip tik ir pradėjo įteisinti Juozaičio straipsnis. Abi šios pasekmės turėjo ilgalaikių ir skaudžių pasekmių – 1992 m. metų rinkimai, ekskomunistų valdžios piramidės atkūrimas leido išsaugoti tą sovietinį administracinės sistemos tinklą, kuris ilgainiui paliko korupcijos vėžio auglių, skaudžiai juntamų iki šiol, trečiajame Respublikos dešimtmetyje gavusių atskirą „ūsuotų bebrų“ apibūdinimą. Tiesa, komunistinės nomenklatūros revanšas nebuvo specifinis lietuviškas reiškinys – tą patyrė ir lenkai, ką ir kalbėti apie šalis į Rytus nuo mūsų. Tačiau nuo to niekam nėra lengviau.

Kaip apibendrinti šią pasibaigusią epochą? Kaip suvesti fundamentalių pergalių ir sisteminių nesėkmių balansą? Kaip jį vertinti? Naudodamasis nemoksliniu šio teksto formatu, atsakymą pateiksiu mano mėgiamiausia lietuviška literatūrine citata: „Auga... Gražus atžalynas auga!“ Iš tiesų užaugo nauja karta. Kad suprastume, ką šiai žemei reiškia laisvai, be karų ir okupacijų užaugusi karta, reikėtų įsivaizduoti, kad paskutiniai laisvoje valstybėje gimę ir jos trisdešimtmečio sulaukę žmonės buvo Tadeuszas Kościuszka ir jo bendraamžiai. Laisvėje užaugę žmonės juk ir yra tie, kuriems reikalinga Nepriklausomybė. Kiek perfrazuodamas Nijolės Oželytės pasveikinimą, galėčiau reziumuoti taip: „Mūsų karta padarė viską, ką galėjo ir ką mokėjo, kad pastatytų valstybę, o ją puoselėti – jau kitos kartos uždavinys“. To naujojo, užaugusio atžalyno uždavinys.

KINIJA VIDUJE IR IŠORĖJE

Guoda Azguridienė

Kiniją daug kas suvokia kaip grėsmę. (Turiu omenyje ne koronavirusą. Palikime jį nuošalyje). Vieni tiesiog – kaip svetimą šalį su labai daug gyventojų. Kiti – kaip augančią ekonomiką, konkurentę dėl išteklių ir rinkų. Treti – kaip politinę galią, kuri nepaiso žmogaus teisių ir intelektinės nuosavybės nei namuose, nei už sienų. „Ateis kinai ir mums nebeliks vietos“, – girdžiu sakant. Man neramiau, kad mes juos kopijuojam.

Kodėl kinai? Ar esama ko nors specifiškai grėsmingo būtent šioje tautoje? Tikrai ne. Grėsmė yra jų valstybė ir mąstymas, kurį ji diegia. Sistemiškai, ne kaip priedą ar prielaidą ekonominei galiai siekti. Kinija turi pretenziją pateikti pasauliui naują ekonominę-politinę sąrangą, kuri būtų ne kapitalizmas ir ne socializmas. O pasaulis juk tokios sistemos laukia. Ypač daug norinčių revizuoti kapitalizmą. Ar kinų modelis rodomas kaip pagerintas socializmas, ar kaip godžius verslininkus už pavadžio laikantis kapitalizmas, priklauso nuo to, kam ši idėja parduodama, tačiau abiem atvejais jis labai toli nuo Vakarų liberaliosios demokratijos.

Kinijoje, nepaisant žodžio „Respublika“ pavadinime, demokratijos nėra. Juo labiau liberalios demokratijos. Nėra laisvų rinkimų, žodžio, politinių, pilietinių laisvių ir net žmogaus teisių. Tačiau kapitalizmo elementų yra, ir tai duoda jiems pretekstą kalbėti apie naują ekonominį modelį. Pažvelkime, ar kiniškame modelyje kapitalizmas galėtų atgimti ir įgauti gyvybės nauja forma.

Kinijoje pripažįstama privati nuosavybė, veikia daug privačių įmonių, kainos laisvos ir nusistovi kaip rinkos sandorių pasekmė. Veikia konkurencija, tauta yra versli ir kūrybinga, veržli, darbšti ir, matyt, dėl to tiek gerovės sukūrė. Iš pirmo žvilgsnio galėtumėm sakyti, kad taip, Kinijoje veikia normali rinkos ekonomika arba kapitalizmas. Bet taip toli gražu nėra. Kapitalizmo kritikai mėgsta nutylėti bent pusę šios ekonominės sąrangos apibrėžimo. Esą kapitalizmas yra varžybos dėl pelno, kur – be valstybės pagalbos – visada laimės stiprieji, todėl ši santvarka nėra „socialiai atsakinga“. Valstybės vaidmuo kapitalistinėj santvarkoj yra ne ką mažiau svarbus nei rinkos. Idant rinka galėtų veikti efektyviai, taigi sudaryti sąlygas savininkams konkuruoti, turi būti stabilūs valstybės institutai, iš kurių svarbiausia – įstatymo viršenybė. Liberalioje demokratijoje visų piliečių lygybė prieš įstatymą yra pagrindas, be kurio neįsivaizduojamos nei politinės žmogaus teisės, nei ekonominės. Ką reiškia politinės teisės, daugiau mažiau visi supranta, bet ką reiškia ekonominės, mėgstama pamiršti ar net nesužinoti. Kad rinkos dalyviai būtų lygūs prieš įstatymą, jie neturi gauti valstybės paramos kitokia forma, negu gauna kiti. Jei viešais pinigais finansuojamas švietimas ir keliai, tai visi verslai gauna iš to naudą, bet jei valstybė remia atskiras įmones subsidijomis, kreditais, garantuotais sandoriais, pati masiškai perka paslaugas ir pan., tai nebėra lygybė prieš įstatymą ir nebėra rinkos ekonomika.

Vakarų demokratijose to kišimosi apraiškų taip pat yra apstu ir tai sukuria prielaidas korupcijai bei kitoms nelygybės apraiškoms, tačiau jos visos bent jau teisiškai traktuojamos kaip išimtys. Kinijos modelyje valstybės kaip pagrindinio sprendėjo, geriausiai žinančio, ką ir iš ko gaminti bei kaip paskirstyti, dalyvavimas rinkoje yra esminis elementas. Tai modelio ašis, turinti aiškų vertybinį pagrindimą: eilinis rinkos dalyvis esą neturi reikiamos kompetencijos spręsti, ką geriausia gaminti konkrečiu momentu, kokia technologija remtis ir kur nukreipti uždirbtas lėšas. Valstybė sukaupia kompetenciją, gauna technologijas, duoda finansavimą ir liepia žmonėms elgtis būtent taip, pasiekdama optimalų rezultatą. Žmonės iš to naudą patiria per greitą pajamų augimą, mažesnes kainas, vartojimo produktų gausą ir patogias viešąsias paslaugas. Rinkos sąlygomis, kadangi žinios pasklidę tarp skirtingų dalyvių, o geriausi sprendimai išryškėja tik konkurencinėje kovoje, nauda atsiranda gerokai lėčiau. Kiekvienu laiko momentu tūkstančiai verslininkų priima savo sprendimus – ką auginti, ką gaminti, kokią technologiją pasirinkti, iš kur gauti finansavimą, į kokias rinkas produkciją parduoti. Jų bandymai ir klaidos, mokymosi procesas užima daug laiko, daug kainuoja, daliai visai nepasiseka, kiti kapanojasi ties nuliu. Optimalius sprendimus rinkoje priima tik dalis veikėjų, todėl gerovė kuriama lėtai, politikams nuolat trūksta pinigų biudžete

viešosioms reikmėms, o žmonės nuolat nori daugiau: didesnio atlyginimo, pensijos, pašalpų, daugiau kelių, poliklinikų ir fontanų.

Juk visi to nori, ar ne? Tai kodėl Vakarų demokratijos nepaskirsto privatiems verslams naujų technologijų, o verčia juos pačius jas kurti, nesuteikia palankių kreditų, o verčia skolintis iš bankų, kurie linkę skolinti tik patyrusiems ir mažos rizikos verslams? Kodėl nepasako, kokios šakos perspektyvios, kokios rinkos saugios, pelningos, ką auginti – rapsus ar kukurūzus? Matyt, bloga valdžia, kad viso to nesuteikia, nepajėgi kažkokia. Norėtumėm pajėgesnės. Ir pasiūla atsiranda – partijos, siūlančios garantuotą algą, darbą, valstybinį banką, užsakymus mokykloms, kiek ir kokių specialistų reikia paruošti. Tik kažkodėl mes juos vadinam populistais...

Žmonėms tikrai nepatinka represijos ir žmogaus teisių pažeidimai. Bet tik tada, kai pamato iš arčiau, kad tai vyksta ir kaip. Bet gali gyventi ir nematyti – kaip šiuo metu nemato daugybė kinų, rusų ir kitų autoritarinių šalių gyventojų. Susirūpinimas dėl nuolatinio sekimo ir cenzūros turi tipinį atsaką – „nereikia daryti nieko blogo, ir jums nieko neatsitiks“. Lyg ir taip. Mūsų demokratinėje šalyje reguliuojančios institucijos sako tą patį, bet reguliuojamieji – tiek piliečiai, tiek įmonės – žino, kad tai netiesa. Veiksmų gerumas ir blogumas gali būti labai plačiai interpretuojamas ir laisvei visada svarbu, kad kontroliuojančios institucijos apie tave informacijos turėtų mažiau, ne daugiau. Tai ką kalbėti apie tokius santykius nedemokratinėje šalyje?

Kinijos modelis yra svetimas rinkos ekonomikos esmei ne mažiau nei demokratinėms vertybėms. Valstybės dalyvavimas, priimant sprendimus už rinkos žaidėjus, iš esmės pakeičia žaidimo taisykles. Juk socializmo esmė nėra tik vieša gamybos priemonių nuosavybė. Nuosavybė yra tik nominali, jei savininkas ja laisvai nedisponuoja. Jei valdžia sprendžia ką ir kaip gaminti, ji ir yra ekonomikos centrinė ašis, nesvarbu, kad veikia privačios įmonės. Kinijoje jos veikia tik valstybei neįdomiame lokaliame lygyje ir atlieka vykdytojų funkcijas. Kapitalistinėje sistemoje valstybė kuria teisinę-institucinę infrastruktūrą, bet pati kaip veikėjas joje neveikia. Kinijoje ji veikia atvirai.

Bet Vakarų demokratinės valstybės irgi veikia ekonomikoje, – sakysite. Taip, veikia. Ne tik veikia, bet ir remia savo veikimą ta pačia pasaka – apie neišmanėlius eilinius žmones ir išmanėlius specialistus (partijos ar panašius veikėjus), kurie geriau žino, kaip tiems žmonėms gyventi ir ką dirbti. Tačiau centralizacijos apetitus varžo konstitucijos, teisinės sistemos ir nusistovėjusi politinė kultūra, kuri skelbia, kad žmogus netraktuojamas kaip neišmanėlis, kad prieš įstatymą visi žmonės yra lygūs. Ir kad rezultato optimalumas nėra priežastis paneigti įstatymo įtvirtintas procedūras. Kaip antai nebus paglostytas ligoninės vadovas, nusipirkęs geriausią aparatūrą pigiai, bet pažeisdamas viešųjų pirkimų tvarką. Kaip ir pramonininkas, pavogęs technologiją ar mokslininkas, nuplagijavęs išradimą. Nes tai būtų džiunglių įstatymai. Tie, kuriais taip mėgstama kaltinti kapitalizmą.

Kai griovėme Sovietų Sąjungą, žmonėms nebuvo argumento prieš, kad praranda materialią gerovę. Priešingai. Visi matė ekonominę betvarkę, neefektyvumą, vagystes, grobstymą, fiktyvią statistiką, darbo imitavimą ir tuščias lentynas. Tik daug vėliau gimė socialistinės gerovės naratyvas, daugiau vedamas nomenklatūrininkų nostalgijos ir parodomosios paviršinės lygybės. O kaip būtų, jei sovietmečio rudenį būtume gyvenę kaip Kinijoje? Komunistų partija su autoritariniu vadu priešakyje valdo, politiniai oponentai kalėjimuose, bet gamyba efektyvi, viešasis transportas švarus ir patogus, parduotuvių lentynos pilnos pigių prekių? Chruščiovo nurodymas auginti Lietuvoje kukurūzus tapo anekdotu ne dėl to, kad vadas nurodinėjo, ką auginti, o dėl to, kad tuometinės kukurūzų veislės Lietuvoje neužaugdavo. Ta prasme, kad žmonės juokėsi dėl blogo sprendimo, bet tik vienetai smerkė patį sprendimo buvimą. Jei Chruščiovas būtų pataikęs kultūrą, galėjo tapti netgi teigiamu herojumi.

SSRS byla Kinijos fone atrodo visai paprasta – sistema nepagamina, todėl ji mums nepatinka. Augalas vaisių neduoda, raukime jį lauk. Bet puikiai žinome, kaip nepaprasta ir tokį buvo išrauti. Kai totalitarinė sistema pagamina, šių argumentų apskritai neturime, nes vaisiai yra. Žinome tik, kad šaknys supuvusios ir vaisių kada nors nebeliks, bet to šiandien nesimato.

Kodėl nebeliks? Nes žmonės, tapę įtakingi nomenklatūrinėje sistemoje, netampa dėl to protingesni. Be to, jie korumpuojasi. Taigi anksčiau ar vėliau jiems į galvą ateina blogi sprendimai, kurių neeliminuoja konkurencija, nes jos ten nėra. Tačiau kol tai pasimato vaisiuose, trunka laiko. Juolab kad statistiką nedemokratinės valstybės taip pat linksta pagražinti. Todėl vertinti ekonominę sistemą vien iš jos – remtis tik empiriniais gerovės skaičiais ar ženklais – yra klaida. Kinijos modelis yra toks pat socializmas, tik gerokai labiau pasitobulinęs ekonomikoje ir vadyboje.

Žmogaus laisvės yra vienintelis kriterijus, į kurį galime pasiremti argumentuodami prieš totalitarizmą. Ekonominių laisvių nebuvimas taip nematyti kaip žmogaus teisių pažeidimai, bet jis yra kliuvinys ilgalaikei sėkmei. Kinija tai neabejotinai patirs. Mums gi svarbu neužsikrėsti manymu, kad, duodami valstybei paverslauti, tiesiog pagerinsime savo rodiklius, užauginsime čempionų, išgarsinsime Lietuvą. Kad įkūrę valstybinį banką, išplėtę valstybines infrastruktūros įmones, pasubsidijavę vieną ar kitą veiklą, pasieksime greitų vaisių ir nepakenksime šaknims. Rusijos grėsmė Lietuvoje labiausiai įgalinama sovietmečio nostalgikų, Kinijos – greitos gerovės siekėjų individo laisvės kaina. Kinija nebūtų mums grėsminga, jei jos tiek daug nebūtų mūsų viduje.

KULTŪRA YRA ELITINĖ ARBA JOKIA

Tomas Daugirdas

Politiškai ir kultūriškai korektiška yra kultūros neskirstyti į elitinę ar masinę. Net jei vis dėlto toks skirstymas kam nors išsprūsta, tampa tartum nepriimtina sakyti, kad elitinė kultūra yra „aukštesnė“, o masinė kultūra „žemesnė“. Nes tarsi visa kultūra yra kultūra, o paprasti žmonės ir į juos orientuoti kai kurie politikai nemėgsta, jei nurodoma į jų menkesnį civilizuotumą ar aukštesnius kultūrinius standartus, kurių jie negeba suprasti.

Dabar politiškai labai madinga kalbėti apie „paprastą žmogų“ ir jo poreikius, kurie pastatyti į viso Lietuvos gyvenimo centrą. Tačiau dažniausiai daroma ir didelė klaida: paprastas žmogus sutapatinamas su prasčioku. Tai yra su tokiu, kuriam pakanka prastos kultūros dvasiniams poreikiams patenkinti, kuris gyvena prasto skonio gyvenimą, nekeldamas sau jokių tikslų, susijusių su geresniu gyvenimo pažinimu ir savęs tobulinimu. Ta pati klaida veda į tai, kad norint į savo pusę patraukti „paprastą žmogų“ ar tveriant atitinkamus renginius, siūlomi prasčiokiški dalykai. Prasčiokiškumas reiškia šaipymąsi iš visko, kas siekia kokio aukštesnio standarto, kultūrinių ar etinių verčių nuvertinimą, vedantį į vulgarumą, ribų ir saiko nejautimą.

Kaziuko mugė Vilniuje palengva tampa prasčiokiškumo standartu. Ir ne todėl, kad suvažiuoja smulkūs prekybininkai, kurie pardavinėja rūkytus lašinius, medų ar šaukštus. Prasčiokiškas yra kultūrinis apvalkalas, į kurį mugė įvilkta. Mugės šūkis šiemet buvo „Neriam į Kaziuką su Lietuvos regionais“. Tai dirbtinai kūrė vaizdinį, kad žmonės, kurie prekiauja mugėje, yra specifiškai regioniški.

Prekybininkai atvežė savo gaminamus daiktus ar produktus, kuriuos labiau būtų galima pavadinti globaliais nei regioniniais. Rūkyta šoninė iš Kuršėnų mažai skiriasi nuo rūkytos šoninės iš Anykščių. Skiriasi tik gamintojo pastangos padaryti kuo geresnį produktą. Mugėje, kaip ir kitur prekyboje, galiojo ne regioninis, o kokybės standartas. Jo net „lietuvišku“ nepavadinsi, galima vadinti „šiuolaikišku“. Smulkieji verslininkai regionuose naudojasi veikiausiai ta pačia įranga, ir kiaulės auginamos panašiose fermose bei yra panašios veislės. Tokiam darbui keliami aukšti reikalavimai ir standartai. Receptai, technologijos šiandien yra bendri europiniai, jei ne globalūs. Technologinės inovacijos sklinda greitai, atsiradusi viename krašte, netrukus tampa praktika kitame. Prekybininkus galima būtų vadinti „paprastais žmonėmis“, tačiau jie tikrai ne prasčiokai. Verslas nėra prasčiokiškas, jis yra išmanus.

Į prasčiokiškumą buvo orientuota prie mugės pridėta „kultūrinė programa“, mugės šūkiai ir kitos neva pramogos, kurios primetė prasčiokišką vaizdinį visai mugei ir jos toli gražu neprasčiokiškai prekybai.

Pirmiausia – ir pats mugės pavadinimas. Sovietinę etnotradiciją tęsiantys mugės vaizdiniai trina religines šv. Kazimiero veiklos prasmes. Ne vien mugė yra vadinama „Kaziuko“, bet ir šv. Kazimieras yra tapęs „Kaziuku“. Kaziukas – lyg koks pagoniškas gamtos ir amatų dievukas. Jis it koks vestuvių šauklys kviečia svečius (iš regionų) į vaišes ar linksmybes. Vaikystėje veikiausiai vaikščiojęs po laukus su vyžomis ar net visai basas, grojęs birbyne ganydamas gyvulius. Gal net mokantis išdrožti šaukštą ar iš karnų nupinti krepšį bulvėms supilti. Savaitgaliais mėgęs užkrimsti baronką, užsigerdamas „alučiu“, pagriežti smuiku liaudinėse linksmybėse ar net šauniai patrypti.

Šv. Kazimieras, karalaitis, riteris, šventasis, Lietuvos globėjas, patekęs į prasčiokiškumo girnas, tapo etnokultūriniu „Kaziuku“. Mugės atidarymo eisenoje buvo nešama Kazimiero lėlė. Paskui ją ėjo merginos su lelijomis rankose, ką galima laikyti pagarbos šv. Kazimierui ženklu. Tačiau kitos eisenos detalės buvo grynas prasčiokiškas balaganas. Eisenos priekyje ėję kapelos žmonės, apsirengę sermėgomis, būgnais ir smuikais kėlė liaudinį triukšmą. Toliau eisenoje buvo galima matyti ir veikiausiai neopagonių, kurie bėrė grūdus į nešamą ugnies židinį bei, ko gero, murmėjo kažkokius užkalbėjimus kaži kokiam dievui. Toliau kolonoje buvo nešamos vėliavos, ne bažnytinės ar religinės, o susijusios su Lietuvos regionais. Kontekstas, į kurį buvo įstatytas simbolinis šv. Kazimieras, buvo profanuotas. Jo gyvenimas, pasirinkimai, stebuklingi pasirodymai gelbstint lietuvių ir lenkų kariuomenę, kaip antai prie Polocko, prasčiokiškam skoniui yra neįkandami. Prasčiokiškumas negeba suvokti ribų nei distancijos. Šv. Kazimieras pavirto Kaziuku iš gretimo kaimo.

Filosofas Arūnas Sverdiolas jau ne vieną de-

šimtmetį vis sugrįžta prie barbarybės temos ir diagnozuoja Lietuvos visuomenės barbarėjimą. Vėliausią jo pasisakymą „Barbarybė ir barbarizacija“ Vilniaus klubo susitikime perspausdino *Literatūra ir menas*. Jis kalbėjo apie nuolatinį civilizacinį iššūkį civilizuoti barbarus. Tai padaryti tampa ypač sunku šiandien, kai klesti populiarioji, vartojimo ir mėgavimosi kultūra, kuri dera su barbarybe. Ji išstumia vadinamąją aukštąją, elitinę kultūrą. Ši „nyksta ir nustoja užduoti toną žemiesiems sluoksniams, juos civilizuoti“. Sverdiolas kalba, kad lieka vis mažiau instrumentų civilizuoti vis atsinaujinančiai barbarybei. Modernūs barbarai gali vilkėti gerais kostiumais ir segėti brangius laikrodžius, lankytis prašmatniuose restoranuose, tačiau elgesiu lieka mužikai.

Barbarybei arba tam, kas vadinama prasčiokiškumu, vis labiau pasiduoda Lietuvos kultūros politika. Valstybinis kultūros rėmimo fondas, kurio tikslas remti kultūrą ir meną, 2020 m. neremia projektų, kurie kyla iš trijų miestų (Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos). Visas finansavimas yra nukreiptas į regionus. Šiems finansavimas išaugo dvigubai lyginant su ankstesniais metais. Tačiau jei įdėmiau pažiūrėsime, kokie projektai finansuoti, pamatysime, kad jie orientuoti į masinį skonį, dažnai – prasčiokišką. Dauguma projektų orientuoti į mėgėjų meną ir kultūrą. Remiamos tradicinės vasaros šventės, amatų ir muzikos šventės, kapelų šventės, krašto virtuvę populiarinantys renginiai, etnokultūros kūrybinės dirbtuvės, muzikos ir tautinių šokių šventės ir pan. Ypač tai būdinga regionams, kurių sostinės nėra didesni miestai, užduodantys ir kitokius kultūrinius standartus.

Nors kultūros projektų nemažai, tikrai ne kiekvienas regionas turi nukreiptų į regionų elitą. Kad skambėtų gražiau, masinės prasčiokiškos pramogos įvardijamos kaip regiono „tapatybės“ projektai. Taip dėl idėjų stygiaus, menko kultūros reikšmės žmogui išmanymo, pati regionų tapatybė jau yra susieta su kultūriniu prastuoliškumu, turinčiu „savą“, regioninį veidą.

„Paprasto žmogaus“ sutapatinimas su prasčioku reiškia ir tai, kad nepripažįstama, jog regionuose esama žmonių, kurie pagal kultūrinius poreikius, nuostatas priklauso kultūriniam elitui. Regioniškumą tapatinant su paprastais prasčiokais, dažniausiai ir nukenčia regionų elitas, turintis civilizuotų poreikių ir pačiam regionui užduodantis civilizacinius orientyrus. To elito atstovų gali būti nedaug, tačiau jie yra regiono gyvenimo druska.

Kultūros politika nėra nukreipta į šio elito branduolio stiprinimą. Profesionalūs teatrai labai retai aplanko regionus su kokybiškais spektakliais. Dažniausiai „iš Vilniaus“ į regionus nuvykstantis teatras yra „Domino“ su spektakliais, orientuotas toli gražu ne į elitinę publiką. Regionų žmonės palikti vietos kultūros centrų projektams ir iniciatyvoms, kurios dažniausiai ir grįstos masinės kultūros formavimu, mėgėjiškų veiklų skatinimu. Centruose dirbantys žmonės ir tai daro už pernelyg menkus atlyginimus. Esama kultūros politika jiems ir neatveria platesnių ir gilesnių veikimo perspektyvų. Laiko juos apvilkusi etnokultūros marškiniais.

Renginiai, į kuriuos susirinktų saujelė žmonių, net jei labai aukšto standarto, neatrodo tokie sėkmingi kaip masiniai kermošiai, sūrių degustacijos ar kapelų šventės. Taip pat ir sovietinės masinės kultūros organizavimo inercija lemia, kad regioninė kultūros politika siekia ne kultūriškai auginti žmones, o organizuoti masines linksmybes.

Iš kultūrinės barbarybės galėsime išaugti, kai pripažinsime, kad kultūra yra būdas ir kelias žmogui tobulėti. Kad žmogus turi poreikių ir savybių, kurios tegali būti tobulinamos vartojant vadinamąją elitinę kultūrą. Kad ir valstybė gali tobulėti tuomet, kai palaikome priemones, kurios civilizuoja žmones. Tuomet ir žodis „kokybė“, taikomas aukštajam mokslui, švietimui ar bet kuriam atliekamam darbui ar veiklai vietoj tuščio skambesio įgautų realias prasmes ir vertę. Kultūros tapatinimas su prasčiokiškumu yra požymis, kad nyksta skirtumas tarp aukštesnių ir žemesnių verčių ar standartų daugelyje visuomenės ir asmeninio gyvenimo sferų. Kai vertės netenka prasmės, sunkiai galime tikėtis, kad statybininkas gerai statys, mokytojas gerai mokys, o politikas priims atsakingus sprendimus. Barbarybę prišaukia standartų nebuvimas ir elitiškumo niekinimas.

Į tobulėjimą ir aukštas vertes nukreipti kultūros projektai ir turėtų tapti valstybės prioritetu. Jie turėtų ugdyti ir stiprinti kultūros elitą, kad ir kur jis gyvena – didžiuosiuose miestuose ar provincijoje. Masinių pasilinksminimų ir festivalių taip pat veikiausiai reikia. Kaip ir juos organizuojančių žmonių. Tačiau lėšos masinėms pramogoms turėtų būti skiriamos iš socialinėms, o ne kultūrinėms reikmėms skirto biudžeto. Masinės linksmybės stiprina bendruomenes, didina tarpusavio pasitikėjimą, tačiau su kultūra jos turi mažai ką bendra.

Elitiškumo standartas yra būdingas mūsų krikščioniškai civilizacijai, besiremiančiai ir į antikinę kultūrą. Įvairių epochų palikimas liudija pastangas tobulėti, atskleidžia sunkumus, su kuriais kiekviena karta susiduria, siekdama išlaikyti civilizacinį matmenį. Istorinė atmintis atskleidžia ir pernelyg dažną regresą į barbarybę, kai išryškėja ne pramoginė, o destruktyvi prasčiokiškumo pusė.

Krikščionybės žinia buvo skelbiama pirmiausia paprastiems žmonėms, kai kada – ir prasčiokams. Tačiau ji rodė žmogiško tobulėjimo kelią, vedantį iš prasčiokiško santykio su aplinkiniais, pasauliu ir savo gyvenimu. Krikščioniškas tikėjimas yra paprastų žmonių reikalas, tačiau drauge jis ir iš esmės elitinis. Jis liudija, kad žmogaus orientyrai nesibaigia šio pasaulio pramogomis. Krikščionybės ir antikinis palikimas prikišamai rodo, kad mūsų gyvenimo (o taip pat ir kultūros) orientyrai turi būti elitiniai arba jie nėra orientyrai iš viso.

LAUDACIJA GINTARUI GRAJAUSKUI

Mykolas Katkus

Galingas vertėjų, kritikų, psichologų, rašytojų ir žmonių, kurie Džeimso Bondo filmus išmano geriau ir už mane, klanas suteikė garbę pristatyti vieną mano autoritetų. Kadangi iš ne mažiau galingo Katkų klano Gailiai šiai laudacijai pasirinko būtent mane, aš šį įpareigojimą šiek tiek egoistiškai priimu kaip leidimą į Gintarą Grajauską pažvelgti ne literatūrologo ar dramos kritiko, o visuomeninių procesų stebėtojo akimis. Man rūpi ne tik pristatyti Gintarą Grajauską, Klaipėdos kultūros švyturį, pakalbėti apie jo kūrybą ir laikus, bet ir paklausti bei pamėginti atsakyti – kodėl mes kaip tik šiandien turime šlovinti šį didį klaipėdietį, kuris savo pernykštėje publikacijoje prabilo taip:

visi kažkodėl manė, kad man ištisai sekasi,
kad aš tiesiog laimės kūdikis, keista net

jei ko ir pasiekiau, tai tik darbu, sėkmės čia nė lašo

buvau svetimas jiems, nuo pat pradžių – tad
privalėjau
būti trim galvom už kitus geresnis,
kad bent pastebėtų

pastebėjo – pradėjo spausti ranką, kalbėti
puošnius žodžius, o už akių
vis labiau nekentė.

(„Paguodos giesmės. Šeštoji giesmė“,
in: *Metai*, 2019, nr. 2)

Gintaro Grajausko tapatybes apibrėžti nėra paprasta. Dabartinis Klaipėdos dramos teatro meno dalies vadovas paprastai pirmiausia pristatomas kaip poetas. Tačiau jis niekada nebuvo veislinis – lietuvių literatūros studijų arba po Marcelijaus Martinaičio ar Donaldo Kajoko sparnu suformuotas ir išpenėtas – rašytojas. Pirmąsyk išgirdau apie jį gal 1994 m., kai jis jau buvo gavęs Zigmo Gėlės premiją už eilėraščių rinkinį *Tatuiruotė* (1993). Jo bendraamžiai, Vilniuje garsėję *Svetimi*, buvo svetimi ir jam: yra apibūdinę jį kaip „tą muzikantą iš Klaipėdos“ – šiek tiek paniekinamai, šiek tiek pavydžiai. Muzikanto etiketė jam lipo ilgai – modernaus bliuzo grupės *Kontrabanda* įkūrėjas muzikantu buvo vadinamas dar ilgai po to, kai kultine vadinta grupė išsiskirstė. Kartu tai buvo grupė, parašiusi vieną geriausių eilučių Lietuvos roko muzikos istorijoje: „Penktadienio vynas atplukdė šeštadienio moterį“. Kiti muzikantai *Kontrabandą* vadino poeto grupe – labai nedažnas atvejis, kai poezijos ir populiariosios muzikos pasauliai susilieja. Taigi svetimas tarp svetimų, muzikantas tarp poetų ir poetas tarp muzikantų. Jis nuo pat debiuto buvo kitoks. Kur slypi jo kitoniškumas?

Talentas, kaip ir nafta, paslėptas įvairiai. Vieniems iki jo reikia ilgai kastis, kitiems tenka plaukti į vandenyną ir apsiginkluoti sunkiąja technika ar simbolių žodynais, treti turi užsiimti *frackingu* ir purkšti save didžiuliais kiekiais alkoholio ar kitų toksiškų nuodų, ketvirti gi apdovanoti gebėjimu rasti juodąjį auksą paprasčiausiai įbedus pirštą į smėlį. O Gintaras Grajauskas naftą semia tiesiog iš oro. Iš pažiūros lengvas jo poetinis pastabumas yra bene įstabiausia ir labiausiai žavinti savybė. Buitiniai pokalbiai, reiškiniai, kasdienės buities daiktai, linksmos nakties įspūdžiai ar sunkaus ryto galvasopis grakščiose puikaus stilisto rankose tampa kažkuo daugiau – prisipildo žaidimo, prasmės ir grožio. Kitiems poetams tai kartais atrodo taip lengva, kad net nesąžininga, – manau, kad tai viena priežasčių, kodėl naujosios literatūros ir kritikos kanone Grajauskas paprastai paliekamas šone, kartais net su pasidygėjimu, ar suvis nepastebimas. Jis įkvepia ir iškvepia kartu su skaitytoju, mes kartu su juo išgyvename inspiracijas, nerimą, liūdesį, intelektualinį susižavėjimą. Jis neaiškina, nelaukia išprususio skaitytojo, o rašo smalsiam pradinukui. Nors erudicija ir apsiskaitymas jaučiasi, tačiau tai ne knygių poezija. Grajauskas seka ne literatūriniais sąjūdžiais, jis skaito knygas, jaučia, permąsto – ir tai daro kartu su skaitytoju, Tenksalotu ar Kaindliu.

Kita etiketė, prilipusi Gintarui Grajauskui – populiarus. Jo poezija buvo skaitoma, vieši skaitymai – lankomi. Nežinau, ar dar kuris kitas poetas (galbūt išskyrus Justiną Marcinkevičių) bendruomenės yra rinktas populiariausiu žmogumi (šiuo atveju – Klaipėdos). Su bendruomene jis turi glaudų ir artimą ryšį. Štai dar pernai feisbuke pakvietęs paaukoti savo verstų Sabinos Brilo eilėraščių knygai, lėšas jis surinko vos per kelias valandas.

Šie skirtingi vaidmenys labiausiai susilieja per Klaipėdą. Nors Gintaras Grajauskas gimė ne Klaipėdoje, man, vilniečiui, sunku įsivaizduoti tikresnį klaipėdietį. Muzikos koncertų organizatoriaus veikla netrukus persipynė su jo gebėjimu organizuoti ir surinkti publiką literatūros skaitymams. Jis yra, ko gero, vienintelis poetas, turėjęs savo vardo laikraštį – jo vardu buvo pavadinti *Gintaro lašai*, puikus literatūrinis *Klaipėdos* laikraščio priedas, kurio redaktoriumi pats ir buvo. Klaipėdoje, šalia skaitymų ir poetinio uostamiesčio gyvenimo organizavimo, jis aplink save būrė jaunus rašytojus. Rimantas Kmita ir Mindaugas Valiukas yra tikri Gintaro Grajausko akademijos alumnai, jų kūryboje atsispindi ir nehierarchizuotas, „grajauskiškas“ uostamiesčio požiūris.

Paskutinė kitoniška Gintaro Grajausko veikla, nors ir ne tokia reta kaip muzikavimas, taip pat nėra itin dažna – tai teatras. Kaip ir Samuelis Beckettas ar Eugène'as Ionesco, į teatro sceną jis atėjo jau subrendęs. Nors iš pradžių buvo priimtas skeptiškai, tačiau jo vardas po truputį augo kartu su Klaipėdos teatru. Nepaprastai buitinis, lengvai ir gyvai kalbantis istorijos bei paskirties apmąstymas *Mergaitėje, kurios bijojo Dievas*, darbas su Oskaru Koršunovu ir savo senaja grupe *Kontrabanda* apie linksmai graudžius pirmuosius Nepriklausomybės metus *Pašaliniams draudžiama* – tai jo darbas formuojant Klaipėdos teatrą.

Šiandien roko muzika išgyvena atgimimą. Populiarumas taip pat nebėra diskvalifikuojanti savybė. Regionai vėl yra atgimę. Galime sakyti, kad atėjo Gintaro Grajausko laikai. Tai kodėl nematome didžio klaipėdiečio daugiau? Kodėl jis gauna Gailių klano premiją anksčiau už Nacionalinę? Kodėl jo mums reikia daugiau?

Gintaras Grajauskas. 2020. Violetos Boskaitės nuotrauka

Viename interviu Gintaras Grajauskas užsiminė, kad norėtų pastatyti roko operą pagal Ionesco *Raganosį* – šioje pjesėje apie autoriaus vaikystę pasakojama, kaip visi po truputį virsta raganosiais. „Rhinocerizacija“ – lietuviškai kažkas panašaus į „raganositą“ – yra labai tinkama šiandienos metafora. Tik vieniems draugams ir autoritetams virstant raganosiais, kiti labai panašiai virsta kažkokiais kitais, ne mažiau atgrasiais gyviais (tarkime, begemotais), kurie skelbia: kas ne su jais – tie raganosiai. Už tokias deklaracijas raganosiai nelieka skolingi ir pareiškia, kad visi, kas ne su jais, yra begemotai. Pavyzdžiui, po interviu progresyviame portale *Nanook* Tomas Venclova buvo jaunų klausytojų demaskuotas kaip reakcingas konservatorius. Kitame nesename straipsnyje visi tikintys žmogaus teisių ortodoksija buvo demaskuoti kaip marksistai. Šis susipriešinimas yra vienodai vertingas abiem pusėms. Jis laukia alkanų, nepatenkintų masių, dėl ko raganosių gretos auga. Jie moko, kad žmogus, reikalaujantis padorumo, kūrybos, faktų, laisvės auklėjime, yra klastingas priešas – leftistas, mačistas, mizoginistas, seksistas.

Gintaras Grajauskas šiais laikas yra sąžinės, nepakantumo veidmainystėms (populiariai – feikams) balsas. Kai penkiasdešimtmečiai pasiduoda rasinio grynumo ir kultūrinio pranašumo teorijoms, kai nusivylę menininkai atsisuka į sąmokslo teorijas ar ieško įkvėpimo marksizmuose ir perdalijimo fantazijose, Gintaras Grajauskas eilėraštyje, nuo kurio ir pradėjau, atsako:

> taip, kai kurie žavėjosi – bet ir tie nesuprato esmės:
> aš čia visai ne tam, kad žavėčiau visus savo protu
>
> aš tik noriu pakeisti pasaulį – kad ir vos vos, kad ir
> visai nedaug, bet į geresniąją pusę.

EILĖRAŠČIAI

Wisława Szymborska

Iš lenkų kalbos vertė Rolandas Rastauskas

PERSPEKTYVA

Prasilenkė it svetimi,
be gesto ir žodžio,
ji pakeliui į parduotuvę,
jis link automobilio.

Gal per tą skubą
arba išsiblaškymą,
arba per tą užmarštį,
kad kažkada trumpam
mylėjo amžiams.

Nors ir nėra garantijų,
kad tai buvo jie.
Gal tik iš tolo taip,
o iš arti visai ne.

Pamačiau juos pro langą,
o stebintis iš aukštai
suklysta lengviausiai.

Ji išnyko už stiklinių durų.
Jis sėdo už vairo
ir greitai nuvažiavo.
Tarsi nieko nebūtų įvykę,
jeigu netgi įvyko.

O aš, tik akimirką
tikra tuo, ką matau,
bandau atsitiktiniam eilėraštuke
įteigti Jums, Skaitytojai,
kad tai buvo liūdna.

ABC

Jau niekad nesužinosiu,
ką galvojo apie mane A.
Ar B. ligi mirties man neatleido.
Kodėl C. apsimetinėjo, kad viskas tvarkoj.
Koks buvo D. įnašas į E. tylėjimą?
Ko laukė F., jeigu iš viso laukė?
Kam G. išsisukinėjo, nors puikiai žinojo.
Ką turėjo slėpti H.
Ką norėjo pridurti I.
Ar faktas, kad buvau šalia,
turėjo kokią nors reikšmę
ir J., ir K., ir likusiai abėcėlei?

GRAIKŲ STATULA

Padedamas žmonių ir kitų gaivalų,
neblogai su ja padirbėjo laikas.
Pirmiausia atėmė nosį, vėliau genitalijas,
tada jau rankų ir kojų pirštus,
metams bėgant pačias rankas, vieną po kitos,
dešinę šlaunį ir kairę šlaunį,
strėnas ir nugarą, galvą ir sėdmenis,
o tą, kas atkrito, sudaužė į druzgus,
į skaldą, į žvyrą, į smėlį.

Kai tokiu būdu nusibaigia gyvasis,
po kiekvieno smūgio išbėga daug kraujo.

Marmurinės statulos vis dėlto žūva švariai
ir ne visada ligi galo.

Iš tos, apie kurią kalba, išliko torsas
ir tveria it įsitempus sulaikytas kvėpavimas,
kadangi turi dabar
pritraukti
visą prarastų dalių
rimtį ir žavesį.

Ir tas jai pavyksta,
tas jai vis dar pavyksta,
pavyksta ir pritrenkia,
pritrenkia ir tveria –

Laikas irgi čia nusipelnė pagiriamojo žodelio,
nes pavargo bedirbdamas
ir kažką atidėjo rytojui.

NESATIS

Nedaug tetrūko,
kad mano motina būtų ištekėjus
už pono Zbignievo B. iš Zdunsko Volios.
Ir jeigu būtų turėję dukrą – ja būčiau buvus ne aš.
Gal su geresne atmintim vardams ir veidams
ir kiekvienai tik sykį išgirstai melodijai.
Be klaidų atpažįstančiai, kuris paukštis yra kuris.
Su puikiais fizikos ir chemijos pažymiais
ir blogesniais lenkų,
bet paslapčia rašančia eilėraščius,
iš karto žymiai įdomesnius nei manieji.

Nedaug tetrūko,
kad mano tėvas būtų tuo pat metu vedęs
panelę Jadvygą R. iš Zakopanės.
Ir jeigu būtų turėję dukrą – ja būčiau buvus ne aš.
Gal labiau užsispyrusią siekiant tikslo.
Be baimės neriančią į gilų vandenį.
Linkusią pasiduoti minios emocijoms.
Nuolat matomą keliose vietose išsyk,
tačiau retai su knyga, dažniausiai kieme
su berniūkščiais spardančią kamuolį.

Gal net abi būtų susitikusios
toj pačioj mokykloj ir toj pačioj klasėj.
Tačiau jokia jos pora,
jokia giminė,
o grupinėj nuotraukoj toli viena nuo kitos.

Mergikės, stokitės čia
– šauktų fotografas –
tos mažosios priekyje, tos aukštesnės už jų.
Ir visoms gražiai šypsotis, kai duosiu ženklą.
Tiktai dar kartą susiskaičiuokit,
ar visos čia esat?

– Taip, pone, visos.

LAIDOTUVĖS

„taip staigiai, ir kas galėjo pamanyti“
„nervai ir cigaretės, ne kartą buvau įspėjęs“
„pusė bėdos, dėkoju“
„išvyniok tas gėles“
„brolis irgi nuo infarkto, be abejo, įgimta“
„su ta barzda niekad tamstos nebūčiau pažinus“
„pats kaltas, vis kažkur įsipainiodavo“
„turėjo kalbėt tas naujasis, kažko nesimato“
„Kazikas Varšuvoj, Tadekas užsieny“
„tu viena protinga, pasiėmei skėtį“
„kas iš to, kad buvo gabiausias iš jų visų“
„pereinamas kambarys, Zoska tikrai nesutiks“
„na taip, jo tiesa, tačiau tai dar ne priežastis“
„su durelių lakavimu, spėk kiek“
„du tryniai, šaukštelis cukraus“
„ne jo reikalas, ko ten kištis“
„vien žydros ir tik maži dydžiai“
„penkis kartus, ir niekad jokio atsakymo“
„galvok, kad galėjau, bet ir tu galėjai“
„gerai, kad bent ji turėjo tą šiltą vietelę“
„na, nežinau, turbūt giminaičiai“
„kunigėlis kaip Belmondo“
„dar nesu buvus šitoj kapinių pusėj“
„prieš savaitę jį sapnavau, net širdis suvirpėjo“
„nešpėtna ta dukrelė“
„visų mūsų tas laukia“
„ir nuo manęs užuojauta našlei, deja, turiu spėti į“
„o vis dėlto lotyniškai skambėdavo didingiau“
„buvo, pražuvo“
„iki pasimatymo, ponia“
„gal kur alučio“
„paskambink, aptarsim“
„ketvirtu arba dvyliktu“
„man tai ten“
„mums tai čia“

SLAPTI SUSIŽINOJIMAI SU MIRUSIAISIAIS

Kokiomis aplinkybėmis tau sapnuojas miruoliai?
Ar dažnai apie juos galvoji prieš užmigdamas?
Kas pasirodo pirmas?
Ar visada tas pats?
Vardas? Pavardė? Kapinės? Mirties data?

Į ką apeliuoja?
Į seną pažintį? Kraujo ryšius? Tėvynę?
Ar sako, iš kur atėję?
Ir kas už jų stovi?
Ir kam, išskyrus tave, jie dar sapnuojas?

Jų veidai ar panašūs į jų fotografijas?
Ar suseno metams bėgant?
Niūrūs? Sulysę?
Užmuštieji ar suspėjo išsilaižyti žaizdas?
Ar prisimena nuolat, kas juos nužudė?

Ką laiko rankose – aprašyk tuos daiktus.
Suanglėję? Surūdiję? Sutrūniję? Supuvę?
Kas jų akyse – grasinimas? Prašymas? Koks?
Ar pasilikę dviese kalbatės tik apie orus?
Apie paukštelius? Gėlytes? Drugelius?

Iš jų pusės jokių nepatogių klausimų?
O tu ką tada atsakai?
Užuot apdairiai tylėjęs?
Išsisukinėjant pakeisti sapno temą?
Laiku nubusti?

ŠVENTŲJŲ MARŠRUTAI ŽEMĖJE IR DANGUJE

Baroko vaizdinių šėlsmas 1695 m. Kražių rankraščio poezijoje

Ona Dilytė-Čiurinskienė

Daugel kartų ašai, akis įsmeigęs į dangų,
tavo, pasauli trūnus, pasibjaurėjęs purvais,
ašarom liejau akis, virpulingus atodūsius liejau
iš širdies gilumos linkui dangaus gražumų:
varge, kokia atgrasi man žemė, žvaigždynuosna žvelgiant,
kai į žvaigždynus žvelgiu, žemė kokia atgrasi.

Tokius žodžius jaunas Kražių jėzuitų kolegijos auklėtinis Jonas Horodeckis įdėjo į lūpas Ignacui Lojolai atsakomajame laiške Pranciškui Bordžijai, pasibodėjusiam pasaulio tuštybe ir besiprašančiam į Jėzaus Draugiją. Fiktyvių poetinių laiškų ciklas, imituojantis Ovidijaus *Heroidžių*, *Liūdesio elegijų* ir *Laiškų iš Ponto* stilių, reflektuojantis pasaulio tuštybę ir netvarumą, žvaigždžių ilgesį ir žmogiškojo gyvenimo lenktynių ribą, – tik vienas iš daugelio poezijos ciklų, kuriuos apima Krokuvos Czartoryskių bibliotekoje saugomas vadinamasis 1695 m. Kražių rankraštis[1]. Prieš keletą metų literatūrologės Živilės Nedzinskaitės ir istoriko Dariaus Antanavičiaus pastangomis pristatytas Lietuvos visuomenei, šis dar neseniai tik siauram mokslininkų ratui buvęs žinomas Kražių kolegijos auklėtinių kūrybos rinkinys pasirodė esąs unikalus ir įvairiopų tyrimų vertas LDK istorijos ir literatūros šaltinis.

Didžiuliame beveik 700 puslapių rankraštyje sudėta išskirtinė medžiaga: Kražių jėzuitų kolegijoje retoriką studijavusių aštuonių gabių jaunuolių sukurti, meniškai įpavidalinti daugiausia lotyniški įvairių žanrų tekstai, atveriantys duris į jėzuitų mokyklų retorikos ir poetikos kursų „dirbtuves“. Studentai kūrė vadovaujami retorikos kurso dėstytojo Petro Puzynos (1550–1568), vykdydami jėzuitų edukacijoje privalomas savarankiškos kūrybos lotynų kalba užduotis, parašė ir lenkiškų eilių. Kitų tokio užmojo jėzuitų studentų kūrybos rankraščių neturime, artimiausias šio rinkinio analogas – toje pačioje bibliotekoje saugomas 1696 m. Oršos rankraštis[2]: jame to paties mokytojo, po Kražių dėsčiusio Oršos kolegijoje, retorikos kurso studentų kūriniai sudėti panašiu žanrinės įvairovės principu. Taigi kol kas vieninteliai žinomi panašaus pobūdžio rankraščiai priklauso Petro Puzynos SJ mokinių plunksnai, ir šis faktas leidžia numanyti svarbų dėstytojo indėlį lavinant jaunųjų jėzuitų savarankiškos kūrybos gebėjimus.

Kražių rankraščio tyrimai per kelerius metus įsibėgėjo: Nedzinskaitė ir Antanavičius parengė ir išleido rinktinės Kražių rankraščio prozos knygą[3], į ją sudėję 6 įdomesnes barokiškai puošnaus stiliaus kalbas, šiuo metu baigia rengti rankraščio faksimilės su lotyniško originalo perrašu leidimą. Žurnale *Senoji Lietuvos literatūra* paskelbta literatūrologo, vertėjo Sigito Narbuto versta hegzametrinė poema apie šv. Kazimierą[4], Antanavičiaus straipsnis apie rankraščio chronostichus[5], dailėtyrininkės Jolitos Liškevičienės – apie meninį rinkinio apipavidalinimą[6], tam tikrus Kražių rankraš-

ONA DILYTĖ-ČIURINSKIENĖ – hum. m. dr., literatūros istorikė, vertėja, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Senosios literatūros skyriaus mokslo darbuotoja. 2014 m. Vilniaus universitete apgynė disertaciją *Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus religinė poezija*. Tyrinėja lotyniškąją Baroko poeziją, verčia iš lotynų kalbos ir rengia spaudai LDK šaltinius. Straipsnis parengtas įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos finansuotą mokslinių tyrimų projektą „1695 m. Kražių rankraščio poezija: tyrimas, rengimas, leidyba“ (2018-06-27 sutarties Nr. S-LIP-18-42). Iliustracijos iš Czartoryskių bibliotekos fondų.

[1] Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Książąt Czartoryskich, sign. 1866 IV.

[2] Sign. 1867 IV, 2188 IV.

[3] *Kaip jėzuitai žemaičių mylias trumpino: 1695 m. Kražių rankraščio prozos fragmentai*, sudarė ir parengė Živilė Nedzinskaitė, Darius Antanavičius, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014.

[4] „Lilium virginei et angelici principis nostri s. Casimiri de Cupidine et morte triumphans, sive poema in eius laudem decantatum cum appendice epigrammatica“ = „Skaistaus ir angeliško mūsų karalaičio šventojo Kazimiero lelija, triumfuojanti prieš Kupidoną ir mirtį, arba Jo garbei pagiedota giesmė su epigramų priedu“, iš lotynų ir lenkų kalbų vertė Sigitas Narbutas, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2015, kn. 39: *XVI–XVII a. lietuviško ir kitakalbio rankraštinio paveldo tyrimai*, p. 152–201.

[5] Darius Antanavičius, „1695 m. Kražių rankraščio chronogramos ir chronostichai“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2015, kn. 39, p. 53–80.

[6] Jolita Liškevičienė, „1695 m. Kražių rankraščio apipavidalinimas: nuo ornamento iki žemėlapio“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2015, kn. 39, p. 81–113.

čio ypatumus aptaria keli Nedzinskaitės straipsniai[7]. Didžiausiajai rankraščio daliai – poezijai – skirtame straipsnyje supažindinsime su įdomiausiais Kražių rankraščio poetiniais ciklais, pasiūlysime galimus jų perskaitymo būdus.

RETORIKOS STUDENTŲ KŪRYBA IR *MODUS PROCEDENDI*

Rinkinio poezija nevienalytė, ji atspindi ir jėzuitų kolegijos auklėtinių kūrybos bendrumus, ir tam tikrą raiškos savitumą, asmeninius gebėjimus. Įdomi (ir įvairesnė negu Oršos rankraščio) šio rinkinio retorinių kalbų bei poetinių ciklų tematika, aprėpianti ir vietinę, „vernakulinę" medžiagą.

Ypač poetiniuose/embleminiuose cikluose ryškios pastangos kurti vientisas kompozicijas, mažesniuosius skirtingų autorių kūrinius dėlioti į didesnius pagal griežtai apgalvotą nuoseklų planą. Visi skirtingų žanrų ciklai jungiami į vientisą rankraštinę knygą, struktūriškai orientuotą į liturginių metų kalendorių, o užmoju ir koncepcija primenančią Jėzaus Draugijos šimtmečio proga Antverpene išleistą beveik 1000 puslapių veikalą *Imago primi saeculi*[8] (*Pirmojo amžiaus paveikslas*). Šį fundamentalų jubiliejinį rinkinį sudaro šešios knygos, kiekvienos iš jų struktūra tokia pati: pirmiausia Draugijos istorijos fragmentas, paskui – „oratorinės ir poetinės pratybos": pirmąją kūrybinių reprezentacijų dalį sudaro prozinės kalbos, antrąją – įvairių žanrų poezijos kūriniai, kiekviena dalis baigiama embleminiais ciklais. Kražių rinkinio „pratybų" struktūra panaši: kalbos (*orationes*) oratorinėje dalyje ir įvairių žanrų poezija bei embleminiai ciklai – poetinėje.

Kanoniniame jėzuitų studijų plane, nuosekliai išdėstančiame pagrindinius studijų kelio principus, vadinamajame *Ratio studiorum*[9], jėzuito studijų kelias yra suvokiamas kaip *modus procedendi*, tolydaus ėjimo į priekį kelias, nuosekliai darant pažangą per *gradus studiorum*, studijų pakopas, kurios negali būti keičiamos vietomis: gramatika (dargi nuosekliai – trys jos klasės, *infima*, *media*, *suprema*) būtinai bus prieš retoriką, retorika prieš filosofiją, filosofija prieš teologiją[10]. Studijų metodą, vadinamąjį *modus parisiensis*, pirmieji jėzuitai paveldėjo iš savo *alma mater*, Paryžiaus universiteto, ir šv. Ignaco iniciatyva jį pritaikė jėzuitų mokymo įstaigose[11]. Mokymasis ir pažanga studijose koreliavo su pažanga dvasinėje studento formacijoje; dėstytojas, kaip ir hierarchinis vyresnysis dvasinėje formacijoje pagal šv. Ignaco Lojolos *Dvasines pratybas*, yra laikomas „mokytoju ir vadovu šioje pavojingoje kelionėje", studijų prefektui nurodoma „skatinti studentus siekti pažangos pamaldume, ne vien moksluose"[12] etc.

Jėzuitų kolegijų retorikos kurse privalomos kūrybinės „pratybos" tiesiogiai siejasi su dvasinių pratybų (*exercitia spiritualia*) tikslais, ir tai pabrėžiama jų pavadinimais (*exercitatio oratoria*, *exercitatio poetica*). Įmantrusis Kražių rankraščio pavadinimas per retorikos mokymosi metus sukomponuotus kūrinius įvardija kaip „metinės meditacijos derlių"[13]. Mokytojas turėjo rūpintis ne tik mokinių intelektiniais įgūdžiais, bet ir dvasiniu tobulėjimu, todėl, užduodant temą kompozicijai kurti, būdavo duodama ir uždavinių, ką įsivaizduoti ir ką apmąstyti.

Ratio studiorum numatė galimybes jauniesiems autoriams viešinti savo kūrybinius pasiekimus, skatinta sveika konkurencija (*aemulatio*), numatyti apdovanojimai už pažangą: geriausius literatūros ar dailės kūrinius siūlyta kas mėnesį ar švenčių proga „iškabinti ant sienų", skaityti ar deklamuoti viešai, kartais – teatralizuotu pavidalu, suvaidinant kokią nors sceną ar dialogą[14]. Galiausiai buvo siūloma, mokytojui leidus, to vertus eiliuotus kūrinius, pasirašytus autorių vardais, ilgam laikui „išstatyti kokioje nors viešoje vietoje"[15].

Kražių rankraštyje matome „gyvą", išskirtinį kone visų įmanomų žanrų kūrybos rinkinį, suteikiantį progą įvertinti ir studentų išradingumą, ir neabejotinai patį svarbiausią mokytojo indėlį. Petras Puzyna, matyt, mokėjo pažadinti savo mokinių kūrybinius pajėgumus: aštuoni Kražių rankraščio autoriai, visi į Jėzaus Draugiją įstoję 1692 m. Vilniuje, o retoriką studijavę Kražių

[7] Živilė Nedzinskaitė, „Regina animorum eloquentia: Nepažintas rankraštinis LDK literatūros teorijos paveldas ir studentų kūryba", in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2015, nr. 6, p. 45–53; Živilė Nedzinskaitė, „Eilės Jono Sobieskio garbei: figūrinės poezijos galimybės XVII amžiuje", in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2015, nr. 40, p. 177–200.

[8] *Imago primi saeculi Societatis Iesu: a provincia Flandro-Belgica eiusdem Societatis repraesentata*, Antverpiae: ex officina Plantiniana Balthasaris Moreti, Anno Societatis saeculari 1640.

[9] *Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Iesu*, Neapoli: in Collegio eiusdem Societatis, ed. princeps 1599 (antraštiniame pirmojo leidimo puslapyje klaidingai nurodytu 1588 m.).

[10] Miguel A. Bernard SJ, „The Class of „Humanities" in the *Ratio Studiorum*", in: *Jesuit Educational Quarterly*, 1953, t. XV, nr. 4, p. 197.

[11] *Ibid.*; plačiau žr. Gabriel Codina, „The *Modus Parisiensis*", in: *The Jesuit Ratio Studiorum: 400th Anniversary Perspectives*, ed. Vincent J. Duminuco SJ, New York: Fordham University Press, 2000, p. 28–49; taip pat Gabriel Codina SJ, „Our Way of Proceeding in Education – *The Ratio Studiorum*", Jesuit Institute London, 2017, in: http://jesuitinstitute.org/Pages/Publications.htm (first published in *Educatio* SJ, Nr. 1, May 1999).

[12] *Ratio studiorum*, Reg. praef. acad. 1 *et passim*.

[13] Visas rankraščio pavadinimas: *Fructus horni meditationis rhetoricae Crosis ab academicis Societatis fusi et in cornucopiam depositi, sive specimina profectus in utraque eloquentia rhetorum Crosensium Societatis Iesu anno M DC XCV sub reverendo patre Petro Puzyna professore dignissimo* (*Metinis retorinės meditacijos derlius, kurį Kražiuose supylė ir į gausybės ragą sudėjo Draugijos studentai, kitaip Jėzaus Draugijos Kražių retorių pažangos iš dvejopos iškalbos pavyzdžiai, 1695 metais atlikti vadovaujant garbingiausiajam dėstytojui, garbiajam tėvui Petrui Puzynai*).

[14] *Ratio studiorum*, Reg. profess. rhet. 18–19.

[15] *Ibid.*, 20.

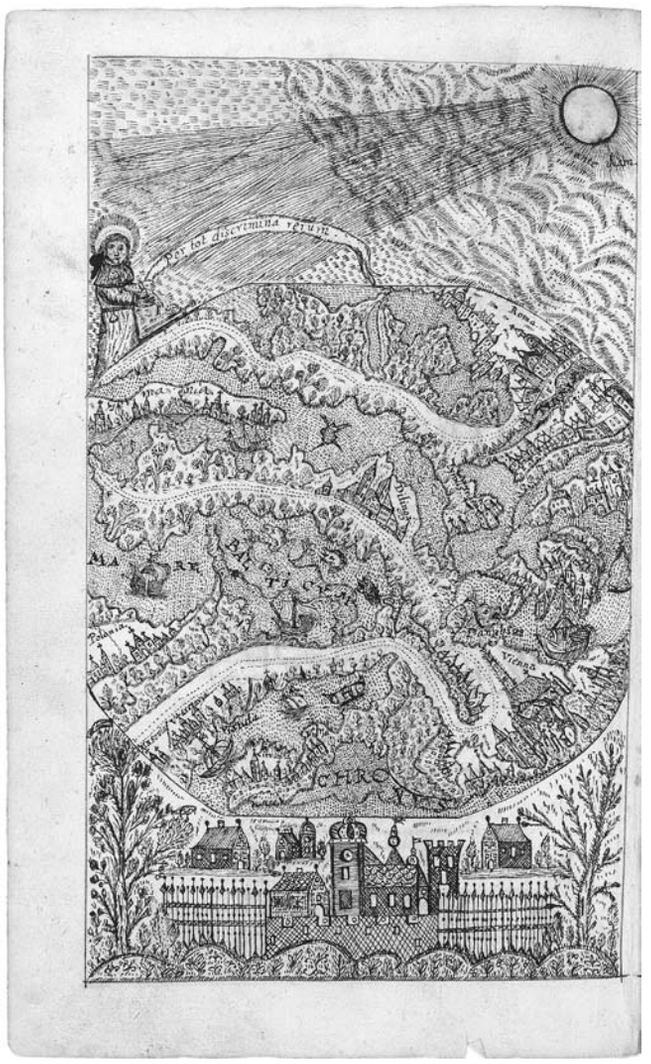

Palaimintojo Stanislovo Kostkos kelionių žemėlapis iš 1695 m. Kražių rankraščio

kolegijoje 1694–1695 m.[16], pateikia netikėtų, talentingai sukomponuotų įvairiažanrių išmonių. Tarp jų rasime, pavyzdžiui, „Šventojo Jeronimo atvaizdą, poetinėmis spalvomis išpieštą ir kartu dedikuotą Kražių kolegijos rektoriui Jeronimui Burbai“, „Ašarų ir karštų pasiilgimų lašus bei kibirkštis iš Skaistyklos ugninės jūros, surinktus į elegijas...“, „Palaimintojo Stanislovo Kostkos kelionių žemėlapį“, Pranciškaus Bordžijos ir jo adresatų laiškus Ovidijaus stiliumi, eiliuotus liturginio kalendoriaus fragmentus ir netgi visiškai nerimtus Užgavėnių papokštavimus, sudėtus į lenkiškas ir lotyniškas epigramas. Labiausiai tikėtina, kad būtent mokytojas, patenkintas mokinių darbais, juos paskatino sutelkti savo kūrinius į vieną „knygą“ tam, kad ją su pasididžiavimu būtų galima rodyti viešai, kaip didelės per metus pasiektos „pažangos“ reprezentaciją.

KARTOGRAFINĖ VAIZDUOTĖ: PAL. STANISLOVO KOSTKOS GYVENIMO KELIONĖS ŽEMĖLAPIS

Palaimintojo Stanislovo Kostkos gyvenimo kelionei dedikuotas ciklas[17] atspindi kartografinės vaizduotės jungiamą poetiką ir vizualiką: meditacines emblemas, poetinius tekstus (įvairius žanrus reprezentuojančias odes) ir embleminį žemėlapį[18]. Atkreiptinas dėmesys, kad „žemėlapiu“ (*tabula geographica*) įvardytas visas ciklas, ne vien pats žemėlapis, įdėtas priekyje, tarp titulinio puslapio ir įžanginių poetinių tekstų.

Į šį embleminį ciklą, arba „žemėlapį“, galima žvelgti kaip į dvasinės hagiografijos atvejį, kuriame būsimo šventojo vidujybė reiškiama per santykį su jo fizine patirtimi. Vienas iš analizės išeities taškų galėtų būti erdvinis aspektas ir D. K. Smitho išryškinamas kartografijos ypatumas, vaizduotei suteikiantis kitur neįmanomą perspektyvą: nors žemėlapis ypač pabrėžia vizualiąją reprezentaciją, svarbiausia jo paskirtis esanti parodyti tai, kas iš tiesų nėra regima[19]. Toks pat yra emblemines, ikonografinės ar liturginės prieigos tikslas: *per visibilia ad invisibilia*, per regimus dalykus atskleisti neregimus. Šią regimybės ir neregimybės sąveiką iliustruojantį Kostkos gyvenimo „žemėlapį“ įmanu analizuoti ieškant jame reprezentuojamų simbolinių erdvių ir realių vietovių sąsajų, savo ruožtu simboliškai braižant paralelinių „kelionių“ maršrutus ir jų sankirtas.

Ciklą sudaro 7 emblemų su „odėmis“ kompozicijos ir 3 viso kūrinio idėją apibendrinančios „programinės“ įžangos: vaizdinė, pati pirmoji („didysis“ embleminis žemėlapis), ir žodinės („programa“ ir „mažasis“ epigraminis „žemėlapis“). „Programa“ parašyta eleginiu distichu; lapo apačia rankraštyje nuplėšta, taigi lieka nežinomas jos autorius. Labiausiai tikėtina, kad jos autorius ir vientisos kūrinio koncepcijos sumanytojas – dėstytojas, juolab kad ši „programa“ atlieka pagrindinės temos nusakymo funkciją, o *Ratio studiorum* nurodo, jog rašytinių kūrinių pagrindinę temą ir detalią būsimo kūrinio santrauką (*argumentum*) turi pateikti mokytojas[20].

[16] Žr. Darius Antanavičius, „1695 m. Kražių rankraščio autorių biogramos“, in: *Kaip jėzuitai žemaičių mylias trumpino*, p. 29–43.

[17] Šis kūrinys pavadintas *Tabula geographica itinerum beati Stanislai Kostka devoto et sequaci calamo rhetorum S. I. remensa* („Palaimintojo Stanislovo Kostkos kelionių žemėlapis, nubraižytas pamaldžia ir klusniai iš paskos sekančia Jėzaus Draugijos retorių plunksna“).

[18] Kai kuriuos šio ciklo meninio apipavidalinimo aspektus yra aptarusi, emblemoms ir žemėlapiui dėmesio skyrusi Jolita Liškevičienė minėtame straipsnyje (žr. išn. 6).

[19] D. K. Smith, *The Cartographic Imagination in Early Modern England: Re-writing the World in Marlowe, Spenser, Raleigh and Marvell*, London – New York: Routledge, 2008, p. 10.

[20] *Ratio studiorum*, Reg. profess. hum. 6.

Jaunojo palaimintojo Kostkos, jaunimo ir studentų globėjo, gyvenimo „žemėlapio“ braižymas[21] jo bendraamžiams jėzuitų kolegijos auklėtiniams turėjo ir moralinį bei meditacinį tikslą. „Programa“, su *motto* iš psalmės („Esu atėjūnas ir keleivis kaip visi mano tėvai“ (38 (39), 13), pateikia keleivystės žemėje motyvą, refleksiją *panta rhei* tema, paliečiant ir Draugijos tėvų misijinės veiklos, ir galutinio tikslo – dangiškosios tėvynės temas:

Ak, nelaimingas tasai, kurs gyvenimą savą pražudo
žemėj tėvynės arba mano ją esant kitur.
Ne, mirtingieji, žemėj tėvynės nerasite niekad;
tikrąją vien danguje rasit, o žemėje – ne.
Bet, kaip sparnuočių arba pelekuočių
pulkai vis klajoja
oro platybėse ar po vandenyno gelmes,
kaip prie buveinių audringų gyvenančią
žuvį vis gena
nuolatinė srovė jūros gilybėn saugion,
taip ir pasaulis, ir visa, kas miršta, judėt
nepaliauja,
laikas neša veržliu sūkuriu viską visad.
[...]
Tad, nors mano tėvai[22] po šalis
įvairiausias klajoja,
aš sau tingiai slepiuos vietoj,
nepajudu net?
Nespiria joks knietulys kraštus
svetimuosius išvysti,
kraštas gimtasis visai bodesio
nekelia man.
Žemėj ateivis esu, danguj reiks ieškoti
tėvynės [...][23]

Paskatų kartografine vaizdinija perteikti jaunojo jėzuito gyvenimą teikė jo trumpą gyvenimą nužymėjusios geografinės kelionės, po ankstyvos mirties įgijusios simbolinę reikšmę. Liškevičienės teigimu, pagrindinis žinių apie šio pirmojo palaimintuoju paskelbto jėzuito[24] gyvenimą šaltinis buvęs Petro Skargos *Šventųjų gyvenimai*[25], tačiau galimai remtasi ir kitais šaltiniais[26].

7 „mažosios“ emblemėnės kompozicijos detalizuoja ir aiškina „didžiojo žemėlapio“ koncepciją, dėliodamosi į kruopščiai parengtą struktūrinę visumą. Embleminius meditacijai skirtus vaizdus palydi apgalvotai parinktų žanrų poezija: pavyzdžiui, pirmojoje kompozicijoje pirmąją būsimojo palaimintojo kelionę (iš gimtojo Rostkovo į Vieną) perteikia proginis žanras – genetliakas (*genethliakon*), kuris paprastai skiriamas kūdikio gimimui, šlovina jo kilmę, protėvius ir „viltį dėl jo paties“[27], antrojoje sužaidžiama žanro *eucharistikon* pavadinimu: tai „padėkos“ žanras, kuriuo dėkojama „už dideles ir ypatingas iš dievų gautas malones“[28], o hagiografiniame pasakojime šio žanro pavadinimas aiškiai nurodo į svarbų būsimo palaimintojo gyvenimo epizodą – Vienoje susirgus stebuklingu būdu gautą Eucharistiją. Ilgiausią Kostkos kelionės atkarpą iš Dilingeno į Romą

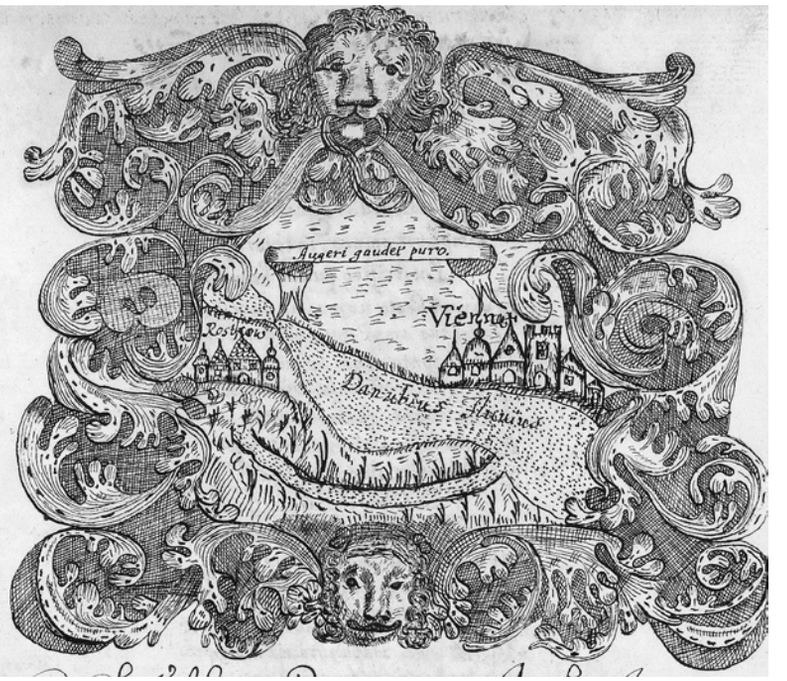

Pirmoji pal. Stanislovui Kostkai skirto ciklo emblema su „žemėlapiuku“

per Alpes emblemoje įvaizdina simbolinis peizažas (jokių realių vietovių, tik nuo kalno riedantis akmuo), o įžodina „raginamasis“ žanras (*parainetikon*)[29], odėje raginant keliauti toliau iki galutinio kelionės tikslo – Santa Maria Maggiore bazilikos Romoje. Ketvirtosios

[21] Liškevičienė iškėlė prielaidą, kad patį žemėlapį braižė Jonas Horodeckis (Jolita Liškevičienė, *op. cit.*, p. 108 sq.).

[22] T. y. tėvai jėzuitai.

[23] Straipsnyje cituojami Kražių rankraščio poezijos vertimai – straipsnio autorės.

[24] Beatifikaciją pop. Paulius V patvirtino 1606 m., 1674 m. pop. Klemenso X paskelbtas Lenkijos ir Lietuvos globėju, kanonizuotas 1726 m.

[25] Jolita Liškevičienė, *op. cit.*, p. 92.

[26] Kražių kolegija turėjo bent jau vieną iš daugelio Francesco Sacchini *Vita beati Stanislai Kostka Societatis Iesu...* leidimų (Viennae, 1670); žr. *Elenchus librorum veteris Collegii Crosensis anno 1803 compilatus*, d. 2, parengė Darius Antanavičius, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018, p. 563.

[27] Sarb. *De perf.* IX, 9 (Mathias Casimirus Sarbievius, *Poetica*, t. 1, parengė Ona Daukšienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 497).

[28] *Ibid.*, p. 497.

[29] Šį žanrą kaip raginamąjį yra apibrėžęs Erazmas Roterdamietis, pats jį vartojęs laiške kilmingam jaunuoliui, sutrumpintai vadintame „Raginimu siekti dorybės“ (*Exhortatio ad virtutem*; žr. Chris L. Heesakkers, „Franciscus Junius as a Tutor: His Paraenesis missa Alberico de Verre“, in: Rolf Hendrik Bremmer, ed., *Franciscus Junius F. F. and His Circle*, Amsterdam: Brill / Rodopi, 1998, p. 102–103).

kompozicijos emblemoje lieka tik simbolinė pamaldumo erdvė: trys lelijos, simbolizuojančios tiek Mergelės Marijos, tiek paties Kostkos tyrumą ir jo meilę (kurią pabrėžia meilės lyrikos žanras *erotikon*) bei pagarbumą Marijai. Ši centrinė viso ciklo embleminė kompozicija, nurodanti į Kostkos mirtį per Ėmimo į dangų šventę, žymi žemiškosios ir dangiškosios kelionės sankirtą,

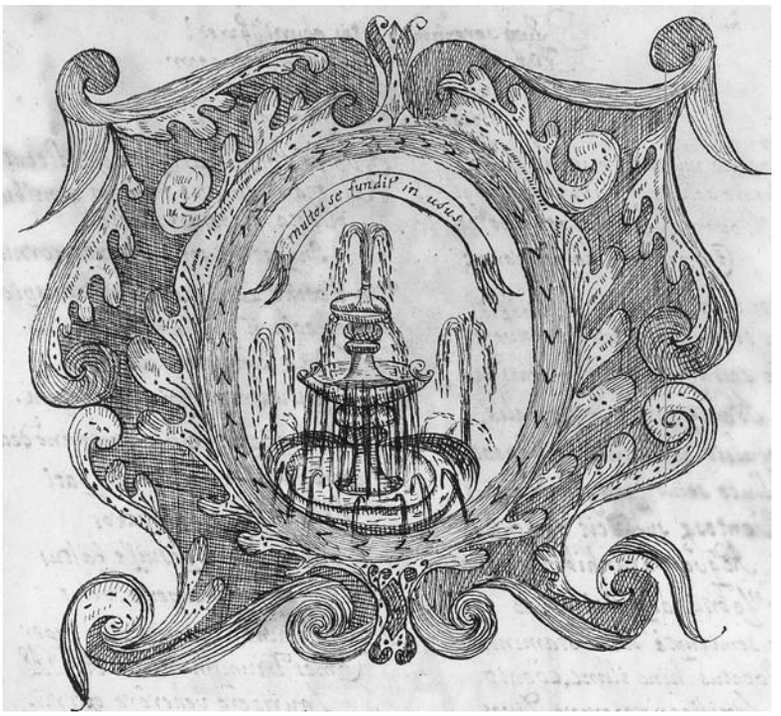

Septintoji, paskutinė pal. Stanislovui Kostkai skirto ciklo emblema

„kryžkelę“. Ciklo pabaigoje pal. Stanislovo šventumo šlovė grįžta į žemiškąsias jo apvaikščiotas vietas ir joms suteikia šventos vietos (*locus sanctus*), sakralizuotos erdvės, statusą. Emblemoje pavaizduotas populiarus Baroko įvaizdis fontanas[30]: vandens čiurkšlės trykšta į viršų ir vėl krenta žemyn, simbolizuodamos šventojo kelionę į dangų ir per jo užtarimą iš dangaus gaunamas malones. Šią temą paremia ir vainikuoja pasirenkamas soterijos žanras, kurį Sarbievijus įvardija kaip padėką už „nelaimių, ligų, pavojų išvengimą“[31].

„Didžiajame embleminiame žemėlapyje“ braižoma reali topografija: kelias prasideda nuo Lenkijos, eina tarp žemėlapyje pažymėtos Lenkijos ir Lietuvos, pro Varšuvą ir Vilnių, Vyslą ir Nemuną (lotyniškasis Nemuno pavadinimas *Chronus* galimai slepia aliuziją ir į žemėlapį „laike“, ne tik erdvėje, tačiau svarbi čia ir jo toponiminė funkcija), kitoje pusėje – Baltijos jūrą, užsuka į Vieną šalia Dunojaus, Augsburgą ir Dilingeną, tęsiasi per pažymėtas realias Kostkos kelionės vietoves: Vokietiją, Tirolį, Tridentą. Galiausiai pasiekia Romą su Tiberio upe, atpažįstamu Šv. Petro bazilikos kupolu ir Santa Maria Maggiore bokštais[32]. Išdėstymas „laike“ – nuoseklus, linijinis; „erdvėje“ – neatitinkantis realios kartografijos: Roma atsiduria žemėlapio viršuje dešinėje, o ne apačioje kairėje, kur ji turėtų būti fiziniame žemėlapyje. Dar vienas svarbus struktūruojantis žemėlapio elementas – iš alegorinio Vergilijaus *Eneidos* aiškinimo kaip simbolinės „sielos kelionės į tobulumą“: Kostkos rankose laikoma sentencija iš *Eneidos* – *per tot discrimina rerum* („per tiek nesėkmių ir nelaimių“, *Aen*. I. 204), saulę juosia įrašas *hac monstrante viam* („jai rodant kelią“, *Aen*. I. 389)[33].

Nors žemėlapis išbraižytas „gaublyje“, jis orientuotas į viršų, kelias kopia į kalno viršūnę, teleologiškai vesdamas pal. Stanislovą šventos mirties ir dangiškosios tėvynės link. Perspektyva fokusuojama į saulę viršutiniame dešiniajame kampe, o jos spinduliai savo ruožtu tarsi šiuolaikinio fotoaparato objektyvas krypsta į keliu aukštyn kopiantį būsimą šventąjį ir jį apšviečia emblemoms įprastu būdu. Kostkos trumpo, bet kryptingo, teisingai orientuoto gyvenimo kelias atsiskleidžia kaip stebimas ir nušviečiamas Dievo – tai būdinga ankstyvųjų moderniųjų laikų dvasinėms biografijoms[34]. Kostkos gyvenimo žemėlapyje kelias vingiuoja aiškia kryptimi, įvaizdina ne „konversinį“ (susijusį su atsivertimu), o „nuoseklų“ hagiografinio siužeto modelį, pagal kurį būsimasis šventasis nuo pat jaunų dienų kryptingai siekia šventumo ir nenukrypsta nuo svarbiausio tikslo. Tokioje šventumo perspektyvoje įprasminamas itin ankstyvame amžiuje (18 m.) pasibaigęs žemiškasis Kostkos gyvenimas.

Ankstyvaisiais naujaisiais laikais žmonės suprato, kad fizinė erdvė negali būti atsieta nuo vidinio dvasinio gyvenimo, bet sakralizuojančios patirtys galėjo veikti asmeninį pasaulio matymą ir bendravimą su kitais[35].

[30] Dažnas ir jėzuitų emblemikoje, žr., pvz., jau minėtąjį veikalą *Imago saeculi primi*, p. 455.

[31] Sarb. *De perf.*, IX, 9, p. 497.

[32] Jolita Liškevičienė, *op. cit.*, p. 99.

[33] Plg. Sarbievijaus „Alegorinį *Eneidos* aiškinimą“: „Kiek galiu suprasti, [Vergilijus] Maronas per Enėjo kelionę jūra į Italiją siekė alegoriškai aprašyti žmogaus kelią ir žengimą priekin tikrosios išminties link“ (*De perf.*, II. 2, 10: „Encyclopedia obliqua *Aeneidos*“, in: Mathias Casimirus Sarbievius, *op. cit.*, p. 443).

[34] Abigail Shin, „Narrative Topographies and the Geographies of Conversion“, in: *Conversion Narratives in Early Modern England. Tales of Turning*, (ser. *Early Modern Literature in History*), Palgrave Macmillan, 2018, p. 118.

[35] Jennifer Mara DeSilva, „‘Piously Made’: Sacred Space and the Transformation of Behavior“, in: *The Sacralization of Space and Behavior in the Early Modern World: Studies and Sources*, edited by Jennifer Mara DeSilva, London – New York: Routledge, 2015, p. 7.

Ši nuostata galiojo kuriant sakralizuotas erdves arba jas lankant per piligrimines keliones. Tačiau lygiai taip pat galėjo būti pabrėžiamas atvirkštinis procesas, kaip matome šioje erdviniu žemėlapiu įvaizdintoje Stanislovo Kostkos hagiografijoje: šventumo siekiančio asmens sąlytis su konkrečia žemiška erdve ją sakralizuoja ir sukuria prielaidas tolesniam jų kaip tarpininkų tarp fizinio ir dvasinio pasaulio gyvavimui.

Taigi žemėlapis šiame cikle nėra vien meninio apipavidalinimo elementas. Jis atspindi ir „erdvinio“, „kartografinio“ mąstymo slinktis, simbolinio žemėlapio pokyčius nuo viduramžinio *mappa mundi* su Jeruzale centre, vaizduojančio išganymo istoriją, iki individualizuoto „biografinio“ žemėlapio. Kostkos „kosmologinės“ kelionės žemėlapyje „žemiška“ toponimika koreliuoja su „dvasiniu“ žemėlapio matmeniu, čia susijungia alegorinė erdvė ir geografinis pasaulis, dvasinė ir fizinė palaimintojo Stanislovo biografijos. Žemėlapis apibendrina visą ciklą ir pateikia jo „perskaitymo“ kaip hagiografinio pasakojimo raktą, nubraižo jaunuolio Kostkos žemiškosios kelionės į dangiškąją tėvynę maršrutą erdvėje ir laike, atlikdamas meditaciją inspiruojančios emblemos funkciją.

Vidinėje ciklo struktūroje išskyrėme kelis kelionės lygmenis – „paralelines keliones“:

– *žemiškoji kelionė*: tėvynė, kelionė į Europą, konkreti toponimika;
– *jėzuitiškoji kelionė*: studijos jėzuitų kolegijoje Vienoje, apmąstymai, regėjimas, apsisprendimas, Viena–Augsburgas–Dilingenas–Roma, noviciatas;
– *dvasinė tobulėjimo kelionė*: simbolinė „sielos kelionės į tobulumą“ *Eneida*;
– *teleologinė kelionė*: „programoje“ nusakyta „kelionė į dangų, į dangiškąją tėvynę“, paliečiant ir kitus kelionės lygmenis. Visą ciklą nužymintis ir paskiras jo dalis susiejantis motyvas – vienintelis tikslas, kelionėje atsisakoma nereikalingų dalykų: gaublio/kalno viršūnę pasiekusiam Kostkai prie kojų guli karūna ir skeptras[36], simbolizuojantys jo atmestas žemiškosios karjeros ir šlovės galimybes.

Anapus žemėlapio lieka kosmologinė kelionė, šventųjų bendravimas, pomirtinė šlovės kelionė, grįžimas iš šventumo šlovės į konkretų žemiškąjį žemėlapį, jo pašventinimas.

Pažymėtina dar viena svarbi topografinė detalė: žemėlapio apačioje, po „gaubliu“ pavaizduota Pinsko (dab. Baltarusija) jėzuitų kolegija. Joje Stanislovas Kostka niekada nesimokė, tačiau čia studijavo Petras Puzyna[37]. Taigi toks „topografinis triukas“ bendroje „kartografijoje“ susieja palaimintojo Stanislovo kelionę su dar viena konkrečia jėzuitų ugdymo vieta ir nurodo į jėzuitams bendrą sąmoningo dvasinio tobulėjimo kelionės erdvę, kuriai priklauso ir Kražių bei Oršos rankraščių „oratorinės ir poetinės pratybos“ ir per „metinę meditaciją“ pasiektas „pažangos derlius“.

GIMUSI IŠ ŠEŠĖLIO ŠVIESA: KOKIAS ŽINIAS NEŠIOJO PRANCIŠKAUS BORDŽIJOS MERKURIJUS

Retorinė pratyba kartu yra ir savotiška dvasinė pratyba. Kaip jau galėjome įsitikinti iš aptartojo ciklo, rašant apie šventuosius buvo stengiamasi kuo labiau įsigyventi į šventojo nueito kelio situaciją, mąstyti apie būdus siekti šventumo.

Buvo užduodama gilintis į temą, kuriant tam tikro žanro kūrinį, pavyzdžiui, epistolinio žanro[38]. Toks yra

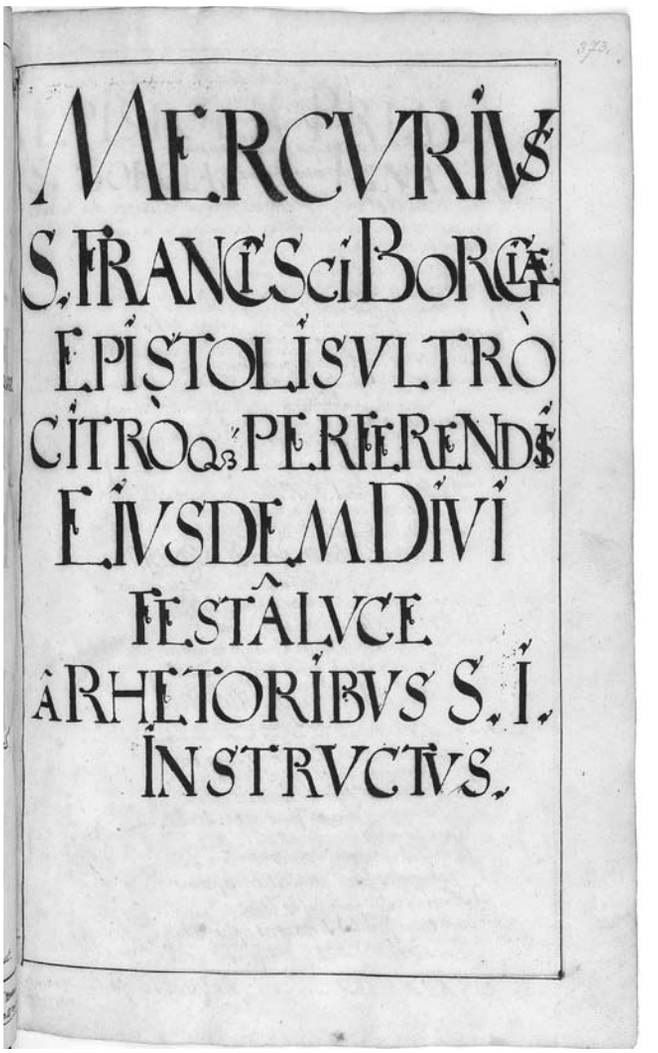
MERCVRIVS
S. FRANCISCI BORGIÆ
EPISTOLIS VLTRÒ
CITROQ3 PERFERENDIS
EIVSDEM DIVI
FESTÂ LVCE
ÂRHETORIBVS S. I.
INSTRVCTVS.

„Pranciškaus Bordžijos Merkurijaus“ poetinių laiškų ciklo antraštinis lapas

[36] Plg. *Imago saeculi primi*, p. 723: emblemėje kitam jaunam iš kilmingos šeimos kilusiam palaimintajam jėzuitui Aloyzui Gonzagai kompozicijoje pabrėžiamas po jo kojom numestos karūnos motyvas.

[37] Taip pat žr. Jolita Liškevičienė, *op. cit.*, p. 100.

[38] *Ratio studiorum*, Reg. profess. rhet. 18–19.

Pietro Muttoni della Vecchia. Šv. Pranciškaus Bordžijos nušvitimas. 1664–1674. Drobė, aliejus. Iš *commons.wikimedia.org*

trečiajam Draugijos generaliniam vyresniajam, palaimintajam Pranciškui Bordžijai skirtas ciklas, parašytas poetinių laiškų, kuriamų Ovidijaus *Herojų laiškų*, *Laiškų iš Ponto* pavyzdžiu[39], eleginiais dvieiliais, kaip abipusė korespondencija: po du Bordžijos laiškus Ignacui Lojolai ir po du Ignaco atsakymus, vienas Bordžijos laiškas imperatoriui Karoliui V Habsburgui ir imperatoriaus atsakymas, taip pat laiškas Jėzaus Draugijos jaunimui ir jėzuitų atsakymas. Visus tuos laiškus „Jėzaus Draugijos retorių" užsakymu adresatams turi sunešioti sparnuotas dievų pasiuntinys Merkurijus.

Šiame cikle jaunieji jėzuitų auklėtiniai itin intensyviai įsileidžia į gyvenimo tuštybės ir prasmės apmąstymus, mat medžiaga tam palanki: Pranciškui Bordžijai šio gyvenimo tuštybės suvokimas atsivėrė tada, kai jis, būdamas dar tik 29-erių metų, bet tais metais susilaukęs jau aštunto vaiko, turėjo rūpintis imperatoriaus Karolio V Habsburgo mirusios žmonos Izabelės Portugalės laidotuvėmis (1539). Izabelės kūną, po ilgos kelionės atvežtą į laidojimo vietą Granadoje, reikėjo dar kartą atpažinti atidarius karstą. Pasibaisėjęs pamatytu vaizdu (Izabelė būdama gyva garsėjo nepaprastu grožiu), Pranciškus ėmė galvoti apie šio pasaulio garbės ir turtų beprasmiškumą, o po žmonos mirties (1546) įstojo į Jėzaus Draugiją. Izabelės palaikų atpažinimo epizodas detaliai pasakojamas nuo pat ankstyvųjų būsimo šventojo biografijų[40], jis žymi esminį Pranciškaus atsivertimo tašką „konversiniame" hagiografiniame pasakojime, padalija gyvenimo kelionę į ankstesniąją (skirtą pasaulio garbei, tarnavimą šiapusybei) ir tolesniąją (skirtą didesnei Dievo garbei, orientuotą į amžinybę). Šis siužetas dažniausiai vaizduojamas šv. Pranciškaus Bordžijos ikonografijoje, iš jo ateina ir pagrindiniai šventojo atributai: kaukolė ir (dažnai apversta) karūna.

Bordžijai skirtu epistoliniu ciklu jaunieji Kražių rankraščio autoriai mums paliko tikrą LDK barokinės poezijos šedevrą. Vargu ar rastume kitą panašią, taip tirštai barokinių vaizdinių prisodrintą *memento mori* temos reprezentaciją: įspūdingas „lavono" motyvo plėtojimas primena nebent Kristinos Sabaliauskaitės *Silva rerum* pirmosios dalies sceną – „istoriją apie katiną" ir autorės patvirtinimą, kad ją įkvėpė būtent minėtas Pranciškaus Bordžijos gyvenimo epizodas[41].

Iš 8 ciklo laiškų įspūdingiausias – pirmasis, kuriame Bordžija daugiausia pasakoja apie jį iki esybės gelmių sukrėtusią patirtį ir nusivylimą pasaulio tuštybe[42]; šio poetinio kūrinio autorius – tuomet 22-ejų ar dar tik 21-erių metų Pranciškus Hinčas. Šešėlio, gyvenimo kaip iliuzijos, neišvengiamos mirties vaizdiniai čia atrodo lyg pažįstami iš kanoninių Shakespeare'o *Makbeto* ar Calderóno *Gyvenimas – tai sapnas* scenų, netgi nė kiek ne mažiau įtaigūs, o Bordžijos praregėjimas, išvydus sugedusius palaikus, kone prilygsta Sigizmundo atsibudimui iš sapno. „Šešėlio", t. y. gyvenimo iliuzijos supratimas atveria akis į tikrąjį suvokimą ir „nutvieskia šviesa sutemų abejones".

Ignaco Lojolos atsakyme, kurio ištrauką citavome straipsnio pradžioje, rašytame Jono Horodeckio, „atsakoma" į pirmame laiške „užduotą" temą, pagal *Ratio studiorum* nurodymus plėtojant ir varijuojant pagrindinius leitmotyvus, apsvarstant amžinąsias temas, savotiškai varžantis su pirmuoju laišku:

[39] Imituoti Ovidijų rašant fiktyvius poetinius laiškus buvo įprasta retorikos mokymo praktika dar nuo Viduramžių (žr. Diana G. Barnes, „Emotional Debris in Early Modern Letters", in: Stephanie Downes, Sally Holloway, Sarah Randles (eds.), *Feeling Things: Objects and Emotions Through History*, Oxford University Press, 2018, p. 118).

[40] Ankstyviausia – jėzuitų biografo, aprašiusio ir šv. Ignaco gyvenimą, Pedro de Ribadeneiros biografija, bemat sulaukusi vertimo į lotynų kalbą: *De vita Francisci Borgiae Societatis Iesu Prepositi Generalis ab Ignatio Tertii libri quattuor a Petro Ribadeneira Presbytero eiusdem Societatis, Hispanice conscripti. Latinitate nunc donati, opera Andreae Schotti Societatis eiusdem sacerdotis*, Romae: apud Aloysium Zanettum, 1556, cap. VII: „Isabellae Augustae mors", p. 19–23.

[41] Laura Bojarskytė, „Viskas, ko norėjote paklausti Kristinos Sabaliauskaitės", in: https://www.15min.lt/ikrauk/naujiena/pramogos/viskas-ko-norejote-paklausti-kristinos-sabaliauskaites-517-253765, (2012-02-26).

Tas lavonas, kurį šviesoje tau teko regėti, –
ne Izabelės vienõs – viso pasaulio jisai.
Tuščio pasaulio šlovė tuščiausioji – ar ne lavonas?
Ar ne lavonas trūnus – turtai žmonių vargani?
Turtai žmonių ir garbė, aukštieji titulai, grožis,
visas pasaulis tėra vien tik lavonas trūnus.
Vardas tinkamas jo: jei kritęs tampa lavonu,
argi lavonu nebus[43] tas, kuris krito nekart?
Krito tiek kartų jisai, kiek kartų nerado pasauly
vietos jojo valia, tiek sunaikinta mirties.
Gal kas sakys, kad lavonas netenka gyvybės ir sielos?
Ak, o pasauly kiekkart sielos, gyvybės nėra?
Proto pasauly nėra kaskart, kai jis vaikos tuštybių,
nėr jame sielos tiekkart, kiek jame Dievo nėra.
Jeigu bedvasis yra, kaip gali jisai netrūnyti?
Jeigu trūnija, bjaurios smarvės paskleidžia
garus.

Ir taip toliau. Tačiau net ir įsijautę į tokią rimtą temą jaunuoliai nepraleidžia progos pašmaikštauti, įterpti natūraliai skambančių šnekamųjų frazių. Bordžija trečiajame ciklo laiške (Jurgio Barščio) prašosi priimamas į Draugiją ir pabaigoje puola Ignacui po kojų; šio vardu atsakydamas ketvirtojo laiško autorius Paulius Zavistovskis replikuoja:

Bordžija, bodesį tau pasaulis kelia, o žemė
panieką (nes dangaus trokšti visa širdimi),
ko gi tad šliaužai žeme? Greičiau nuo žemių pakelki
kūną [...],
[...]
Leiskis kelionėn, tegu dantis sau šiepia Avernas.
Ar kam patiks, nepatiks, – Bordžija mielas,
skubėk!
Bordžija, kam čia graibstaĩ mano pėdas, keli jas nuo
žemės[44]?
Atveriu glėbį plačiai, kad apkabinčiau: ateik!“

Kiek kuriozišKai nuskamba į Bordžijos lūpas įdedami nusiskundimai dėl senyvo amžiaus ir metų naštos:

Skubinsiuos, bėgsiu greičiau už patį sparnuotąjį vėją,
už audros debesy tvieskiantį žaibą sparčiau:
šitaip skubėsiu, visai pamiršęs senatvės silpnumą,
kad bejėgystė glebi delsti neteiktų dingsties.
Metų našta (dėl čionai paminėtojo amžiaus ilgesnio)
negi galės sukliudyt jungtis Draugijon tavon?
[...]
Seniui tebus suteikta kertelė ar celė menkiausia:
rūmai karališki man šleikštūs, nors auksu tviską.

1546 m., kai mirė žmona, Bordžijai buvo 36 metai, taigi tarsi netiktų jo vadinti senu ar pagyvenusiu. Tačiau tai buvo labai neįprastas amžius kaip naujokui, kandidatui į Draugiją, todėl toks apibūdinimas galimas. Bordžija galėjo ir subjektyviai atrodyti gerokai pagyvenęs ir šį laišką rašiusiam Jurgiui Barščiui, kuriam 1695-aisiais tebuvo vos 18 ar 17 metų...

Šįsyk pravėrėme langą dar tik į mažą dalį Kražių rankraščio poezijos. Tačiau jau ir šie pavyzdžiai puikiai iliustruoja, kad retorikos pratybos jėzuitų studijų programoje nebuvo savitikslis dalykas ar proga pasipuikuoti talentais: jos ėjo lygia greta su dvasine formacija, studentų kuriamų kompozicijų pratybos kartu ugdė ir dvasinę įžvalgą, skatino per rašymo, kūrybos procesą apmąstyti giliąsias pasitelkiamų temų ar siužetų prasmes. O Petro Puzynos mokinių talentai, kūrybiškumas ir jaunatviškas entuziazmas suteikia šiai mokyklinei poezijai labai savitų bruožų ir praturtina senosios LDK poezijos kanoną įspūdinga barokine vaizdinija.

[42] Viso šio poetinio laiško vertimas pateikiamas po straipsnio.

[43] Lot. originale žaidžiama neišverčiamu veiksmažodžio *cadere* („kristi“) gramatinių formų ir jam gimininGo daiktavardžio *cadaver* („lavonas“) panašiu skambesiu bei prasmės sąsajomis.

[44] T. y. kelia, norėdamas pabučiuoti.

MERKURIJUS[1], JĖZAUS DRAUGIJOS RETORIKOS STUDENTŲ APRŪPINTAS ŠV. PRANCIŠKAUS BORDŽIJOS LAIŠKAIS TO PATIES ŠVENTOJO ŠVENTĖS DIENĄ[2], KURIUOS TURI SUNEŠIOTI ŠEN IR TEN

PIRMASIS LAIŠKAS

Šv. Bordžija[3] šv. Ignacui

praneša apie pasibodėjimą visais žmogiškais dalykais ir visu pasauliu po to, kai apžiūrėjo Izabelės[4] palaikus, ir apie jam iš tų pelenų įsižiebusias kibirkštis[5] siekti kilnesnių dalykų

Šventas Lojola, meldžiu sveikatos, bet pats jos stokoju;
duoti sveikatos veikiau tu man, Šventasai, gali.
Serga pasaulis ir aš, išgelbėt[6] pasaulis negali.
Nieko čia tikro nėra, nei išsigelbėt vilties.
Nori, Lojola, žinot, ką ranka sukrėsta prirašytas
lapas byloja? Vargu žino rašytojas pats.
Rankai rašiklį vedžiot sunku, tas skrebena neryškiai:
dreba rašiklis, ranka, protas kartu ir širdis.
Baimė gi ir drebulys ne ìtin daug iškalbos teikia –
príežastis baimės, širdies jausmą išreikšti sunku.
Jeigu, Lojola, tave pasiektų lapas be žodžių,
tuščias, jis gan iškalbiai mano bylotų vardu:
kaip papirusas virpa, lengvam padvelkus vėjeliui,
šalty kaip stingsta blankus popieriaus lakštas
staiga[7],
taip iš siaubo blykštu, sąnariai iš klaikesio glęžta,
taip bematant širdis stėrsta, ragėja ledan.
Juk, Izabele šviesi, kai tavo lavoną išvydau
ir kuomet jį guldžiau tarpe karalių kapų,
vaizdas mirties artimos į mane nusileido ir liko,
o kad dar gyvas esu, rodo tiktai šiurpulys.
Kai pamačiau, pastėrau, iš baimės sudrebo man kaulai,
kūnas nutirpo siaubu, žvilgsnis sustingo veide.
Sukrėstas šitaip likau, akis į tą vaizdą įsmeigęs,
ir nerišlius šiuos žodžius pusbalsiu išdejavau:
Ach, kas per baĩsas? baisiau už pačią pabaisą atrodo
tas kažkas, ką akių žvilgsniui pakelt per sunku
(ir, pripažįstu, akis per nevãlią teko priversti
žvelgti į reginį tą dvoko ir klaiko kraupaus).
Argi ne ši Izabelė grožiu Dianai prilygo,
buvo nelyg ketvirta deivių Charičių[8] sesuo?
Ach, kur veidas kilnus? Dvi žvaigždes, nušvietusias
kaktą,
paskandino naktis šiuřpiai akių duobėse,
sniego baltumą purvai sutirpdė, o skruostų raudonos
rožės suiro, spalva dingo bedvasėj burnoj.
Garbanos šitos, kadais su gintaru varžęsi týru,
draikos gyvatėm bjauriom lyg ant Gorgonės galvos.
Jeigu nebūčiau tikrai žinojęs, kad čia Izabelė,
būčiau neigęs, visiems titulams liudijant tai.
Jei pasiskelbtų tokia, jog esanti ji Izabelė,
tai Izabelė pati neatpažintų savęs.
Reginio šito žiauraus išvargintos akys apraibo
ir netikėta naktis dieną užtemdė staiga,
šnervės nuodingų garų ištvert nevaliojo, bežadėj
kilęs krūtinėj, aukštyn slinko lėtai šleikštulys.
„Kuo greičiau uždarykit šią dvokiančią dėžę“, – taip taręs,
drebančiom kojom šalin traukiaus sumišęs iš ten.
Seka tačiau iš paskõs mano pėdom tas siaubas, krūtinėj
lieka styrot šleikštulys, sykį sukilęs tada.
Verčia bodėtis maistu ir gėrimu, kartina viską,
miegą išvaiko kasnakt, gena Morfėją[9] tolyn,
tarsi šešėlis paties mano kūno, prikibęs prie šono
laikos ir lydi visur, kur tik beeičiau, mane.

[1] Senovės Romos dievas Merkurijus (tapatinamas su graikų mitų Hermiu) – sparnuotas dievų pasiuntinys, „nešioti“ herojų poetinius laiškus – tai viena pagrindinių jo „pareigų“, tinkama alegorinė figūra.

[2] Šv. Pranciškaus Bordžijos kanonizacija įvyko 1670 m., šventė buvo minima spalio 10 d.

[3] Kilmingasis Pranciškus Bordžija, nusivylęs pasaulio tuštybe, po žmonos mirties 1546 m. įstojo į Jėzaus Draugiją, buvo jos trečiasis generalinis vyresnysis (1565–1572). Būtent jo vadovavimo Draugijai metu jėzuitai išplėtė savo veiklą Vidurio Europoje ir misijų kraštuose, tuo metu įsikūrė ir Lietuvoje – 1569 m. Vilniuje įsteigė kolegiją.

[4] Imperatoriaus Karolio V Habsburgo mirusios žmonos Izabelės Portugalės.

[5] Paprastai, ne poetiškai tariant – tuos palaikus išvydus kilusias paskatas siekti kilnesnių dalykų.

[6] Originale žaidžiama žodžio *salus* reikšmėmis: ir ‘sveikata, gerovė’, ir ‘išgelbėjimas, išganymas’.

[7] Turima galvoje, kad katiluose iš skudurų išvirta karšta masė, išpilta ant grotelių, atvėsdama stingsta, virsdama popieriumi.

[8] Senovės graikų mitologijoje paprastai kalbama apie tris Charites (romėnų Gracijas), mažesniąsias grožio deives.

[9] Graikų mituose miego, sapnų dievas.

Tavo šešėlis yra, Izabele, ir mano šešėlis,
kad savo kūno lengvu tapčiau šešėliu ir pats.
Neša deglą šešėlis ir moko, kad vìsa pasauly,
net jei atrodo brangu, vien tik šešėlis yra.
Turtai, garbė ir žmonių palankumas tėra tik šešėlis,
rūmų salės, blausių pilnos paveikslų, kilmė,
titulai, įtaka ir išorinis grožis – šešėlis,
kaip ir puošnumas bet koks, kaip ir klientų minia.
Viskas – šešėliai, visi dalykai tik išorėj blizga,
kol gyvenimas dar eina su saule keliu.
Tik kur saulė prapuolė, užgeso spindėjusios žvaigždės?
Atžengė iš tamsumų galvą apgobus mirtis.
Tuoj visas grožis, didybė visa šešėliuosna traukias
ar paaiškėja veikiau: buvo šešėlis tatai.
O, apgaule, o, klãsta! Tušti pasaulio žaisleliai!
Negi dar gali žavėt šìtie šešėliai ir traukt?
Ak, apmaudu! Kaip pìkta! Kaip gė́da – apgavo šešėliai!
Jau po anosios nakties vėl man išaušo diena
ir šleikštulys, tada iš supuvusio sklidęs lavono,
man pasaulio džiaugsmus suteršė ir smagumus.
Panieką kelia garbė, didis vardas, malonė valdovų,
įtaka rūmuose, jų bokštais aukštais paremta.
Jau gyvenimas man bjauriau atsiduoda už kvapą
gęstančios[10] lempos, lyg pats būtų lavonas grasus.
Bet sudie, gyvenime, kurs, melagingo pasaulio
dėsnių apgautas, mirei, miręs pasauli, sudie!
Reikia gyventi tik taip, kad Parkos[11] bijot nereikėtų.
O laimingas, tokiõs davęs, šešėli, šviesos!
Mano širdis pelenuos[12] pajuto ugnį rusenant
ir nuo kaitrios kibirkšties ėmė lyg deglas liepsnot.
Gimusi iš šešėlio šviesa panaši į naktinę
šviesą mėnulio baugaus, lyg abejotina dar –
plieskiasi deglas labai pamažu krūtinės slaptybėj,
kaip įdrėkus skala liepsną pagauna lėtai.
Tu, Ignacai, ugnis[13], pasiųsta Apvaizdos į žemę;
liẽpsna karštoji, įliek savo stiprybės širdin
ir, nutvieskęs šviesa sutemų abejones, Lojola,
jau patvarian židinin pakrikas dėk žarijas:
tavo ugniakuras man širdy teuždega meilę,
Dievo man deglas tegu kelią nušviečia nakty.

Pranciškus Hinčas

Iš lotynų kalbos vertė Ona Dilytė-Čiurinskienė

[10] Originale – „mirštančios“ (*morientis*). Antonimų poromis, tokiomis kaip „mirtis“ – „gyvenimas“ (*vita*) šiame poetiniame laiške žaidžiama nuolatos.

[11] Senovės romėnų mitologijoje – likimo deivė. Buvo trys Parkos (graikų mituose – Klotės, arba Moiros), čia geriausiai tinka Mortua (graikų Atropė) – ji nukirpdama likimo siūlą nulemdavusi, kaip žmogus mirs.

[12] Lietuviškai *cinis* reiškia taip pat ir ‘palaikus’, ‘lavoną’, apie kurį čia daug kalbama. Toliau plėtojamas pelenuose įsiliepsnojančio deglo vaizdinys turi sąsajų su tuo laiku populiariu fenikso, susikraunančio laidotuvių laužą ir atgyjančio iš savo pelenų, simboliu, siejamu su Kristumi ir amžinuoju gyvenimu, o jėzuitų tradicijoje – ir su šv. Ignacu.

[13] Ugnį reiškiantis lot. žodis *ignis* atliepia čia pat minimą Ignaco vardą ir jo etimologiją, nesyk primenamą ir kituose Kražių rankraščio poezijos cikluose.

Naujasis ŽIDINYS
AIDAI

PRENUMERATA 2020 METAMS!

Mieli skaitytojai, dėkojame už Jūsų palaikymą ir ištikimybę mūsų žurnalui. Su Jūsų pagalba tikimės toliau tobulėti ir džiuginti Jus puikiais tekstais, įdomiomis mintimis ir visokeriopai kokybišku žurnalo turiniu.

Norėtume, kad mūsų draugystė tęstųsi toliau, todėl nuolankiai primename apie „NAUJOJO ŽIDINIO-AIDŲ“ prenumeratą 2020 metams.

Mums taip pat labai reikalinga Jūsų pagalba ir parama. Padėti mums galite pirkdami prenumeratas bičiuliams, savo buvusiai ar bet kuriai kitai Lietuvos mokyklai. Žurnalą taip pat galima paremti aukomis.

Prenumeratą galite įsigyti Lietuvos pašto ir „PayPost“ skyriuose. Taip pat elektroniniais adresais: ***http://www.prenumeruok.lt*** ir ***http://www.knygynas.nzidinys.lt/2-kategorija***. Pastaruoju elektroniniu adresu taip pat galima užsisakyti prenumeratą ir ne Lietuvoje.

DĖKOJAME JUMS!

MAIRONIO SCHOLIJOS IR GLOSOS

Paulius Subačius

Smalsus skaitytojas, atsivertęs bet kurį iš pilnesnių Maironio poezijos leidimų[1], pasirodžiusių po 1987 m.[2], ir įbedęs atidų žvilgsnį į tų knygų pabaigoje dedamus penkių *Rigvedos* sūktų[3] (himnų, giesmių) vertimus, turėtų pastebėti du skliaustų apribotus žodžius, kurių nepritapimas prie poetinės eilutės bei strofos visiškai akivaizdus:

Iš to viršum pražydo visupirm geidimas; (kama)
Paskui jam artimas grynos sielos kvėpimas!..
Ir štai dabar galvodami išminčiai rado
Pačioj net nebūtybėje būtybės pradą.
(„Daiktų pradžia“, 13–16 eil.)

Dievų nušvitęs atsidengė veidas:
Akys Varūno ir Mitro, ir Agnies.
Savim pripildė dangų, orą, žemę
Surja, ta siela stingio (mirties) ir judrumo.
(„Surjai (Saulei)“, 1–4 eil.)

Jei smalsautojas tikėtųsi rasti ką nors pasakyta paaiškinimuose (juolab kad žodis „kama“ nėra lietuviškas), veltui stengtųsi – apie keistuosius inkliuzus nė neužsiminta (tepakartota visiškai pagrįsta Vandos Zaborskaitės prielaida dėl vertimo į lietuvių kalbą šaltinio – lenkiško Stanisławo Fr. Michalskio vertimo[4]). Tik komentarų visuma leidžia skaitytojui susivokti, kad tai, ką matome šiuolaikiniame leidime, yra nukopijuota iš Maironiui gyvam esant pasirodžiusių *Raštų*[5], kurių tekstų redakcijos „tapo kanoninėmis formomis“[6]. Iš tiesų, nors cituotus posmus nuo 1927 m. *Raštų* teksto skiria vienas diakritinis ženklas ir vienas kablelis, rūpimieji žodžiai skliaustuose pateikti tokie ir tokiu būdu, kaip buvo išspausdinti anuometėje *Raidės* spaustuvėje Kaune[7].

Atmetu pastarųjų Maironio redaktorių pagal nutylėjimą darytą prielaidą, esą Maironis taip norėjo, taip turi būti, ir bandysiu paaiškinti, koks ir kodėl nesusipratimas įvyko. Pirmasis, mano galva, neatremiamas argumentas – sūktos „Daiktų pradžia“ vertimas yra metriškas ir rimuotas, o žodis skliaustuose tiek metrinę schemą, tiek rimą pažeidžia, todėl iš esmės kertasi su lietuvių silabotonikos tėvo rašymo bei autoredagavimo praktikomis. Aiškintis pradėkime nuo semantinių funkcijų, kurias žodžiai skliaustuose atlieka. „Kama“ yra iš *Rigvedos* originalo[8] transliteruota sanskrito sąvoka, hinduizmo tradicijoje reiškianti vieną iš keturių žmogaus gyvenimo tikslų: (erotinį, juslinį ar estetinį) troškimą, geismą, malonumą. Nesunku suvokti, kad Maironio pasirinktas lietuviškas atitikmuo yra „geidimas“ (lenkiškame tekste – „żądza“ ~troškimas, geidulys), t. y. žodis skliaustuose atlieka sąsajos su originalu, patikslinimo vaidmenį arba signalizuoja apie vertėjo

Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą programos „Modernybė Lietuvoje“ projektą „Pavasario balsų mikroistorija: lietuviškų tekstų modernėjimo genetinė rekonstrukcija“ (S-MOD-17-7).

[1] Tekstų redakcijos visuose juose (pataisant korektūros klaidas ar padarant naujų) pagal: Maironis, *Raštai*, t. 1: *Lyrika*, parengė Irena Slavinskaitė, Vilnius: Vaga, 1987, p. 226, 232; Manfredas Žvirgždas, davęs naujausią redakciniu požiūriu peržiūrėtą Maironio poezijos leidimą, šiame straipsnyje aptariamu atveju tiksliai pakartojo Slavinskaitės teiktus variantus, plg.: Maironis, *Pavasario balsai: Lyrika*, 28-asis leidimas, parengėjas Manfredas Žvirgždas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 230, 235.

[2] Sovietiniuose Maironio leidimuose nuo pirmųjų 1947 m. iki paskutiniųjų 1986 m. *Pavasario balsų*, išėjusių prieš pat Slavinskaitės redaguotus *Raštus*, nebuvo dedami *Rigvedos* vertimai, „nes juose kalbama apie Nežinomą Dievą“ (Juozas Brazaitis, „Maironis ir Lietuva“, in: *Aidai*, 1957, nr. 8, p. 339).

[3] Renkuosi Maironio vartotą tradicinį ir enciklopedijų įtvirtintą pavadinimą *Rigveda*, o ne Norberto Vėliaus bei Kornelijaus Platelio teiktą *Rigvedas* ar sofistikuotą transliteraciją *Ṛgveda*; pagal tą patį principą teikiami (išskyrus citatas) lietuviškoje literatūroje gerokai įvairuojantys dievybių vardai; *Rigvedos* kompoziciniams vienetams vartosiu specifinę „sūktos“ sąvoką, nes ji yra Maironio rankraščiuose, buvo jam žinoma iš kitur nei lenkiškas vertimo šaltinis, kuriame apskritai išsiversta be žanrinio įvardijimo.

[4] *Czterdzieści Pieśni Rigwedy, t. j. wiedzy hymnów*: z indyjskiego przełożył Stanisław Fr. Michalski. Odbito w ilości tysiąca trzydziestu egzemplarzy w drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem J. Filipowskiego. Osobno odbito na czerpanym holenderskim papierze egzemplarzy numerowanych sześćdziesiąt i na królewskim japońskim papierze egzemplarzy numerowanych sześc[!]. Składał L. Królikowski. Skład w Warszawie w księgarni G. Gebethnera i Wolffa, w Krakowie w księgarni G. Gebethnera i sp. Rok tysiąc dziewięćset dwunasty. Warszawa. Kraków. Wydawnictwo Ultima Thule.

[5] *Maironio raštai*, [t.] 1: *Lyrika*, šeštoji laida, Kaunas, 1927.

[6] Manfredas Žvirgždas, „Po Maironio ženklu“, in: Maironis, *Pavasario balsai*, 2012, p. 49.

[7] Žr. *Maironio raštai*, p. 182, 187.

[8] Čia nesileisime į svarstymus, kas sudėtingu Vedų korpuso genezės atveju laikytina originalu – turime omenyje tekstus Vedų kalba arba ankstyva sanskrito forma.

abejonę dėl atitikmens pasirinkimo. Antruoju, sūktos „Surjai (Saulei)“ atveju tiek skliaustų vieta, tiek morfologinė sutaptis neleidžia abejoti, kad „mirties“ dubliuoja prieš tai einantį „stingio“ – retą darybinę vardažodžio formą, gal net Maironio naujadarą[9]. Funkciniu požiūriu tai atsakas į abejonę, ar „stingį“ skaitytojai supras, nors jis tiksliai perteikia autentišką *Rigvedos* mintį (lenkiškame tekste – „dusza bezwładu“ ~neveiklumo, bejėgiškumo dvasia).

Taigi žodžiai skliaustuose nėra integrali poetinio teksto dalis, jų nedera skaityti kaip eilutę sudarančios kalbinių ženklų sekos elemento. Mes turime reikalą su autoriniu komentaru, kuriuo įvairiais tikslais naudojosi daugybė poetų nuo Dantės ir Petrarkos iki Goethe's ir T. S. Elioto[10]. Kodėl komentaras buvo skliausteliuose įterptas į pagrindinį tekstą? – nes šiuolaikiniai redaktoriai aklai perėmė tai, ką matė 1927 m. *Raštuose*, o šio leidinio raidžių rinkėjas – tai, ką matė autoriaus spaustuvei įteiktame autografe švarraštyje[11]. Tęsiant klausimų seką – kodėl Maironis leidybiniame rankraštyje vienus autorinius komentarus pažymėjo žvaigždutėmis ir nukėlė į puslapio apačią (tokių *Rigvedos* vertimuose yra keturi, visuose kituose eilėraščiuose – dar vienuolika), o du paliko, nenukėlė? Matyt, todėl, kad (nesąmoningai?) laikėsi tūkstantmetės komentavimo tradicijos. Nuo Antikos laikų *glosos*, t. y. trumpi (žodžio, daugiausia žodžių junginio apimties) pagrindinio teksto paaiškinimai, patikslinimai, vertimai buvo įspraudžiami tarp eilučių ar visai greta jų, o *scholijos*, t. y. sakinio ar bent frazės apimties savarankišką mintį perteikiantys paaiškinimai ir teksto variantų nusakymai užrašomi paraštėse ar tarp teksto dalių, ritinėlio ar puslapio pabaigoje. Spaudos epochoje pāstarosios greičiau transformavosi į šiandien įprastas puslapio apačios ar knygos pabaigos išnašas.

Nėra išlikęs autografas, iš kurio parengta keturių *Rigvedos* sūktų vertimų pirmoji publikacija žurnale *Skaitymai*[12], tad negalime nustatyti, ar Maironio sprendimu joje aptariamų glosų išvis nėra nei įterptų pagrindiniame tekste, nei išnašų pavidalu, bet išnašose pateiktos trys scholijos – ilgesnieji komentarai. Šioje

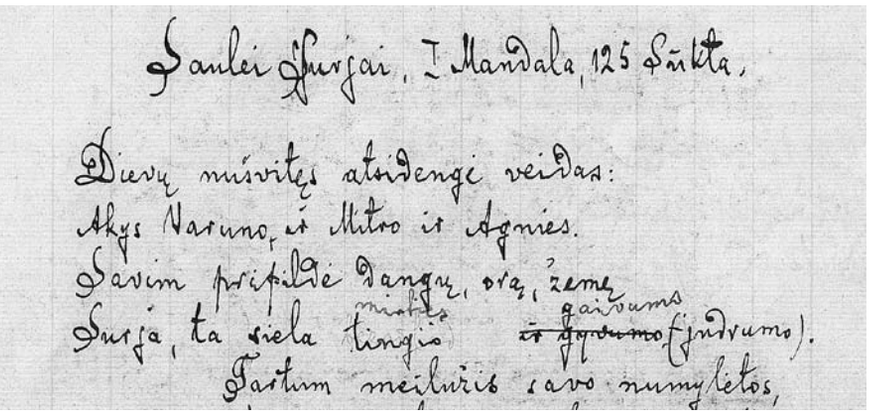

Maironio autografas juodraštis. Prieš 1923. MLLM, [b.] GEK 20043 (R1 1143), l. 9v

redakcijoje sūktos „Surjai (Saulei)“ (*Skaitymų* publikacijoje antraštė „Giesmė Surjai-Saulei“) ketvirtojoje eilutėje vietoj vėlesnio glosa aiškinamo „stingio“ yra „tingio“. Ir tai ne korektūros klaida – juodraštiniame autografe[13] išties yra ankstesnis autorinis variantas „tingio“. Maža to, juodraštis tekstualiai patvirtina tiek prielaidą dėl glosų ir scholijų perskyros, tiek dėl lenkiško vertimo kaip Maironio vertimo šaltinio. Autografe matyti (žr. iliustracijas), kad poetas, versdamas „Surjai (Saulei)“ pirmą posmą, dėl ketvirtoje eilutėje esančio dievybės antoniminio apibūdinimo patyrė sunkumų, todėl paliko tuščią didesnį tarpą tarp pirmųjų ir paskutinių eilutės žodžių. Tame tarpe neryškiai (matyt, stačia plunksna, kad nesilietų rašalas) įrašė lenkišką Michalskio vertimo žodį (nominatyvą) „bezwład“, ant jo, kai sugalvojo atitikmenį, ryškiai užrašė „tingio“, o viršuje, tarp eilučių, tipiškoje glosos pozicijoje – „mirties“. Net jei pastarasis žodis iš pradžių svarstytas kaip al-

[9] *Lietuvių kalbos žodynas* be Maironio pateikia tik dar vieną pavyzdį iš Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės raštų.

[10] Žr. Anthony Grafton, *The Footnote: A curious history*, London: Faber and Faber, 1997, p. 28.

[11] Maironio lietuvių literatūros muziejus, (toliau – *MLLM*), [b.] GEK 4794 (R1 1154), l. 226r–237r.

[12] Maironis, „Vertimai iš Rigvedos“, in: *Skaitymai: Literatūros ir kritikos žurnalas*, red. Liūdas Gira, Švietimo ministerijos leidinys, Kaunas, 1923, XXII knygos, p. 3–7 (stinga sūktos „Nežinomam Dievui“, publikuotos tik 1927 m. *Raštuose*). Kaip dažnokai nutinka netikrinant pirminių šaltinių *de visu*, kartą padaryta klaida keliauja iš veikalo į veikalą; taip ir šiuo atveju Zaborskaitės monografijos *Maironis* pirmajame leidime pacitavus poeto scholiją iš *Rigvedos* vertimų pirmosios publikacijos, išnašoje buvo klaidingai nurodyta ne leidinio 1923 m. XXII (22-oji) knyga (tomas), kaip turėtų būti, bet XXIII (23-ioji) knyga (būdingas riktas – greta esantys 23-ieji metai paveikė lotyniškais skaitmenimis užrašytos knygos/tomo numeracijos perskaitymą/perteikimą); tai nebuvo pataisyta antrajame monografijos leidime; apsirikimą perėmė visi, rašę apie šiuos vertimus – Alfonsas Tyruolis, Regimantas Tamošaitis, o Irena Slavinskaitė jos rengtų Maironio *Raštų* komentaruose klaidingai nurodė XXIII, o ne XXII *Skaitymų* knygą kaip visų penkių sūktų vertimų pirmosios publikacijos vietą; žr. Vanda Zaborskaitė, *Maironis*, Vilnius: Vaga, 1968, p. 438, išn. 71; Vanda Zaborskaitė, *Maironis*, 2-as leid., Vilnius: Vaga, 1987, p. 375, išn. 71; Alfonsas Tyruolis, „Maironis kaip poezijos vertėjas“, in: *Draugas, Antroji dalis: Mokslas, menas, literatūra*, 1987, nr. 213 (39), p. 1; Regimantas Tamošaitis, *Orientas lietuvių literatūroje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 50; Regimantas Tamošaitis, „Kalbos gelmė Maironio eilėraštyje“, in: *Eina garsas*: *Nauji Maironio skaitymai*: Straipsnių rinkinys, sudarė Manfredas Žvirgždas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 41; Maironis, *Raštai*, t. 1: *Lyrika*, parengė Irena Slavinskaitė, Vilnius: Vaga, 1987, p. 302.

[13] *MLLM*, [b.] GEK 20043 (R1 1143), l. 6v–11r.

ternatyvus variantas, galintis pakeisti „tingio“, jis liko rankraštyje glosos statusu. Priešingai, tos pačios eilutės pabaigoje ieškant gero antonimo, pirmasis variantas „gyvumo“ buvo nubrauktas, nes pasirinktas tarp eilučių užrašytas „gaivumo“, kuris, savo ruožtu, vėliau atmestas eilutės gale skliausteliuose prirašyto trečio varianto – „judrumo“ – naudai. Dar aiškiau juodraštis byloja,

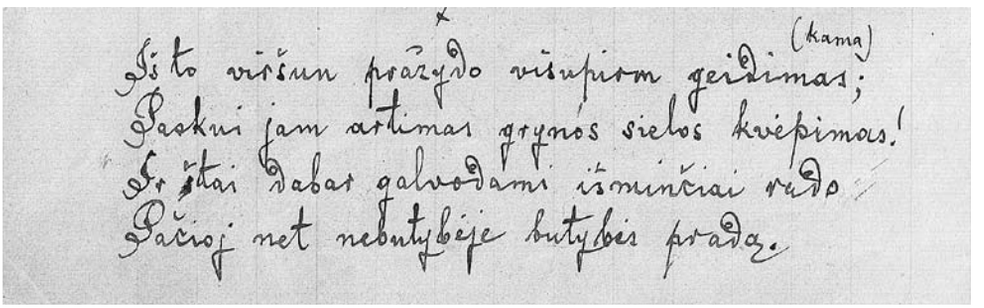

Maironio autografas juodraštis. Prieš 1923. MLLM, [b.] GEK 20043 (R1 1143), l. 6v

kad sūktoje „Daiktų pradžia“ greta „geidimas“ esanti autentiška sanskrito sąvoka yra glosa – „kama“ ne tik užrašyta vėliau (kitoks rašalo atspalvis), virš eilutės, skliaustuose, bet dar ir 1/3 mažesnėmis raidėmis, nors tuščio ploto buvo daugiau nei pakankamai. Tai tipiškos grafinės glosų ypatybės.

Pirmasis po mirties Maironį redagavęs filologas Juozas Ambrazevičius (Brazaitis) tik labai bendrai nurodė taikytus tekstologinius principus, tačiau iš priimtų sprendimų akivaizdu, kad žodžius skliaustuose jis traktavo kaip autorines pastabas ir pirmąją tiesiog praleido, o antrąją pavertė išnaša ir nukėlė į puslapio apačią[14]. Šiuo pavyzdžiu sekė visi išeivijos leidėjai. Ar glosas būtų galima palikti skliaustuose, kaip padarė Slavinskaitė, neva visiškai tiksliai vykdydama autorinę valią? Greta teorinių abejonių pačiu valios konceptu ir tuo, ar 1927 m. *Raštai* tą valią reprezentuoja absoliučiai patikimai (prie šito tuoj grįšime), būtina paminėti du dalykus. Viena, skliaustai kaip punktuacijos ženklas Maironio poezijoje ir konkrečiai *Rigvedos* vertimuose (sūkta „Varūnui“) atlieka pagrindinio teksto elemento funkciją, todėl jų pasitelkimas kitai funkcijai – glosoms išskirti – bet kuriuo atveju suponuos dviprasmybę. Antra, šiuolaikinis skaitytojas, paisant jo skaitymo įpročių, atpažintų komentarą, kuris būtų sumaketuotas kaip interlinearinis intarpas ar paraštinis užrašas smulkesniu šriftu (žinoma, ir išnašą), tačiau ligšiolinis pateikimas jam buvo tiesiog kuriozas.

Kodėl žodžių skliaustuose reikalą nagrinėjau reversiškai, nors pradėjus nuo juodraščio, jų statusas būtų buvęs išsyk aiškus? Todėl, kad nenoriu kvestionuoti 1927 m. *Raštų* ir ypač jų tiesioginio šaltinio – švarraščio autografo – principinio autoritetingumo, t. y. siūlau ir toliau laikyti šį šaltinį pagrindiniu sprendžiant daugumą Maironio poezijos tekstologinių rebusų. Bet tik daugumą, nes surinkus sistemingų priešingų įrodymų, dera elgtis kitaip. Mat autografo švarraščio tyrimas (kurio detalių čia pateikti nėra galimybių, bet tą padarysiu kita proga) atskleidžia – poetas, rengdamas *Raštus*, labai rūpinosi naujuoju eilėraščių išdėstymo modeliu, radikaliai kitokiu nei visuose keturiuose autoriniuose *Pavasario balsų* leidimuose[15], dargi buvo linkęs daryti išlygų dėl maketo vaizdinio vientisumo, kad tik nereiktų pakeisti kūrinių sekos. Antai į rankraštinį rinkinį papildomai įdėjęs eilėraštį „Kokiems velniams jūs, bepročiai ar žiaurūs žmonės...“ užrašė rinkėjui pastabą: „Jei ant 119 puslapio pasirodytų maža vietos, tai galima mažesniu šriftu spaudinti [!]“[16]. Savo ruožtu, Maironio rankraščio ir spaudinio lyginimas leidžia daryti prielaidą, kad autorius arba apskritai neskaitė surinkto *Raštų* pirmojo tomo korektūros (korektūrinis maketas nėra žinomas), tik peržiūrėjo bendrą kompoziciją, arba dėl amžiaus, kitų aplinkybių akivaizdžiai stokojo atidumo. Mat dešimtys skirtumų tarp autografo ir spaudinio interpretuotini kaip tipiškos rinkimo klaidos (retesnių formų nesupratimas, žvilgsnio peršokimas, ortografinių įgūdžių stoka), o ne įvairiopai motyvuotos autorinės pataisos, būdingos išlikusiems poeto autografams. Maža to, perrašinėdamas tekstus į švarraštį iš kelių juodraščių pluoštų bei 1920 m. *Pavasario balsų* leidimo autorinio egzemplioriaus su jame darytomis pataisomis[17], Maironis bent dalį šio darbo atliko gana mechaniškai, prarasdamas savistabą, todėl rezultatą dera vertinti taikant filologinės kritikos metodus.

Štai dar du nesusipratimų pavyzdžiai būtent iš *Rigvedos* vertimų. Visos sūktos tekstinės struktūros (metrikos ir strofikos) požiūriu atitinka vieną iš kelių modelių, kurių paisė Michalskis ir į kuriuos akivaizdžiai orientavosi Maironis. Tai žinant savaime aišku, kad vienoje sūktoje visos strofos turi tokį patį eilučių skaičių, kitaip tariant, strofų metrinė struktūra varijuoti negali.

[14] Maironis, *Pavasario balsai*, IX leidimą spaudai paruošė Juozas Ambrazevičius, priešiniai T[elesforo] Kulakausko, Kaunas: Sakalas, 1944, p. 250, 257.

[15] Žr. Brigita Speičytė, „Maironio *Pavasario balsai*: lyrikos rinkinys“, in: *Maironio balsai: Kūryba, veikla, atmintis*: Kolektyvinė monografija, sudarė Manfredas Žvirgždas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 29–141.

[16] *MLLM*, [b.] GEK 4794 (R1 1154), l. 117r.

[17] *MLLM*, [b.] 4795 (K1 1195).

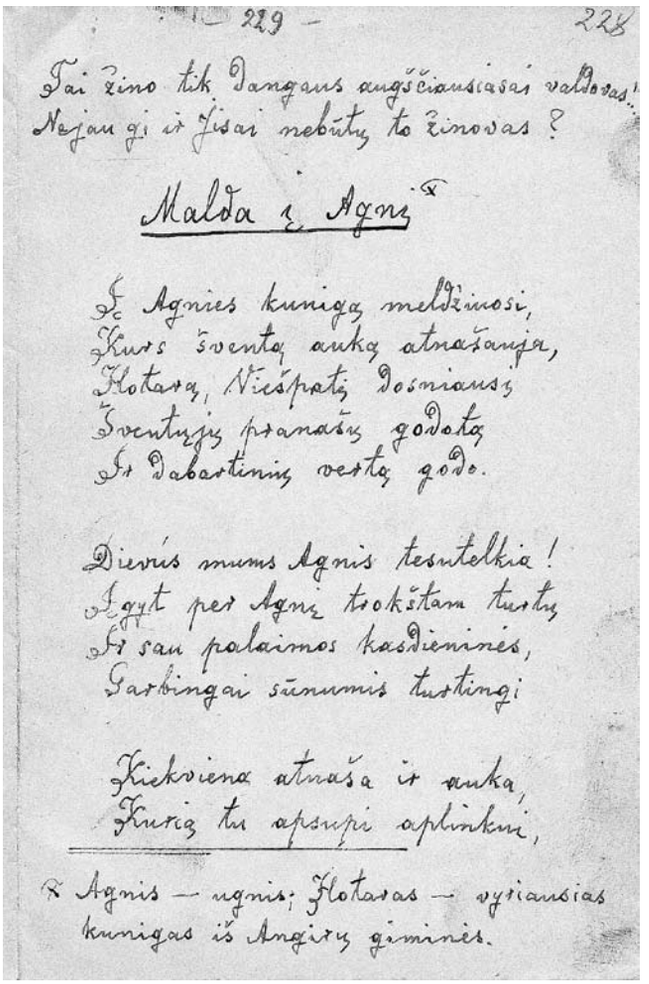

– 229 –

Tai žino tik Dangaus augščiausiasai valdovas!
Nejau gi ir Jisai nebūtų to žinovas?

Malda į Agnį

Iš Agnies kunigą meldžiuosi,
Kurs šventą auką atnašauja,
Flotarą, Viešpatį Dosniausį,
Šventųjų pranašų godotą
Iš dabartinių vertą godo.

Dievus mums Agnis tesuntelkia!
Agyt per Agnį troškiam turtų
Ir sau palaimos kasdieninės,
Garbingai sūnumis turtingi.

Kiekviena atnaša ir auką,
Kurią tu apsupi aplinkui,

Agnis – ugnis; Flotaras – vyriausias kunigas iš Angirų giminės.

Maironio autografas – 1927 m. *Raštų* švarraštis. 1926. MLLM, [b.] GEK 4794 (R1 1154), l. 228r

Todėl stebina, kad „Maldos į Agnį“ 1927 m. *Raštuose* ir visuose paskesniuose leidimuose, į kuriuos šis tekstas įtrauktas, 1-oji strofa yra penkių eilučių, 2-oji – keturių, o likusios šešios – po tris eilutes. *Rigvedos* originale tai devynių strofų po tris eilutes sūkta (metras *gajatrė*); būtent tokia metrinė forma (9 × 3) išlaikyta ir grafiškai perteikta lenkiškame vertime, Maironio juodraštyje ir pirmoje publikacijoje *Skaitymuose*. Tačiau 1927 m. *Raštų* autografe švarraštyje grafinė eilučių distribucija 5–4–3–6–3–3–3. Labai didelė tikimybė, kad tokia chaotiška grafika nėra poeto sąmoningas sprendimas, o nuovargio, neatidumo padarinys, kuris kertasi su pasirinktais vertimo principais. Ironiška, kad *Raštų* rinkėjas tiksliai perteikė autografo švarraščio grafiką, tačiau kaip tik per rankraščio šešių eilučių strofos vidurį pakliuvo puslapio riba, todėl paskesniuose leidimuose ši strofa tapo suskaidyta į dvi ir ėmė atitikti autentišką *Rigvedos* modelį, o pirmos trys originalo strofos, deja, liko perlipdytos į du heterogeniškus gabalus. Jau ne konjektūros, bet tik korektūros reikia dėl vieno paprastesnio rikto – paskutinėje sūktos „Surjai (Saulei)“ eilutėje 1927 m. *Raštų* rinkėjas praleido autografe švarraštyje buvusį kablelį, todėl pirmieji du iš keturių kreipinių liko neatskirti: „Aditie[,] Sindhau, Prithivi ir Diejau!“ Nors paskesni redaktoriai įdėjo ir išėmė iš savo rengtų leidimų, palyginus su 1927 m. *Raštais*, dešimtis punktuacijos ženklų, liko nepastebėta ši elementari klaida, kurią buvo galima pataisyti tiek pažvelgus į rankraštį, tiek pagal mokslinius *Rigvedos* leidimus susivokus, kad po deivės Aditės vardijama Upė, Žemė ir Dangus.

Verta pridurti dar kelias pastabas apie tuos pačius kūrinius. Nė vieno Maironio poezijos leidimo komentaruose ir nė viename veikale apie jo kūrybą nenurodyta, kurias gi iš 1028[18] *Rigvedos* sūktų jis išvertė[19] (išsyk paminėsiu, kad antraštės identifikuoti tekstus menkai padeda, nes originale jos paprastai težymi, į kurią dievybę kreipiamasi, o Sūrjas, Varuna yra dešimčių, Agnis – net šimtų sūktų objektai). Maža to, *Raštų* autografe švarraštyje ir 1927 m. *Raštuose* vertimai nėra sužymėti standartine numeracija, kurios būta pirmojoje keturių sūktų vertimų publikacijoje ir juodraštiniame autografe (pastarajame – tik trijų sūktų numeriai). Pagaliau poeto pasirinkta ir leidimuose išlaikoma šių tekstų seka kertasi su *Rigvedos* seka[20], todėl matau prasmę čia pateikti standartinę numeraciją (lotyniški skaitmenys žymi mandalas, t. y. ciklus ar knygas, arabiški – sūktos numerį mandaloje ir visoje *Rigvedoje*):

„Daiktų pradžia“ – X, 129 (955)[21];
„Malda į Agnį“ – I, 1 (1);
„Varūnui“ – I, 25 (25)
„Surjai (Saulei)“ – I, 115 (115);
„Nežinomam Dievui“ – X, 121 (947).

Sunku pasakyti, ar Maironis turėjo gilesnių žinių apie *Rigvedos* struktūrą (jo *Trumpoje visuotinės literatūros istorijoje* tėra minima, kad tai pirmoji Vedų dalis, giesmių ar himnų, kuriomis garbinama ir prašoma palaimos, rinkinys[22]). Michalskio vertimų rinkinyje pateikta bent po vieną sūktos pavyzdį iš visų dešimties mandalų,

[18] Pagal dabartinę akademinę numeraciją; pats rašytojas, remdamasis neišaiškintu ir nenurodytu šaltiniu, teigė, kad „*Rigveda*, rinkinys iš 1017 giesmių ar himnų“; žr. *Maironio raštai*, [t.] 5: *Trumpa visuotinės literatūros istorija*, Kaunas, 1926, p. 10.

[19] Dainius Razauskas, Regimantas Tamošaitis pateikia tik jų cituojamų vienos arba dviejų sūktų standartinę numeraciją; žr. Dainius Razauskas, „Maironio Dievas, pomirtinis likimas, sapnai ir veršio malda“, in: *Liaudies kultūra*, 2015, nr. 6, p. 7–8; Regimantas Tamošaitis, „Kalbos gelmė Maironio eilėraštyje“, p. 41.

[20] Šaltiniu buvusio lenkiško vertimo leidime *Rigvedos* seka išlaikyta.

[21] Lietuviškai turime jau keturis šios sūktos vertimus – pirmąjį dar prieš Maironį iš rusiško Konstantino Balmonto vertimo ~1920 m. atliko Balys Sruoga, vėliau iš sanskrito išvertė Ričardas Mironas, o naudodamasis pažodiniais kitų kalbų vertimais – Kornelijus Platelis.

[22] *Maironio raštai*, [t.] 5, p. 10.

po kelis – iš I, V, VII ir X-osios, o Maironis nekėlė sau tikslo reprezentuoti mandalų spektrą, autorinė vertimų kompozicija greičiau byloja, kad jį „labiausiai patraukė būtent posmai apie vieną Dievą – pasaulio kūrėją“[23]. Tačiau tai jokiu būdu nereiškia, kad labai nutolta nuo pirminių *Rigvedos* prasmių.

Kadangi kai kurie didieji XX a. antros pusės lituanistikos autoritetai, pateikę plačias ir retoriškai įspūdingas literatūros istorijos panoramas, nebuvo itin skrupulingi nei bibliografiniu, nei tekstologiniu požiūriu, tenka nuosekliai paneiginėti jų lengva ranka mestelėtus, iš knygos į knygą keliaujančius klaidingus spėjimus ir nepagrįstus apibendrinimus. Nors Zaborskaitė, kaip minėta, dar 1968 m. buvo nurodžiusi, kad Maironis *Rigvedos* sūktų pavyzdžius perteikė pagal lenkiškus Michalskio vertimus, Vytautas Kubilius garsiajame 1983 m. veikale *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas* atsainiai teigė: Maironis „[v]ertė iš vokiečių[24] ar prancūzų kalbų kaip poetinius kūrinius, peršokdamas neaiškias mitologines realijas ir mįslingas asociacijas“[25]. Priešingai, vien autorinė sigla „kama“ liudija, kad poetas žinojo ir apmąstė mitologinius konceptus, buvo skaitęs apie *Rigvedą* ir senąją indoeuropiečių kultūrą daug plačiau nei reikėjo *Trumpai visuotinės literatūros istorijai* parašyti. Dainius Razauskas, argumentuodamas Maironio pasirinktomis archajiškomis dievų vardų formomis, besiskiriančiomis nuo vėliau įsitvirtinusių pagal dominuojančias paradigmas, teigia: „[p]oeto santykis su vedomis ir seniausia bei poetiškiausia iš jų, „Rigveda“, anaiptol nebuvo paviršutiniškas ir atsitiktinis [... jis] bus kiek pasidomėjęs ir vedų kalbos gramatika“[26].

Beje, toliau Kubilius vėlgi klaidingai komentuoja, kad Maironis „išlaikė būdingą šiems himnams strofiką, tik be reikalo rimuodamas (originalo rimai atsitiktiniai), perteikė aukštą kreipinių ir pakartojimų tonaciją, vietom net per daug ją suretorinęs ir atitraukęs nuo naivaus konkretumo“[27]. Viena vertus, iš penkių sūktų Maironis tik vieną išvertė rimuotai („Daiktų pradžia“), antra vertus, indologai, mitologai ar religijotyrininkai vargiai sutiktų su marksistų evoliucionistų teiginiu, kad *Rigvedos* originaliems tekstams būdingas naivus konkretumas, greičiau priešingai, teigiama juos esant slėpiningus – „stilistiškai glaustus ir eliptiškus, išraiškingai bylojančius netiesiogiai ir žodiškai skambius“[28]. Aukštuosius klausimus – Maironio metafiziką, kosmogoniją, sąmonės struktūras – svarstę literatūrologai, žinia, nenusileido iki tokių žemiškų dalykų kaip teksto konkretybė.

[23] Dainius Razauskas, *op. cit.*, p. 7.

[24] Tyruolis, net parafrazuodamas Zaborskaitę, irgi mini vokiško šaltinio galimybę; žr. Alfonsas Tyruolis, *op. cit*.

[25] Vytautas Kubilius, „Orientalizmas lietuvių literatūroje“, in: Vytautas Kubilius, *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*, Vilnius: Vaga, 1983, p. 75.

[26] Dainius Razauskas, *op. cit.*, p. 8–9.

[27] Vytautas Kubilius, *op. cit*.

[28] Stephanie W. Jamison and Joel P. Brereton, „The Ṛgveda: Introduction“, in: *The Rigveda: The Earliest Religious Poetry of India*, translated by Stephanie W. Jamison and Joel P. Brereton, Oxford: Oxford University Press, 2014, p. 70.

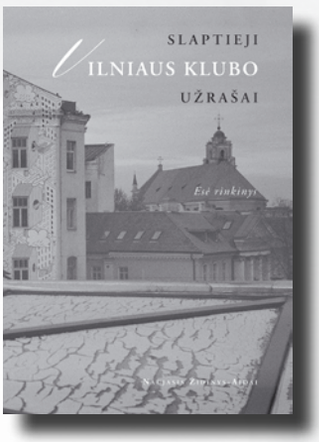

SLAPTIEJI VILNIAUS KLUBO UŽRAŠAI

Naujasis ŽIDINYS AIDAI

Esė rinkinys

Sudarytojas Laurynas Peluritis

Nauja knyga apie Vilnių? Per paskutinį dešimtmetį jų atsirado bent dešimt... Vis dėlto ji kitokia – tai šiame mieste gyvenančių filosofų, rašytojų, architektų ir tiesiog miesto stebėtojų tekstai, provokuojantys klausti – kuo Vilnius mus taip pririšo? Ko mes šiandien iš jo norime? Ir kokį jį vis dar mylėsime, net jei jis keisis? Kas apskritai yra Vilnius, mūsų Vilnius? Ši knyga radosi kaip Vilniaus klubo sumanytas bandymas sučiupti laiką, kuris bando pabėgti – dabartį ir netolimą praeitį, taip pat prisiliesti prie artimos ateities – su viltimi ir tikėjimu.

KARO PĖDSAKAI VILNIUJE

Giedrė Jankevičiūtė

„Karo pėdsakai Lietuvoje“ – neseniai susikūrė taip pavadinta feisbuko grupė, kurios nariai daugiausia talpina nuotraukas su ant Vilniaus namų sienų tebematomomis Antrojo pasaulinio karo kulkų ir artilerijos sviedinių žymėmis. Susidomėjimo netrūksta: paskutiniojo karo tikrovė – smalsumą keliantis, bet vis dar tuštokas miesto istorijos puslapis. Šis tekstas – bandymas šiek tiek jį papildyti, pasitelkus iki šiol mažai judintą šaltinį – karo metų dailės kūrinius.

1939–1944 m. Vilniaus fotovaizdai net ir specialiai nesidomintiems šia epocha neblogai žinomi. Bene daugiausia matyti – Jano Bułhako su sūnumi Januszu ir buvusia studente Sofija Urbonavičiūte-Subačiuviene užfiksuoti karo pabaigoje sugriauto Vilniaus fragmentai[1]. Tuo tarpu karo metų dailės visumos vaizdo neturime, nepaisant, kad pastaruoju metu tai spaudoje, tai parodų salėse vis šmėkšteli tos epochos dailininkų kūriniai. Pavyzdžiui, keletą Vilniaus peizažų eksponavo meno pažinimo centras „Tartle“ 2018 m. rudenį atidarytoje inauguracinėje parodoje „Žvilgsnis į Lietuvos dailės istoriją nuo Užupio“ (kuratorė Giedrė Jankevičiūtė), dailininkų sukurtą miesto įvaizdį pabandė atskleisti Lietuvos dailės muziejus nuo 2019 m. kovo iki rudens Chodkevičių rūmuose veikusioje parodoje „Vilnius dailėje. 1939–1956“ (kuratorė Rima Rutkauskienė)[2]. Paradoksalu, tačiau pastarosios parodos žiūrovai ekspozicijoje pasigedo būtent karo pėdsakų[3]. Viena priežasčių – buvo apsiribota beveik išimtinai lietuvių dailininkų kūriniais, patvirtinusiais, kad daugumai autorių dailė buvo asmeninės psichoterapijos priemonė, būdas atitrūkti nuo tikrovės, pabėgti nuo siaubo, skurdo, šalčio, baimės, tvyrančios nežinomybės į saugų gerai pažįstamų idealizuotų vaizdų pasaulį. Parodoje iškilusi Vilniaus vizija – žalumoje skendintis Baroko bažnyčių ir jaukių senamiesčio gatvelių bei kiemų miestas, atsparus laiko smūgiams, liudijantis pastovumą, pusiausvyrą ir ramybę. Paroda patvirtino, kad ieškoti karo ženklų dailėje reiktų ne lietuvių autorių sukurtuose miesto peizažuose, bet žmonių portretuose ir labiau nei lietuviai toje epochoje marginalizuotų lenkų ir žydų sukurtuose meno kūriniuose.

Jerzy Hoppen. Maro mergelė. 1940. Vario raižinys. Torunės Mikalojaus Koperniko universiteto bibliotekos grafikos rinkinys

Sovietų, po to nacių okupacija visus vilniečius pavertė žmonėmis be valstybės, be pilietybės, kurių negynė nei įstatymai, nei policija, nei teismai. Tačiau lietuviams bent buvo palikta teisė į minimalų viešą veikimą, jie turėjo spaudą, teatrą, mokyklas, iki 1943 m. net universitetą ir dailės akademiją, dailininkų reikalais bent

[1] Dauguma Bułhakų Vilniaus griuvėsių nuotraukų publikuota albume: *Vilnius 1944: Jano ir Janušo Bulhakų fotografijos archyvas*, sudarytoja Margarita Matulytė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2009.

[2] Plg. *Vilnius dailėje: 1939–1956*: Parodos katalogas, sudarytoja Rima Rutkauskienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2019.

[3] Giedrė Jankevičiūtė, „Vilniaus paveikslas 1939–1956 m.: tamsūs laikai, šviesūs vaizdai“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2019, nr. 5, p. 42–47.

Jerzy Hoppen. Vėliavos: Si vis pacem para bellum. 1942. Vario raižinys. Torunės Mikalojaus Koperniko universiteto bibliotekos grafikos rinkinys

minimaliai rūpinosi Lietuvos dailininkų sąjunga, jų kūriniais prekiavo miesto galerijos, jie buvo eksponuojami Miesto muziejuje. Lenkams ir žydams visa tai buvo nepasiekiama. Karas juos pavertė visiškais beteisiais. Ši padėtis tarsi atpalaidavo menininkus nuo baimės pelnyti valdžios nemalonę, tačiau karo kritikos, net jo gilesnės refleksijos dailėje nepaskatino. Atvaizduoti paniekinimą, areštus, kankinimus, badą ir mirtį – tikrovę, kuri neturėjo susiklosčiusios ikonografijos, kurios paveikslą būtų tekę išradinėti, reikėjo jėgų ir energijos, kurią dailininkai, kaip ir visi kiti, taupė, kad išliktų.

Vis dėlto karo pėdsakų dailėje esama. Lenkų dailininkų kūriniuose jie pasirodo jau 1940 m. Tuometiniams nacių sąjungininkams sovietams užgrobus rytų Lenkijos žemes, į Vilnių plūstelėjo pabėgėlių srautas, paskatinęs tragedijos akivaizdoje susitikusius bičiulius ir gimines laužyti galvas, ką daryti toliau: likti, bėgti, jei bėgti, tai kur. Kas bus su mumis ir su mūsų namais, mūsų miestu, – klausinėjo vienas kito Stepono Batoro universiteto Dailės fakulteto profesūra ir studentai. Pagautas šių nuotaikų senas vilnietis, Stepono Batoro universiteto, o jį uždarius lietuvių įkurtos Laisvosios dailės mokyklos dėstytojas, grafikas, tapytojas ir restauruotojas Jerzy Hoppenas (1891–1969) išraižė vario plokštėje alegoriją *Maro mergelė* (*Dziewica Moru*, 1940). Jos atvaizdą dailininkui įkvėpė Adomo Mickevičiaus poemoje *Ponas Tadas* pavaizduota mitologinė veikėja. Pasak Vilniaus apylinkėse sklidusių legendų, Maro mergelė pasirodanti kaip didelių nelaimių pranašė ir nešėja. Ji klaidžiojanti po kaimus ir mosuodama kruvina skepeta sėjanti mirtį. Sustabdyti ją duota tik tam, kuris ryšis paaukoti savo ir savo artimųjų gyvybę vardan kitų išgelbėjimo. Legendoje pasirodo narsus bajoraitis, kuris kardu su įkaldintais Marijos ir Jėzaus vardais nukerta žudikei ranką: įveikia blogį, nors žūsta pats ir pražudo savo šeimą. Hoppenas prie Maro mergelės kojų sudėjo dar ir kultūros vertybių liekanas, numanydamas, kad prasidėjęs karas nepagailės jo ir jo aplinkos žmonių taip branginamo meno paveldo.

Tą pačią jį giliai jaudinusią kultūros vertybių likimo temą Hoppenas įkūnijo ir karo sūkuryje sukurtame raižinyje lotynišku pavadinimu: *Vėliavos: Si Vis Pacem, Para Bellum – Nori taikos, ruoškis karui* (1942), sukurtame jau nacių okupuotame Vilniuje. Turint omenyje Hoppeno ryšius su lenkų pasipriešinimo pogrindžiu ir *Armia Krajowa*, šią alegoriją reikėtų skaityti kaip beveik neužmaskuotą kvietimą kilti į kovą. Beje, Hoppenas ir vėl pavaizdavo mūrų liekanas, dar kartą primindamas tėvynainiams, kad tėvynė – tai taip pat ir jos kultūros turtai, kuriuos nuo priešų dažnai tenka ginti ginklu.

Hoppenas karo metais persirito per penkiasdešimt, buvo nebejaunas, sukaupęs nemenką gyvenimo patirtį žmogus. Alegorijos žanrą, lotynų kalbą, Antikos simbolius jis rinkosi iš meilės klasikai ir pagarbos praeities epochų paveldui, bet ir dėl to, kad suprato: tiesmuka vaizdų kalba, sarkazmas ar ironija gali būti ne mažiau pavojingi už darbą pogrindžio spaustuvėje. Kita vertus, jis stengėsi puoselėti Stepono Batoro universiteto aplinkoje augusio ir įsitvirtinusio vilnietiškojo neoklasicizmo principus, nepasiduodamas modernizmo siūlomoms naujovėms ir gundymams. Atviras emocionalumas, jį perteikianti deformacija, kūniškumas, iliustruojantis fizinę ir dvasinę kančią, jo stiliui bei kūrybos sampratai liko visiškai svetimi.

Hoppeno studentas jaunas grafikas Stanisłowas Roliczius (1913–1997) karo dramą išgyveno galbūt intensyviau už mokytoją, nes jaunystė dažnai jaučia stipriau, o gal tiesiog drįso būti atviresnis. Jis ieškojo, kaip įtaigiau, aštriau išreikšti savo išgyvenimus. Darė tai ir mokyklos pasiūlytomis išraiškos priemonėmis, ir pasitelkęs vaizdus, kuriuos perėmė jau nebe iš klasikos arsenalo, o iš ekspresionizmo ir šiam stiliui artimos politiškai angažuotos meninės kūrybos. Apropriavęs Viduramžių ir Baroko ikonografiją, Roliczius sukūrė alegoriją *Karas* (*Wojna*, 1941), Antikos mitologijos motyvais – diptiką *Europos pagrobimas* (*Porwanie Europy*, 1944), vaizduojantį Europos pagrobimą „vakar“ su

šviesiaplauke gražuole, gėlių girliandomis vadelėjančia baltą jautį, plukdantį ją per šiltos jūros bangas, ir „šiandien“ su Europa, atvaizduota Nukryžiuotojo poza, iš Luftwaffe's skiriamaisiais ženklais paženklinto lėktuvo pusiau išlindusio Hitlerio rankose nešama virš jūros su grimztančiu gilyn pašautu laivu ir skęstančiais jūreiviais, kuriuos persekioja kraujo ištroškę rykliai. Civilizacinį lūžį, tiksliau – modernią apokalipsę simbolizuoja du atvirai brutalūs, dėl to giliai įsimenantys Rolicziaus raižiniai: kompozicija *Statau naują Europą* (*Buduję Nową Europą*, 1942), vaizduojanti iš skrendančio lėktuvo ant sproginėjančių miestų išmestą aviacinę bombą, kurią meiliai apglėbusi žemyn neša giltinė Hitlerio veidu, ir autoportretas *XX a. chimera* (*Chimera XX wieku*, 1943) – gyvatėmis vainikuota dailininko galva kančios ir pasibjaurėjimo deformuotu veidu. Norint aiškiau pamatyti ir suvokti šiuos Rolicziaus antivokiškus ir antimilitarinius raižinius kaip Vilnių palietusio ir pakeitusio karo pėdsakus, tektų pasitelkti ir kitus karo kasdienybę bei jo refleksiją užfiksavusius dailininko kūrinius – Vilniaus ir Vilnijos apylinkių vaizdus, Vilniaus etninių tipų portretus, Stepono Batoro universiteto profesūros atvaizdus, karo tikrovės stingulį kone juntamai perteikiančią miniatiūrą *Varnos* (*Wrony*, 1941).

Slogutis, nežinomybė, neviltis, slegiantis skurdas labiausiai paveikė portreto žanro kūrinius. Tas pačias nuotaikas, tokias pačias išraiškas aptinkame lietuvių, pavyzdžiui, Petro Aleksandravičiaus, Antano Gudaičio, Viktoro Vizgirdos, lenkų – Leono Kosmulskio, Tymono Niesiołowskio, Ludomiro Sleńdzińskio – ir žydų autorių kūriniuose. Tarp jų stebėtinai daug dailininkų artimųjų, ypač vaikų atvaizdų, lyg brangiausių žmonių netekties baimė būtų skatinusi skubėti užfiksuoti mylimus bruožus. Portretuose daug apatijos, uždarumo, tylos, tačiau vien savo buvimo faktu jie liudija pastangą išlikti, išgyventi. Šiuo požiūriu labiausiai sukrečia gete nutapyti žmonių atvaizdai. Deja, iš Vilniaus geto jų išliko nedaug – keli talentingo vaiko Samuelio Bako piešiniai – bevardžių geto kalinių atvaizdai, ir tapytojos Rachelės Suckever nedidelis piešinių ir akvarelių rinkinys, surastas geto slėptuvėse jau po karo, perduotas naujai įkurtam Valstybiniam žydų muziejui, šį sustiprėjus antisemitizmo vajui 1949 m. uždarius, patekęs į LSSR revoliucijos muziejų ir pagaliau radęs prieglobstį nepriklausomoje Lietuvoje atidaryto Valstybinio Vilniaus Gaono muziejaus saugyklose. Iš jų keli 2019 m. buvo ištraukti iš saugyklų tamsos į Nacionalinės dailės galerijos sales: du iš 1942 m. Suckever akvarele nutapytų geto kalinių atvaizdų rodomi nuolatinės Lietuvos XX a. dailės ekspozicijos skyriuje „Sprogimas“, skirtame karo, pokario sovietizacijos ir karo traumos paveiktam menui pristatyti. Šios akvarelės pateikiamos būtent kaip karo pėdsakas, gyvas jo tikrovės liudijimas, nors paaiškinimo, kaip gete galėjo atsirasti šie kūriniai ir ką jie reiškė amžininkams, trūksta.

Vilniaus getas buvo įkurtas 1941 m. rugsėjo 6 d., likviduotas 1943 m. rugsėjo 23–24 d. Šiuo atveju kalbame apie vadinamąjį stabilizacijos laikotarpį, kuris tęsėsi nuo 1942 m. sausio iki 1943 m. rudens, kai žmonių masinio naikinimo akcijos buvo laikinai nutrauktos ir gete liko sąlyginai nedaug žmonių, daugiausia jaunų, sveikų, darbingų. Stabilizacijos laikotarpiu Vilniaus gete susikūrė Rašytojų ir dailininkų draugija, buvo įsteigtas teatras (pirmoji premjera įvyko 1942 m. sausio 18 d.). Teatro patalpose buvo rengiamos dailės parodos, skaitytos paskaitos apie meną, taip pat, žinoma, ir praktiškesniais klausimais – apie asmens higieną, ligas ir pan. Meninę veiklą geto gyventojai vertino skirtingai.

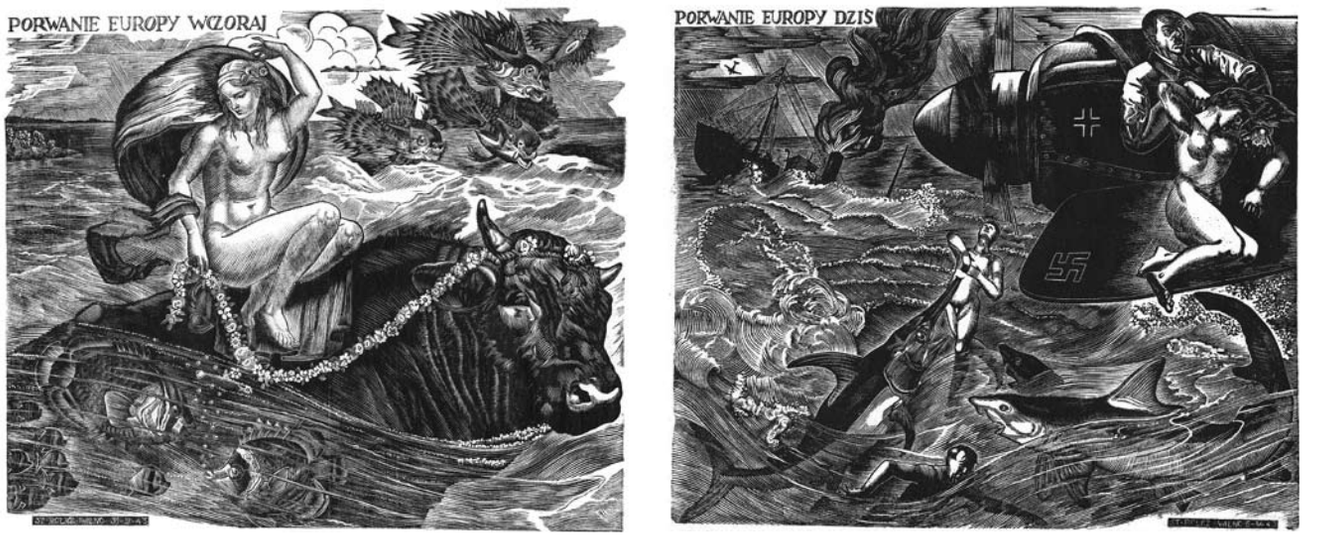

Stanisław Rolicz. Europos pagrobimas. Diptikas. 1944. Medžio raižinys. Torunės Mikalojaus Koperniko universiteto bibliotekos grafikos rinkinys

Dalis jų piktinosi, kad linksmybės vyksta mirties akivaizdoje. Tačiau dauguma troško užsimiršti, tad publika veržte veržėsi į spektaklius ir koncertus, ko negalima pasakyti apie paskaitas. Bendrą nuotaiką liudija ir skaitymo statistika – tarp populiariausių rašytojų geto bibliotekoje laikėsi Edgaras Wallace'as, Margaret Mitchell, Vicki Baum, Jules Verne'as, Karlas May'us, Thomas Mayne Reidas – įtempto siužeto istorinių, meilės ir nuotykinių romanų autoriai; iš knygų apie karą mėgta Levo Tolstojaus epopėja *Karas ir taika* ir nacių uždraustas Ericho Maria Remarque'o romanas *Vakarų fronte nieko naujo*[4].

Stanisław Rolicz. Statau naują Europą. 1942. Medžio raižinys. Torunės Mikalojaus Koperniko universiteto bibliotekos grafikos rinkinys

Turint omenyje, kiek daug dėmesio istorikai ir visuomenė skiria žydų likimui „kruvinose žemėse"[5], sunku paaiškinti, kodėl iki šiol taip mažai domimasi Vilniaus geto kalinių dailės kūryba. Vienintelė išimtis – Katastrofą išgyvenusio talentingo Vilniaus vaiko Samuelio Bako, po karo pasirinkusio dailininko karjerą, atvejis: jo kūryba žinoma tarptautiniu mastu, Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų muziejuje 2018 m. rudenį atidarytas atskiras padalinys – muziejaus flygelis, skirtas jo kūrybai, į lietuvių kalbą išversti jo atsiminimai[6].

Be abejo, svarbi nepakankamo susidomėjimo priežastis ta, kad tarp getuose kūrusių dailininkų nėra į nacionalinį dailės diskursą įaugusių žydų autorių. Dauguma tų, kurie laikomi Lietuvos modernizmo dailės dalimi, – Neemija Arbitblatas, Chaimas Mejeris Fainšteinas, Černė Percikovičiūtė – buvo kauniečiai. O, pavyzdžiui, vilniečių Lizos Daiches ar Judelio Muto biogramos net nepateko į ne taip seniai – 2013 m. – išleistą *Lietuvos dailininkų žodyną*[7]. Kitaip sakant, Lietuvos dailės istorijoje egzistuoja anaiptol ne visi tarpukario Vilniaus žydų dailininkai. Išimtys – itin ryškus modernistas Bencionas Michtomas ir bene aktyviausiai Vilniaus gete veikusieji Jokūbas Šeras (Szer), Rachelė arba Roza Suckever (Suckiewer-Uszajewa), Uma Olkienicka-Le(h)rer. Trys pastarieji buvo vietiniai, Vilniaus žydų kultūrinei bendruomenei gerai žinomi, pradėję garsėti ir už bendruomenės ribų. Pavyzdžiui, asmeninė Šero tapybos paroda karo išvakarėse įvyko Vilniaus dailės muziejuje[8]. Jos eksponatai muziejuje sulaukė nacių okupacijos ir dėl žydiškai užrašytos autoriaus signatūros pateko į *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* atstovų akiratį, buvo konfiskuoti, galbūt sunaikinti, o gal išvežti į Vokietiją. Trumpai tariant, tolesnis Šero ikikarinių kūrinių likimas nežinomas. Nežinoma ir kur dingo jo, pasak amžininkų, gana intensyviai gete tapyti Vilniaus peizažai ir portretai.

Visi trys minėtieji žydų dailininkai buvo jidiš kultūros entuziastai ir jos puoselėtojai. Olkienicka dirbo Žydų mokslo institute YIVO, vadovavo institute veikusiam Esteros Rachelės Kaminskos teatro muziejui. Šeras ir Suckever priklausė modernistų grupuotės „Yung Vilne" aplinkai. Visi trys tikėjo kairiųjų politinėmis idėjomis, buvo paveikti socialinio utopizmo, nors atviros socialinės kritikos kūryboje nevengė tik Suckever. Olkienicką labiau domino grafinis dizainas, o Šeras garsėjo kaip romantiškų senojo Vilniaus vaizdų tapytojas.

Gete trūko visko: maisto, drabužių, vaistų. Dailininkų

[4] David E. Fishman, *Knygų gelbėtojai Vilniaus gete*, iš anglų kalbos vertė Olga Lempert, Vilnius: Baltos lankos, 2019, p. 70–71.

[5] Terminą įteisino amerikiečių istorikas Timothy Snyderis, parašęs monografiją tokiu pavadinimu: Timothy Snyder, *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*, New York, 2010; lietuvių kalba: *Kruvinos žemės: Europa tarp Hitlerio ir Stalino*, iš anglų kalbos vertė Vitalijus Šarkovas, Vilnius: Tyto alba, 2011.

[6] Samuel Bak, *Nutapyta žodžiais: Vilniaus prisiminimai*, iš lenkų kalbos vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2009.

[7] *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 3: *1918–1944*, sudarytoja Lijana Šatavičiūtė-Natalevičienė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013.

[8] Plg. Žydų menininkų kūrinių, esančių Vilniaus dailės muziejaus sandėlyje, sąrašas, in: *Lietuvos dailės muziejaus archyvas*, f. 2, ap. 1, b. 31, l. 1–1ap.

medžiagos ir įrankiai anaiptol nebuvo pirmo būtinumo dalykai. Dailininkų medžiagomis, pasak Vilniaus geto metraštininko bibliotekininko Hermano Kruko, buvo aprūpinamas tik vokiečių užsakymu portretus ir romantiškus Vilniaus senamiesčio vaizdus tapęs Šeras[9]. Kartais akvarelės gaudavo ir Suckever, atlikusi keletą vidinių geto užsakymų. Vienas jų – ant geros kokybės popieriaus lapo kaligrafiškai jos užrašytas poeto Abraomo Suckeverio eilėraštis „Un azoj zolstu rejdn cum josem“ („Pasakyk taip našlaičiui“), kurį dailininkė iliustravo asociatyviais piešiniais (Suckever autorystę pasiūlė menininkų modernistų grupės „Yung Vilne“ tyrinėtoja Joanna Lisek). Tačiau pagrindinė išlikusio Suckever meninio palikimo dalis – geto kalinių portretai, sukurti siekiant kiek įmanoma išsamiau dokumentuoti geto gyvenimą ir gyventojus. „Turtingaisiais“ laikotarpiais Suckever juos tapė akvarele ir guašu, „liesaisiais“ tenkinosi pieštukais ir sepija.

Net kukliausi dailės kūriniai gete turėjo savo žiūrovą, o kai kurie tapo bendruomenės gyvenimo įvykiu. Toks buvo Suckever pieštas Jokūbo Geršteino (Gersztein) jaunimo moralinį autoritetą savo užrašuose apgailėjo paauglys Izaokas Rudaševskis (Rudaszewski)[11]. Pasak Rudaševskio dienoraštį tyrinėjusio Mindaugo Kvietkausko, „dienoraščio autorius su juo tiesiog emociškai tapatinosi – dėl asmenybės grožio, nuoširdumo, šaunumo ir vaikams natūraliai perteikiamų vertybių. Jos keturiolikmečio įvardijamos labai paprastai ir kartu sąmoningai – tai nacionalinis orumas, meilė gimtajai kalbai, muzikai ir poezijai. Kaip tik be šitų dalykų jis neįsivaizdavo savo ir kitų ateities, dėl kurios norėtų išlikti gyvas“[12].

Geršteino mirties savaitinės sukakties minėjime (*shiva*) 1942 m. spalio 4 d. geto teatre, klausydamas iškilmingų kalbų, talentingosios dainininkės Liubos Levickos dainuojamų Geršteino pamėgtų dainų ir Abraomo Suckeverio naujo eilėraščio velionio atminimui, Izaokas žvelgė į Rachelės Suckever sukurtą mirusio Geršteino atvaizdą[13]. „Kelis kūrinius atlieka smuikininkas. Žiūriu į mirusiojo portretą. Atrodo, lyg jis miegotų, užsūpuotas melodijos...“[14], – atviravo Rudaševskis. Mirusio Geršteino portretą dailininkė nupiešė ir kitam jo paminėjimui, vykusiam 1942 m. spalio 27 d. Tikėtina, kad panaudojo

Roza Suckever. Poeto Abraomo Suckeverio eilėraštis „Un azoj zolstu rejdn cum josem“ („Pasakyk taip našlaičiui“). 1943. Popierius, pieštukas, akvarelė. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus

portretas. Geršteinas buvo gerai žinomas, tėvų ir vaikų mylimas muzikos mokytojas, kompozitorius, chorvedys, jo mirties faktas minimas daugelyje geto dienoraščių. Jį užfiksavo Hermanas Krukas, komentavo Grigorijus Šuras[10], mylimą ir gerbiamą mokytoją, šeimos bičiulį, iš natūros pieštą eskizą. Kad ir kaip būtų, tai autentiškas vizualinis dokumentas, adresuotas įvykyje tiesiogiai nedalyvavusiems amžininkams ir ateities kartoms, t. y. mums. Ir tada, ir dabar žiūrovą veikia portreto ir portretuojamojo, atvaizdo ir jo modelio panašumas –

[9] Herman Kruk, *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos: Vilniaus geto ir stovyklų kronikos, 1939–1944*, sudarytojas ir įžangos autorius Benjamin Harshav, iš anglų kalbos vertė Aldona Matulytė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2004, p. 323–324.

[10] Grigorijus Šuras, *Užrašai. Vilniaus geto kronika, 1941–1944*, sudarė Vladimiras Porudominskis, į lietuvių kalbą vertė Nijolė Kvaraciejūtė, Algimantas Antanavičius, Vilnius: Era, 1997, p. 84.

[11] Icchokas Rudaševskis, *Vilniaus geto dienoraštis. Togbukh fun Vilner geto. 1941–1943*, sudarė, į lietuvių kalbą vertė Mindaugas Kvietkauskas, Vilnius: Lietuvos žydų bendruomenė, 2018, p. 104–107.

[12] *Ibid.*, p. 20.

[13] *Ibid.*, p. 109.

[14] *Ibid.*

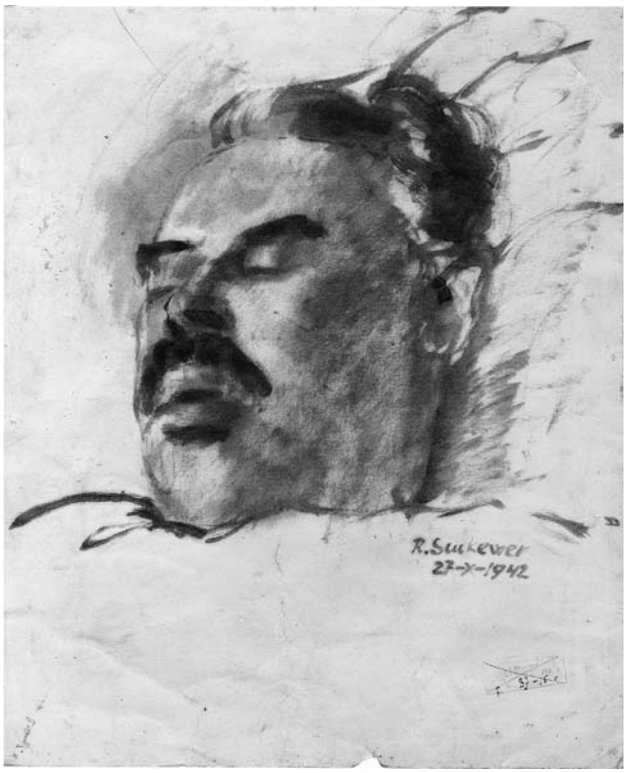

Roza Suckever. Mirusysis (Jokūbo Geršteino portretas). 1942. Popierius, sepija. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus

tai, ką autoritetingas vaizdų istorijos tyrinėtojas Hansas Beltingas savo tekstuose analizuoja kaip „panašumą ir dalyvavimą“. Ir geto publikai, ir mums šiuo atveju labai svarbi ir distancija, iš dalies atribojanti nuo vaizduojamo įvykio, kurią visada užtikrina dailės kūrinys. 1942 m. tikros mirties aplinkui buvo tiek daug, kad dažnai ji nebeatrodė nei unikali, nei reikšminga. Dailės kūrinys tarsi padėdavo suvokti pavaizduoto įvykio išskirtinumą ir unikalumą, perkeldavo kasdienybę į kitą lygį, ją sureikšmindavo ir sutaurindavo.

Be abejo, dailė iš įprasto gyvenimo brutaliai išplėštiems ir svetimoje aplinkoje įkalintiems žmonėms, nuolat kenčiantiems dvasios ir kūno kančias, gyvenantiems skurde, paniekoje ir nuolatinėje mirties baimėje, negalėjo suteikti tokių intensyvių paguodos ir džiaugsmo akimirkų kaip muzika, teatras ar literatūra, bet ji irgi buvo reikalinga ir niekuo kitu nepakeičiama.

Remiantis išlikusiu Geršteino portretu ir liudijimais apie kitus jo atvaizdus, galima darsyk kelti dailės praktinio pritaikymo geto gyvenimo sąlygomis svarbą. Geto kultūrinių renginių skelbimų kolekcijoje Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomas Geršteino *shloshim* – 30 dienų po mirties minėjimo 1942 m. spalio 27 d. geto teatre afiša. Ji užrašyta įgudusia profesionalo ranka, akivaizdžiai kažkurio iš geto dailininkų. Tai elegantiškas kaligrafinis plakatas, savo forma siunčiantis žinią apie vakaro organizatorių pagarbą velioniui ir jo darbams. Pasak Rudaševskio, kuris šiame vakare skaitė savo mokyklinį rašinį apie Geršteiną, „salė buvo sausakimša“[15]. Susirinkusieji gerte gėrė kalbėtojų žodžius, su jauduliu klausėsi Abraomo Sliepo diriguojamo choro dainų. Ypač giliai Rudaševskį paveikė mokytojo Barucho Lubockio pranašystė, kad Geršteino netektis bus deramai suprasta tik po karo: „Mes nežinome, kaip atrodys gyvenimas po karo, bet tikrai žinome, kad mokytojo Gerszteino vieta liko tuščia ir nėra kam jį pakeisti. Ir tik tada, kai jau galėsime atkurti savo gyvenimą, iš tiesų suvoksime, kokia didelė ši netektis“[16]. Muzika, gražūs ir prasmingi žodžiai, vienybės pojūtį teikęs buvimas kartu podraug su tokiomis detalėmis kaip meniškas velionio atvaizdas ir į renginį kviečiantis gražus plakatas padėjo renginio dalyviams bent truputį pasijusti žmonėmis nužmoginančioje tikrovėje.

Geršteino portretas patvirtina, kad dailininko sukurtas atvaizdas yra tartum atminties kapsulė, priartinanti už jo buvusią ir jo atsiradimą inspiravusią tikrovę.

Jokūbo Geršteino 30 dienų po mirties minėjimo (*shloshim*) Vilniaus geto teatre afiša. 1942-10-27. Popierius, pieštukas, akvarelė. Lietuvos centrinis valstybės archyvas

[15] *Ibid.*, p. 124.
[16] *Ibid.*, p. 125.

Rozos Suckever pieštas Jokūbo Geršteino portretas tarp kitų slėptuvėse surastų Vilniaus žydų kultūros ir meno vertybių. 1944. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus

Atvaizdas arba gimininių atvaizdų grupė nesunkiai paverčiami suasmeninta istorija arba bent jos užuomazga. Dėl to atvaizdai turi galią sužadinti vaizduotę, be kurios neįmanoma sudabartinti mums svetimą „kitų“ laiką. Fotografijų tam nepakanka. Nužmoginančio gyvenimo sąlygomis gimę meno kūriniai veikia ypač stipriai, nes juos pačius suvokiame kaip pastangą nepasiduoti aplinkos spaudimui, išsaugoti asmens orumą ir tapatybę. Ne mažiau paveikus ir įdomus vaizduose esantis informacinis klodas, kuris leidžia suvokti jų atsiradimo aplinkybes. Šiuo atveju – Holokausto aukų tikrovę. Kitaip sakant, getuose sukurta dailė – tai ne vien dailė, ir šie kūriniai liečia ne vien žydų atmintį. Ji turėtų būti labiau matoma, labiau vertinama ir giliau suvokiama. Visos totalitarinio dominavimo apraiškos ir formos – bauginimas, suvaržymai, kankinimai, kalėjimai, lageriai, su kuriomis susidūrė žmonija XX a., ar jos būtų nacių, ar komunistų, – radikaliai pakeitė ir aukų, ir teroro liudininkų gyvenimą. Kitaip sakant, susiduriame su menu, kuris signalizuoja apie tokias situacijas, jas autentiškai liudija, skatina ir padeda permąstyti.

HIJERONAS

Ksenofontas

1. Kitados poetas Simonidas atvyko pas tiraną Hijeroną. Kai abu surado laisvo laiko, Simonidas paklausė:

– Gal malonėtum, Hijeronai, paaiškinti tai, ką, regis, žinai geriau už mane?

– Ir ką gi aš, – paklausė Hijeronas, – galėčiau geriau žinoti už tave, tokį išmintingą vyrą?

– Žinau, – atsakė Simonidas, – kad tu gimei kaip paprastas žmogus, o dabar esi tiranas. Kadangi, atrodo, esi patyręs tiek vieną, tiek kitą gyvenimo būdą, tu geriau už mane žinai, kuo žmonių džiaugsmo ir skausmo požiūriu tiraniškas gyvenimas skiriasi nuo paprasto žmogaus gyvenimo.

– Kodėl tau, – tarė Hijeronas, – nes vis dar esi paprastas žmogus – nepriminus, ką reiškia paprasto žmogaus gyvenimas? Mat tokiu būdu aš, manau, galėsiu tau geriausiai parodyti, kuo jie tarpusavyje skiriasi.

Simonidas atsakė taip:

– Man regis, Hijeronai, pastebėjau, kad paprasti žmonės malonumą ir nepasitenkinimą jaučia dėl akimis matomų, ausimis girdimų, nosimis užuodžiamų, burna valgomų ir geriamų dalykų, o kalbant apie kūniškus malonumus, – atliekamų kūno dalimis, kurias visi žinome. O jei kalbėtume apie tai, kas šalta ir šilta, kieta ir minkšta, lengva ir sunku, man atrodo, kad atskirdami šituos dalykus mes jaučiame malonumą ir skausmą visu kūnu. Ir man atrodo, kad kartais malonumą arba skausmą dėl to, kas gera ir bloga, jaučiame vien tik siela, o kartais ir siela, ir kūnu. „Atrodo, kad aš suprantu, jog mes jaučiame malonumą dėl sapno, tačiau dar kažkaip geriau suprantu, kad nenutuokiu, kaip, kuo ir kada jį jaučiame“, – tarė jis. „Galbūt nereikia tuo visai stebėtis, jei būdraujant daiktai teikia aiškesnius pojūčius nei miegant.“

Į tai Hijeronas atsakė: „Tuomet aš, Simonidai, – tarė jis, – negalėčiau pasakyti, kokiu būdu tiranas jaučia ką nors kita nei tai, ką tujen paminėjai. Todėl bent jau iki šios akimirkos nežinau, ar tirano gyvenimas kuo nors skiriasi nuo paprasto žmogaus gyvenimo“.

Simonidas tarė: „Bet jis skiriasi štai kuo: dėl kiekvieno iš šitų dalykų jis patiria kur kas daugiau džiaugsmo, o skausmo daug mažiau“.

Hijeronas atsakė: „Netiesa, Simonidai. Gerai įsidėmėk, kad tiranai džiaugsmo patiria mažiau nei kukliai gyvenantys žmonės, o skausmo jie patiria daug daugiau ir didesnį“.

– Kalbi neįtikinamai, – tarė Simonidas. – Nes jeigu šitaip būtų, kodėl daugelis norėtų būti tiranais, ir dargi tie, kurie yra pagarsėję kaip gabiausi vyrai? Kodėl visi pavydėtų tiranams?

– Dievaži, – atsakė Hijeronas, – nes sprendžia apie tai nebūdami patyrę abiejų būsenų. Pabandysiu tau parodyti, jog kalbu tiesą, pradėdamas nuo regos, nes, man regis, prisimenu tave pradėjus kalbėti nuo jos. Pirmiausia, svarstydamas apie rega matomus dalykus, suprantu, kad tiranai šiuo požiūriu yra nuskriausti. Skirtinguose kraštuose skiriasi tai, ką yra verta pamatyti. Paprasti žmonės dėl reginių keliauja į kiekvieną iš šitų kraštų ir į kuriuos tik nori miestus, taip pat į bendras šventes[1], kur yra surinkta tai, ką žmonės laiko esant verčiausia pamatyti. Tačiau tiranai nelabai galvoja apie reginius, mat jiems nesaugu vykti ten, kur jie nebus stipresni už ten esančiuosius, juoba kad ir reikalai namuose nėra saugūs, idant tiranas galėtų iškeliauti svetur, patikėjęs reikalus kitiems. Be to, jie bijo, kad iš jų bus atimta valdžia ir jie negalės atkeršyti prasikaltusiems. Tuomet tu galbūt pasakytum: „Betgi reginiai ateina pas juos, net jeigu jie pasilieka namie“. Dievaži, Simonidai, nedaug jų yra, o jeigu yra, tai jie tiranams parduodami taip brangiai, jog juos rodantys žmonės, kad ir ko tie reginiai būtų verti, iš tirano rūmų išeina

KSENOFONTAS (431–354 m. pr. Kr.) labiausiai išgarsėjo savo tekstais apie Sokratą, kurio mokiniu jis kurį laiką buvo. Žinomi, nors ir mažiau skaitomi jo istoriniai veikalai. Čia skelbiamas dialogas *Hijeronas* nepriklauso nei vienai, nei kitai kūrinių grupei. Tai įsivaizduotas pokalbis tarp Sirakūzų tirano Hijerono ir poeto Simonido iš Kėjo, turėjęs vykti apie 474 metus – gerokai prieš gimstant Ksenofontui. Paradoksalus pašnekesys apie politinę išmintį ir politinį gudrumą patraukė ne tik Niccolò Machiavelli, bet ir tokių šiuolaikinių mąstytojų kaip Leo Strauss ir Alexandre Kojève dėmesį. Tekstą iš senosios graikų kalbos vertė *Alius Jaskelevičius*.

[1] Buvo keturios pagrindinės šventės: Olimpinės, Pitinės, Istminės ir Nemėjinės žaidynės.

per trumpą laiką gavę daugybę kartų daugiau, nei per visą gyvenimą įgytų iš visų kitų žmonių.

Simonidas atsakė:

– Bet jeigu esate nuskriausti dėl reginių, tuomet turite pranašumą dėl girdų, nes niekada nepristingate pagyrų, saldžiausio garso. Mat visi esantieji šalia giria tai, ką sakote ir darote. Savo ruožtu jūs negirdite kaltinimų, nemaloniausio garso, kadangi niekas nenori kaltinti tirano į akis[2].

Hijeronas atsakė:

– Ir koks, manai,– paklausė jis, – džiaugsmas iš tų, kurie nepiktžodžiauja, kai aiškiai žinai, kad visi šitie tyleniai blogai galvoja apie tiraną? Koks džiaugsmas girdėti pagyras, kai įtari juos giriant tam, kad įsiteiktų?

Simonidas tarė:

– Dėl šito, dievaži, aš tau, Hijeronai, labai pritariu, – kad pagyros iš visiškai laisvų žmonių lūpų esti pačios maloniausios; bet, žiū, tu neįtikintum nė vieno, kad iš maisto ir gėrimo jūs nepatiriate kur kas didesnio malonumo.

– Taip, Simonidai, – tarė Hijeronas, – aš žinau, kad pagal tai daugelis sprendžia, jog mes ir valgom, ir geriam su didesniu malonumu nei paprasti žmonės, ir jie mano, kad ir patys su didesniu malonumu valgytų mums patiektą valgį nei tą, kuris yra patiektas jiems. Nes malonumą suteikia tai, kas išeina už įprastumo ribų. Dėl šitos priežasties visi žmonės, išskyrus tiranus, su malonumu laukia švenčių. Mat per šventes visada apsčiai nukrauti jų stalai negali būti pagausinti. Todėl pirmiausia dėl šito būsimo malonumo jie yra nuskriausti labiau nei paprasti žmonės. – Paskui, – tarė jis, – gerai žinau, kad ir tu esi tai patyręs, – kuo didesnis kiekis maisto žmogui yra patiekiamas, tuo greičiau jis pasisotina. Todėl ir malonumo trukmės požiūriu tas, kuriam yra patiekiama daug valgių ir gėrimų, yra labiau nuskriaustas už gyvenančius kukliai.

– Bet, vardan Dzeuso, – tarė Simonidas, – kol siela jaučia potraukį, tol daug didesnį malonumą jaučia tie, kurie yra maitinami prašmatnesniais valgiais nei tie, kuriems yra patiekiamas pigesnis dovis.

– Tuomet, – paklausė Hijeronas, – ar manai, kad kam kiekvienas jaučia didžiausią malonumą, šito dalyko ir labiausiai trokšta?

– Žinoma, – atsakė Simonidas.

– Na, tuomet ar matai tiranus einančius prie jiems paruošto valgio su didesniu malonumu, nei kad paprasti žmonės eina prie savojo?

– Ne, dievaži, ne, – tarė jis, – bet dargi, kaip daugeliui galėtų atrodyti, su didesniu nepasitenkinimu.

– Nes, – paklausė Hijeronas, – ar esi pastebėjęs, kad tiranams yra patiekiama didžiulė daugybė išmoningų patiekalų – aštrių ir karčių, rūgščių ir į juos panašių?

– Žinoma, esu, – atsakė Simonidas, – ir man atrodo, kad jie yra labai netinkami žmonėms.

– Tuomet kas kita, – tarė Hijeronas, – šitie valgiai yra, jei ne silpnos ir bejėgės sielos troškimai? Nes aš gerai žinau, tu tikriausiai taip pat, kad su malonumu valgantiems žmonėms nereikia šitų išmonių.

– Ką gi, – tarė Simonidas, – ir šitais prabangiais kvepalais, kuriais kvėpinatės, esantieji šalia, manau, mėgaujasi labiau nei jūs patys, lygiai kaip ir nemalonius kvapus labiau jaučia šalia esantieji nei tas, kuris suvalgė nemaloniai kvepiančio maisto.

– Taip, ir taip pat, – tarė Hijeronas, – yra su maistu: tas, kuris visada turi įvairiausio maisto, nieko nevalgo gardžiuodamasis. Tačiau tas, kuriam ko nors trūksta, – jis su malonumu prisišlamšča, kai kas nors jam padedama prieš akis.

– Tikriausiai, – tarė Simonidas, – vien tik kūniškų malonumų patenkinimas jus skatina trokšti tirano valdžios. Nes ją turint, jums galima santykiauti su tuo, kuris, jūsų akimis žiūrint, yra gražiausias.

– Dabar gi, – tarė Hijeronas, – pasakei tai, dėl ko, gerai žinai, esame labiau nuskriausti nei paprasti žmonės. Pirma, santuoka su labiau pasiturinčiais ir pranokstančiais galia atrodo esanti geriausia ir suteikia jaunikiui malonų pasididžiavimo jausmą. Antra pagal gerumą santuoka yra tarp lygių žmonių. Tačiau santuoka su menkesniais yra laikoma labai negarbinga ir nenaudinga. Taigi tiranui, nebent jis vestų svetimšalę, reikia vesti prastesnę – dėl to tai, kas jį patenkintų, jam yra vargiai pasiekiama. O visų didžiausią malonumą teikia išdidžiausių moterų paslaugos, gi vergių paslaugos, net jei jos yra lengvai pasiekiamos, nėra nė kiek malonios ir sukelia baisų pyktį ir skausmą, joms ko nors nepadarius. Bet jei kalbėtume apie malonumą, kurį teikia santykiai su berniukais, tiranas čia yra nuskriaustas labiau nei tada, jei kalbėtume apie malonumą pradedant vaikus. Kad kūniški malonumai, lydimi meilės, ypatingai malonūs, visi, manau, žinome. Tačiau meilė mažų mažiausiai nori atsirasti tirano gyvenime, nes meilė mėgaujasi ne tuo, kas yra čia pat, bet būsimais dalykais. Todėl kaip nepatyręs troškulio negalėtų mėgautis gėrimu, taip ir nepatyręs meilės nėra patyręs saldžiausių kūno malonumų. Tokie buvo Hijerono žodžiai.

Simonidas nusijuokė ir tarė:

– Ką sakai, Hijeronai? Ar tvirtini, kad meilė berniukams tiranui nėra įgimta? Kaip tuomet, – paklausė Simonidas, – mylėtum Dailochą, vadinamą gražiausiu?

– Betgi, prisiekiu Dzeusu, – tarė jis, – Simonidai, labiausiai iš jo trokštu gauti ne tai, kas atrodo lengvai pasiekiama, bet tai, kas tiranui yra mažiausiai priderama. Nes Dailochą aš myliu dėl to, ko žmogiškoji prigimtis galbūt verčia norėti iš gražiųjų, – būtent šitai aš noriu gauti; su meile ir iš norinčio labai stipriai trokštu šitai

[2] Istorinis Hijeronas buvo poetų Pindaro ir Bakchilido globėjas, todėl, galima sakyti, jam niekada nestigdavę pagyrų.

gauti, o paveržti iš jo jėga, man regis, noriu mažiau, nei kad padaryti sau ką nors bloga.

– Nes visų maloniausias dalykas – tai paimti iš priešo prieš jo valią, o maloniausios paslaugos, mano nuomone, yra iš sutinkančių berniukų. Pavyzdžiui, atsakančiojo į meilę malonūs yra žvilgsniai, malonūs yra

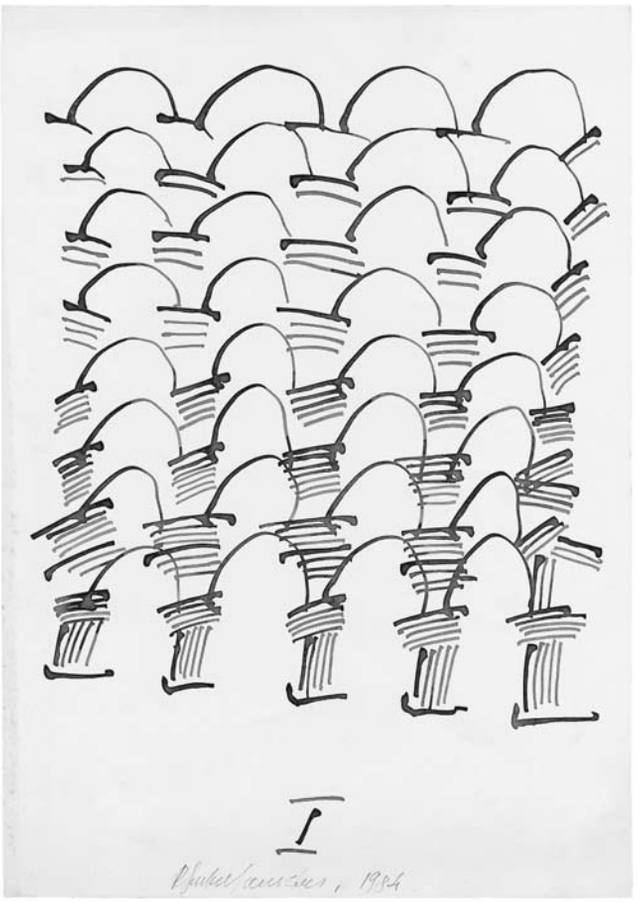

Rimantas Sakalauskas. Kriptos I. 1984. Popierius, tušas. LDM

klausimai, malonūs atsakymai, tačiau maloniausi ir žavingiausi yra meilės kovos ir ginčai. – Mėgavimasis berniukų meile prieš jų valią, mano nuomone, – tarė jis, – yra panašesnis į vagystę nei kūniškus malonumus. Nors pelnas ir priešo skausmas plėšikui suteikia tam tikro malonumo, tačiau jausti malonumą dėl mylinčiojo sukeliamo skausmo, bučiuoti ir būti nekenčiamam, liesti tą, kurio esi nekenčiamas, – kaip šitas jausmas nėra nemalonus ir ne niekingas? Paprastam žmogui akivaizdus įrodymas, kad mylimasis yra malonus iš meilės, yra tada, kai jis padaro kokią nors paslaugą – jis mat žino, kad mylimojo niekas neverčia; tačiau tiranas niekada negali būti tikras, jog yra mylimas. Nes žinome, kad patarnaujantieji iš baimės kiek išgalėdami stengiasi atrodyti suteikiantys paslaugas iš meilės. Taigi sąmokslus prieš tiranus labiau rengia ne kas kita kaip tie, kurie apsimeta labiausiai mylintys.

2. Į tai Simonidas atsakė:

– Na, man atrodo, kad šitie tavo minimi nepatogumai yra labai menki. – Nes, – tarė jis, – aš matau, kad vertais laikomi žmonės savo noru patiria nepatogumus dėl valgio, gėrimo, skanėstų ir net susilaiko nuo kūniškų malonumų. Tačiau nuo paprastų žmonių jūs labai skiriatės štai kuo: jūs sugalvojate didingus planus, greitai juos įgyvendinate, turite neišmatuojamus išteklius prabangos dalykų, esate įsigiję puikumu išsiskiriančius žirgus, grožiu pasižyminčius ginklus, nepaprastus papuošalus moterims, nieko negailint įrengtus didingiausius namus. Negana to, dėl jų skaičiaus ir išmanymo jūsų turimi vergai yra geriausi, o jūs labiausiai galite pakenkti priešams ir padėti draugams.

Į tai Hijeronas atsakė:

– Kad daugelis žmonių, Simonidai, apsigauna dėl tiraniškos valdžios, man nė kiek nenuostabu. Nes minia, man regis, sprendžia apie kieno nors laimę ir nelaimę iš pirmo žvilgsnio. Tiraniška valdžia leidžia visiems aiškiai pamatyti turtą, kuris yra laikomas vertingiausiu, tačiau paslėpta lieka nemalonioji tiranų sielos pusė – toji, kurioje slypi žmogaus laimė ir nelaimė. Taigi kad minia dėl šito, kaip sakiau, apsigauna, man nenuostabu. Tačiau kad jūs, kurie garsėjate gebėjimu daugelį dalykų matyti geriau protu nei akimis, šito nežinote, štai kas man atrodo nuostabu. O aš, Simonidai, iš patirties aiškiai žinau ir tau sakau, kad tiranai turi mažiausią didžiausių gėrybių dalelę, tačiau didžiausių blogybių yra įgiję daugiausiai. Pavyzdžiui, jeigu žmonėms taika atrodo esanti didis gėris, tai tiranams tenka mažiausia jos dalis. Jeigu karas yra didis blogis, tiranai turi didžiausią jo dalį. Tarkim, paprastiems žmonėms, jeigu jų miestas nekariauja su bendru priešu, galima keliauti kur panorėjus ir nebijoti, kad kas nors juos nužudys, tačiau tiranai visur keliauja tarsi per priešo žemę. Jie patys bent jau mano, kad turi gyventi apsiginklavę ir visuomet šalia turėti ginkluotą palydą. Paskui, jeigu paprasti žmonės kur nors ir žygiuoja į priešo žemę, jie mano, kad yra saugūs bent jau sugrįžę namo. Bet tiranai, sugrįžę į savo miestą, žino ten esantys apsupti didžiausio priešų skaičiaus. Jeigu kiti, kurie yra stipresni, užpuola miestą, ir jeigu tie, kurie yra už sienų, būdami silpnesni, mano esantys pavojuje, tačiau, pasislėpę įtvirtinimuose, visi galvoja saugiai pasislėpę. Tačiau tiranas net sugrįžęs į namus nėra saugus, nes kaip tik čia, jo nuomone, jis turi saugotis labiausiai. Be to, paprasti žmonės pailsi nuo karo dėl paliaubų ir taikos, tačiau tarp tirano ir jo pavaldinių negali būti taikos, tiranas taip pat niekuomet neišdrįstų pasitikėti paliaubomis. Yra karai, kuriuos kariauja miestai, ir karai, kuriuos tiranai kariauja prieš savo pavergtuosius. Kiek šiuose karuose sunkumų patiria miestuose esantys žmonės, tiek jų patiria ir tiranas: nes tiek vieni, tiek kiti turi apsiginkluoti, gintis ir stoti į pavojų, ir jeigu sumušti patiria ką

nors bloga, dėl pralaimėjimo kenčia abu. Šiuo požiūriu abiejų kariaujami karai yra lygūs. Tačiau piliečių, kariaujančių su kitais miestais, malonumai yra nepasiekiami tiranams. Mat kai miestai nugali priešus, sunku nusakyti, kiek malonumo piliečiams suteikia priešo bėgimas, jų persekiojimas, priešo žudymas, kaip jie didžiuojasi žygdarbiu, kaip prisiima didžią šlovę, kaip džiaugiasi manydami sustiprinę miestą. Kiekvienas tikina prisidėjęs prie sumanymo ir nužudęs daugiausiai priešų; sunku išsiaiškinti, kur jie nemeluoja, tvirtindami, kad nužudė daugiau, nei iš tiesų žuvo. Toks taurus dalykas jiems atrodo esanti didelė pergalė. Bet kai tiranas įtaria kažką rezgant prieš jį sąmokslą ir suprasdamas, kad taip yra iš tikrųjų, ką nors nužudo, jis žino, kad nesustiprins viso miesto ir suvokia, kad valdys mažiau žmonių; jis negali būti patenkintas ir ne didžiuojasi žygdarbiu, bet kiek galima sumenkina tai, kas atsitiko, ir tai bedarydamas atsiprašinėja, esą šitaip pasielgė nenusikalsdamas. Taip jo poelgiai neatrodo taurūs netgi jam pačiam. Ir kai miršta tie, kurių bijojo, dėl to jis nėra nė kiek drąsesnis, bet saugojasi dar labiau nei anksčiau. Taigi tiranas gyvena kariaudamas tokį karą, kokį tau parodau.

Savo ruožtu pasižiūrėk, kokia draugystės dalis tenka tiranams. Iš pradžių apsvarstykime, ar draugystė žmonėms yra didis gėris. Nes jei, galvoju, kas nors yra kieno nors mylimas, tai tie, kurie jį myli, su malonumu mato jį šalia, džiaugiasi pagelbėdami, ilgisi jam nesant šalia, su didžiausiu džiaugsmu pasitinka jam grįžus, džiūgauja dėl jo sėkmės ir ateina į pagalbą, jei pamato pakliuvus į bėdą. Miestams taip pat nėra paslaptis, kad draugystė yra didžiausias gėris ir maloniausias dalykas žmonėms. Bet kuriuo atveju, daugelio miestų įstatymai nebaudžiamai leidžia žudyti tik svetimautojus – aišku, dėl tos priežasties, kad svetimautojai yra laikomi moterų draugystės su vyrais griovėjais. Nes kai moteris lytinių santykių turi dėl kokios nors nelaimės, dėl to vyrai jas gerbia nė kiek nemažiau, jei tik mano, kad draugystė su moterimi išlieka nesugriauta[3]. Mano nuomone, būti mylimam yra toks didelis gėris, kad, tiesą sakant, mylimam žmogui gėrybės savaime plaukia tiek iš dievų, tiek iš žmonių. Taigi ir dėl šito turto tiranai yra nuskriausti iš visų žmonių labiausiai. O jeigu nori, Simonidai, sužinoti, kad sakau tiesą, galvok taip: tvirčiausia, manau, draugystė atrodo esanti tarp tėvų ir vaikų, vaikų ir tėvų, tarp brolių, tarp žmonos ir vyro ir tarp bičiulių. Tad jei nori gerai suprasti, rasi, kad paprasti žmonės jų yra labiausiai mylimi, o tiranai daugelį savo vaikų nužudė, daugelis nuo savo vaikų rankos žuvo, daugelis brolių tiraniško valdymo metu tapo vieni kitų žudikais, o daugelis tiranų buvo nužudyti savo pačių žmonų arba labiausiai mylinčiais atrodžiusių bičiulių. Taigi jei jų šitaip neapkenčia tie, kurie iš prigimties gali labiausiai mylėti ir kuriuos mylėti verčia įstatymas, kaip jie galėtų manyti, jog yra mylimi ko nors kito?

4. Taip yra ir su pasitikėjimu: kaip dėl didžio gėrio nuskriaustas nėra tas, kuriuo pasitikima mažiausiai? Nes kiek malonus gali būti bendravimas su kitais nesant pasitikėjimo? Kiek be pasitikėjimo gali būti džiaugsmingi santykiai tarp vyro ir žmonos? Kiek be pasitikėjimo gali būti malonus vergas? Tad ir kalbant apie pasitikėjimą, tiranas turi mažiausią jo dalį. Kadangi jis gyvena nepasitikėdamas net tuo, ką valgo ir geria; o prieš aukodamas maistą ir gėrimą dievams pirmiausia liepia jų paragauti tarnams iš nepasitikėjimo, jog gali suvalgyti ar išgerti kažkokį juose esantį nuodingą dalyką.

Savo ruožtu tėvynė kitiems žmonėms yra labai svarbi. Piliečiai gina vieni kitus neatlygintinai nuo vergų, gina nuo piktadarių, kad joks pilietis nemirtų smurtinga mirtimi[4]. Jie taip saugojasi, kad yra išleidę įstatymą, jog net žmogžudžio bendrininkas negali būti apvalytas. Taigi dėl tėvynės kiekvienas pilietis gyvena saugiai. Tačiau tiranams vėlgi yra atvirkščiai: mat miestai, užuot nubaudę, didžiai pagerbia tirano žudiką ir, užuot neleidę įeiti į šventyklą, kaip daro su paprastų žmonių žudikais, vietoj to šventyklose pastato ką nors tokio padariusių žmonių atvaizdus.

Bet jei tu manai, kad turėdamas daugiau turto tiranas juo ir labiau džiaugiasi, tai šitaip nėra, Simonidai. Nes kaip atletai džiaugiasi ne tada, kai tampa stipresni už paprastus žmones, o suirzta tada, kai yra silpnesni už varžovus[5], taip ir tiranas džiaugiasi ne tada, kai atrodo turįs daugiau už paprastus žmones, bet sielvartauja tuomet, kai turi mažiau už kitus tiranus. Nes juos jis laiko savo turto varžovais.

Ir tai, ko trokšta, tiranas negauna greičiau nei paprasti žmonės. Mat paprastas žmogus trokšta namų, dirbamos žemės ar vergų, tačiau tiranas trokšta arba miestų, arba daug kraštų, arba stiprių įtvirtinimų – dalykų, kuriuos gauti yra daug sunkiau ir pavojingiau nei tai, ko trokšta paprasti žmonės. Kalbant apie tai, skurdžių tarp paprastų žmonių yra tiek mažai, kiek daug jų yra tarp tiranų. Mat ne skaičiumi sprendžiama apie didelį ir mažą kiekį, bet atsižvelgiant į poreikius. Todėl tai, kas pranoksta pakankamai, yra daug, o kas atsilieka nuo pakankamai – mažai. Tiranui, lyginant

[3] Keistas Atėnų teisės ir apskritai visuomenės faktas, jog moters išprievartavimas laikytas mažesniu nusikaltimu nei jos sugundymas. Išprievartavimas laikytas smurtingu veiksmu, kurio metu prievartautojas pažeidžia ne moters, o jos „savininko“, „šeimininko“, vyro teises. Žmona buvo tarsi jo nuosavybė, kurią prievartautojas sugadino. Svetimavimas laikytas baisesniu nusikaltimu dėl to, kad jis tiesiogiai paveikdavo šeimą – graikams svarbiausią instituciją. Skirtingą požiūrį į išprievartavimą ir svetimavimą atspindi ir taikytos „bausmės“: jei prievartautojas būdavo baudžiamas teismo paskirta pinigine bausme, tai svetimautoją užtikęs vyras galėjo jį čia pat nužudyti.

[4] Šiuose žodžiuose atsispindi tarp vergų savininkų ir vergų buvusi įtampa. Iš tiesų vergų sukilimai nebuvo tokie reti.

su paprastais žmonėmis, didžiuliai jo turtai yra nepakankamai dideli būtinosioms išlaidoms padengti, nes paprasti žmonės gali savo kasdienines išlaidas sumažinti taip, kaip tik nori, tačiau tiranams to padaryti negalima. Nes didžiausios ir būtiniausios jų išlaidos tenka gyvybei apsaugoti. O jų sumažinimas, manoma, yra pražūtingas. Paskui, kodėl kas nors kaip skurdžių gailėtųsi tų, kurie sąžiningai gali gauti tai, ko jiems reikia? Ir kaip kas nors pagrįstai nelaimėliais ir skurdžiais nepavadins tų, kuriuos skurdas verčia gyventi rezgant ką nors blogo ir bjauraus? Taigi tiranai yra labiausiai verčiami apiplėšinėti tiek šventyklas[6], tiek žmones, nes jiems nuolatos trūksta pinigų būtinosioms išlaidoms padengti. Nes tarsi per karą tiranai yra priversti nuolatos rūpintis kariuomene arba žūti.

5. Pasakysiu tau, Simonidai, ir kitą didelę tiranų bėdą. Nors jie atpažįsta drąsius, išmintingus ir teisingus žmones nė kiek ne prasčiau nei paprasti žmonės, tačiau, užuot jais žavėjęsi, jų bijo. Narsių jie bijo todėl, kad šie neišdrįstų ko nors padaryti laisvės vardan, išmintingų, kad ko nors nesugalvotų, o teisingų, kad minia neužsimanytų būti jų valdoma. Kai iš baimės jie tokius žmones pašalina, kuo jiems belieka kliautis, jeigu ne neteisingaisiais, bevaliais ir vergais? Neteisingaisiais jie pasitiki todėl, kad šie kaip ir tiranai bijo, jog miestai, kada nors tapę laisvi, taps jų valdovais, bevaliais – dėl lengvabūdiško požiūrio į esamą padėtį, o vergais – nes netgi jie patys nemano esą verti laisvės. Man atrodo, kad didelė yra ir šita bėda – gerais žmonėmis laikyti vienus, tačiau turėti kliautis kitais.

Be to, tiranas taip pat privalo mylėti miestą. Nes be miesto jis negalėtų nei išsigelbėti, nei būti laimingas. Tačiau tiraniška valdžia verčia neduoti ramybės net ir savo tėvynei. Mat tiranai nesidžiaugia, jog savo piliečius padaro narsius ir gerai apsiginklavusius, jie greičiau didesnį malonumą jaučia svetimšalius padarydami stipresnius nei piliečiai ir naudodamiesi jais kaip apsauga. Iš tiesų net ir klestėjimo metu, kai nieko nestinga, tiranas nesidžiaugia kartu. Mat tiranai galvoja, kad žmonės yra tuo nuolankesni, kuo labiau jie stokoja.

6. Noriu tau, Simonidai, parodyti ir džiaugsmus, kuriais mėgavausi dar būdamas paprastas žmogus, tačiau dabar, tapęs tiranu, pastebiu pasigendąs. Leidau laiką su savo bendraamžiais, man džiaugiantis jais, o jiems manimi; buvau draugas sau pačiam, kai norėjau ramybės; leidau laiką puotose, kol neretai užmiršdavau visus žmogaus gyvenimo sunkumus ir mano siela neretai susiliedavo su dainomis, linksmybėmis ir šokiais, kol neretai aš ir esantieji užsimanydavome miego. Tačiau dabar praradau tuos, kuriems aš malonus, nes vietoj draugų mano bičiuliai yra vergai. Savo ruožtu netekau ir malonaus jų artumo, nes pastebiu, kad jiems mano atžvilgiu nebelikę geros valios. Girtumo ir miego saugausi tarsi laukčiau pasaloje. Bijoti minios, tačiau bijoti ir vienumos, bijoti būti nesaugomam, tačiau bijoti ir pačių sargų, nenorėti aplink save turėti neginkluotų, tačiau ir į apsiginklavusius nežiūrėti su malonumu – kaip

Rimantas Sakalauskas. Kriptos II. 1984. Popierius, tušas. LDM

šita padėtis nėra kankinanti? Be to, svetimšaliais pasitikėti labiau nei piliečiais, barbarais labiau nei graikais, trokšti, kad laisvieji būtų vergai, tačiau būti priverstam vergus išlaisvinti – ar visa tai tau neatrodo baimių prislėgtos sielos ženklas?

Baimė, būdama sieloje, yra skausminga ne tik pati savaime, bet ir tampa visų jos persekiojamų malonumų naikintoja. O jeigu ir tu, Simonidai, esi patyręs karo ir kada nors prieš tai stovėjai gretose netoli priešo falangos, prisimink, kokį maistą tuo metu valgei, kokiu miegu miegojai? Kokią kančią tuo metu kentėjai, tokią kenčia ir tiranai – ir dar baisesnę. Nes tiranai mano, kad priešus jie mato ne tik priešais save, bet visur.

[5] Galima prisiminti Aleksandro Makedoniečio atvejį, kuris sakėsi norįs varžytis tik su karaliais.

[6] Šventyklų apiplėšinėjimas laikytas vienu iš sunkiausių nusikaltimų, nes šventyklos vagis tokiu atveju apvogdavo ne žmones, o dievus.

Šitai išgirdęs, Simonidas pertraukė ir pasakė:

– Man atrodo, kad kai kuriuos dalykus nepaprastai puikiai apibūdinai. Karas – baisus dalykas, vis dėlto, Hijeronai, kai dalyvaujame karo žygyje, iš anksto paskirdami apsaugą drąsiai valgome ir geriame.

O Hijeronas atsakė:

– Dievaži, Simonidai, nes juos saugo įstatymai, todėl jie bijo dėl savęs ir dėl jūsų. Tačiau tiranai už atlygį samdo apsaugą tarsi darbininkus pjūties metu. Ir, be abejo, pagrindinė užduotis, kurią apsauga privalo puikiai atlikti – tai būti ištikima. Bet surasti vieną ištikimą žmogų yra daug sunkiau nei labai daug darbininkų norimam darbui atlikti, ypač kai saugantieji ten yra dėl pinigų ir kai nužudydami tiraną per trumpą laiką gali gauti daug daugiau, nei gauna iš tirano saugodami jį ilgą laiką. Kalbant apie tai, dėl ko mums pavydėjai, – esą mes galime labiausiai pasitarnauti draugams, o priešus nugalėti, – tai ir šičia taip nėra. Nes kaip kada nors galėtum pagalvoti, kad jiems pasitarnauji, kai gerai žinai, kad daugiausia iš tavęs gaunantis su didžiausiu malonumu dingtų tau iš akių? Nes tai, ką kas nors gauna iš tirano, niekas nelaiko savo nuosavybe tol, kol neatsiduria ten, kur nepasiekia jo valdžia. Savo ruožtu kaip galėtum sakyti, kad tiranai geriausiai sugeba nugalėti priešus, kai jie gerai žino, kad jų priešai yra visi pavaldiniai, tačiau jų visų negalima nei nužudyti, nei sukaustyti grandinėmis (nes ką tuomet tiranas valdytų?). Tačiau žinodamas, kad jie yra priešai, jis vienu metu turi ir jų saugotis, ir būti priverstas jais kliautis.

Bet gerai, Simonidai, žinok ir tai, kad tuos piliečius, kurių tiranai bijo, jiems sunku matyti gyvus, tačiau sunku ir nužudyti. Pavyzdžiui, jeigu žirgas būtų geras, žmogui, bijančiam, kad jis nepadarytų kokios nors neatitaisomos žalos, būtų sunku jį nužudyti, tačiau sunku ir palikti jį gyvą bei juo naudotis, kai jis turi saugotis, kad pavojaus akimirką žirgas nepadarytų kokios nors neatitaisomos žalos. Taip pat ir su kitais turtais, kurie yra sunkiai suvaldomi, tačiau naudingi – visi jie vienodai sukelia skausmą tiek juos įsigijusiems, tiek jų atsikračiusiems.

7. Kai Simonidas tai iš jo išgirdo, jis pasakė: – Atrodo, Hijeronai, kad garbė yra kažkoks didis dalykas, kurio siekdami žmonės pakelia visus vargus ir ištveria visus pavojus. Ir jūs, kaip atrodo, nors tiraniška valdžia turi tiek daug tavo minimų sunkumų, vis tiek stačia galva veržiatės jos link, kad būtumėte gerbiami ir visi nedelsiant vykdytų visus jūsų įsakymus, kad visi žavėtųsi, atsistotų iš savo vietų, trauktųsi iš kelio, kad visi esantieji visuomet jus gerbtų žodžiais ir darbais. Nes taip jie elgiasi su tiranais ir bet kuo kitu, kam visuomet rodo pagarbą. Ir man atrodo, Hijeronai, kad šiuo garbės troškimu žmogus skiriasi nuo kitų gyvų būtybių – kadangi maistu ir gėrimu, miegu ir kūno malonumais, regis, visos gyvos būtybės mėgaujasi vienodai. Tačiau garbės troškimas iš prigimties nėra būdingas nei neprotaujančioms būtybėms, nei visoms žmogiškoms būtybėms. Bet tie, kuriems garbės ir pagyrimo troškimas yra būdingas iš prigimties, šitie labiausiai skiriasi nuo gyvulių, ir tik jie vieninteliai yra vadinami žmonėmis, o ne žmogiškomis būtybėmis[7]. Todėl man panašiai atrodo, kad jūs iškenčiate visus su tiranišką valdžia susijusius sunkumus dėl to, jog ypač gerbiami esate kitų žmogiškų būtybių. Nes atrodo, kad joks žmogiškasis malonumas nėra taip arti dieviškojo, kaip džiaugsmas, susijęs su pagarbos ženklais.

Į tai Hijeronas atsakė:

– Bet, Simonidai, man atrodo, kad ir tiranams skirti pagarbos ženklai yra panašūs į jų kūniškus malonumus, kuriuos tau parodžiau. Nes paslaugos tų, kurie neatsako į meilę, mums neatrodė esančios malonios paslaugos, taip pat ir kūno malonumai per prievartą mums nepasirodė malonūs. Tad lygiai taip pat bijančių žmonių paslaugos nėra pagarbos ženklai. Nes kaip galėtume sakyti, kad prievarta atsistojantieji iš savo vietų taip elgiasi iš pagarbos neteisingiesiems arba iš kelio galingiesiems pasitraukiantieji taip elgiasi iš pagarbos neteisingiesiems?

Ir dovanas daugelis dovanoja tiems, kurių nekenčia ir, be kita ko, kai labiausiai bijo, kad iš jų nepatirtų ko nors bloga. Tačiau tai, manau, būtų palaikyta vergystės darbais. Vis dėlto man atrodo, kad pagarbos ženklai kyla iš priešingų šiems darbų. Nes kai žmogiškos būtybės, pamanę, kad vienas žmogus gali būti geradarys ir patikėję, kad mėgaujasi jo gėrybėmis, paskui pagyromis apipila šitą žmogų, į jį kiekvienas žvelgia kaip į nuosavą gėrį, savo noru pasitraukia jam iš kelio ir atsistoja iš savo vietų iš meilės, o ne iš baimės, kai apvainikuoja jį už visuomeninę dorybę ir geradarystę bei nori apdovanoti, šitie žmonės, kurie patarnauja jam tokiu būdu, jie, man atrodo, jį iš tiesų gerbia ir tas, kuris yra laikomas vertu tokių dalykų, yra gerbiamas iš tikrųjų. Aš ir pats taip gerbiamą žmogų laikau laimingu, nes suprantu, kad prieš jį nėra rengiami sąmokslai, o juo rūpinamasi, kad ko nors nepatirtų, ir jis gyvena be baimės, negirdėdamas priekaištų, nejausdamas pavojų ir laimingai. Tačiau tiranas, Simonidai, gerai žinok, dienas ir naktis leidžia taip, kaip tas, kuris visų žmonių buvo pasmerktas mirti dėl neteisingumo.

Kai Simonidas visa tai išgirdo, jis paklausė:

– Kodėl tuomet, Hijeronai, jeigu tiraniška valdžia yra toks didelis blogis ir tu esi tai supratęs, neatsikra-

[7] Vartojami graikiški žodžiai *anēr* (žmogus, vyras) ir *anthrōpoi* (žmonės bendriausia prasme, žmogiškos būtybės). Būtina atkreipti dėmesį į tai, kad pagal graikišką sampratą moterys yra laikomos menkesnėmis žmogiškomis būtybėmis (*anthrōpoi*), ir tik vyras išreiškia tikrą žmogiškumą.

tai tokio didžiulio blogio, ir kodėl nei tu, nei kas nors kitas, kuris vienąkart ją įsigijo, niekada savo noru jos neatsisakė?

– Todėl, – atsakė jis, – Simonidai, kad ir šiuo požiūriu tiranija yra labiausiai apgailėtina. Mat jos net atsisakyti nėra įmanoma. Mat kaip koks nors tiranas kada nors galėtų visiškai atsilyginti už nusavintus pinigus arba kaip galėtų iškęsti pančius, kuriais pats supančiojo, arba iš kur gautų pakankamai žmonių nužudytiesiems pakeisti? – Bet jeigu kitam žmogui, Simonidai, yra geriau pasikarti, žinok, – tarė jis, – kad aš manau, jog tiranui tai padaryti yra geriausia. Nes tik jam vieninteliam nėra geriau nei tada, kai turi rūpesčių, nei tada, kai jų atsikrato.

Simonidas jam atsakė:

8. – Na, tai, kad dabar, Hijeronai, esi nusiminęs dėl tiranijos, manęs nestebina, kadangi trokšdamas būti mylimas žmonių manai, jog tiranija tau neleidžia to padaryti. Vis dėlto aš, man regis, galiu tave pamokyti, kad valdžia nėra kliūtis būti mylimam, bet dargi turi pranašumų prieš paprasto žmogaus būklę. Svarstydami, ar taip yra iš tikrųjų, dar nenagrinėkime klausimo, ar dėl didesnės galios valdovas gali būti ir maloningesnis, verčiau svarstykime taip: jei paprastas žmogus ir tiranas daro panašius dalykus, pagalvok, kuris už vienodas paslaugas sulaukia didesnės malonės. O pradėsiu nuo paprasčiausių pavyzdžių. Iš pradžių įsivaizduok, kad valdovas ir paprastas žmogus meiliai į ką nors kreipiasi. Kurio iš jųdviejų kreipimasis, tavo nuomone, labiau džiugina klausytoją? Toliau: abu jį giria. Kurio, tavo galva, pagyrimas suteikia didesnį džiaugsmą? Arba auka pagerbia žmogų. Kurio pagarba, tavo galva, susilaukia didesnio dėkingumo? Arba abu vienodai rūpinasi ligoniu. Argi neaišku, kad galingiausiųjų rūpestis sukelia ir didžiausią dėkingumą? Arba jie dovanoja vienodas dovanas. Argi ir čia nėra aišku, kad dalis galingiausiųjų malonių yra verta daugiau nei visos paprasto žmogaus dovanos? Tačiau man atrodo, kad valdantį žmogų lydi ir tam tikra dievų pagarba bei malonė. Mat valdžia padaro žmogų tauresnį, ir į tą patį žmogų su didesniu malonumu žiūrime tada, kai jis valdo, nei tada, kai yra paprastas žmogus; be to, labiau mėgaujamės kalbėdamiesi su tais, kuriems rodoma pagarba, nei su mums lygiais. Ir jaunuoliai, į kuriuos atsižvelgdamas tu labiausiai nepasitiki tiranija, mažiausiai bjaurisi valdovo senatve ir mažiausiai dėmesio kreipia į mylimojo bjaurumą, nes rodoma pagarba labiausiai išaukština, todėl nemaloniosios savybės išnyksta, o tauriosios pasirodo dar ryškiau.

Kadangi už tas pačias paslaugas susilaukiate didesnio dėkingumo, ar nėra taip, kad tada, kai galite duoti naudos padarydami daugybę kartų daugiau ir padovanoti daugybę kartų daugiau dovanų, esate daug labiau mylimi už paprastus žmones?

Hijeronas nieko nelaukęs atsakė:

– Dievaži, ne, Simonidai, – tarė jis, – nes mes kur kas labiau nei paprasti žmonės esame priversti daryti dalykus, dėl kurių žmonės užsitraukia neapykantą: reikia reikalauti pinigų būtinosioms išlaidoms padengti, reikia priversti saugoti tai, kam reikia apsaugos, reikia bausti neteisinguosius, reikia užkirsti kelią tiems, kurie nori nieko nepaisyti. O kai ateina metas visu greičiu iškeliauti į karą sausumoje ar jūroje, negalima reikalų patikėti aplaidiesiems. Be to, tiranui reikia samdinių. Piliečiams už šią nėra sunkesnės naštos, nes jie mano, kad tiranai samdinius laiko ne dėl lygybės, bet tam, kad turėtų pranašumą.

9. Į tai Simonidas vėl atsakė:

– Nesakau, Hijeronai, kad visi šitie dalykai nėra verti rūpesčio. Vis dėlto man atrodo, kad vieni rūpesčiai veda prie didelės neapykantos, o kiti yra labai malonūs. Nes mokyti to, kas geriausia, ir girti bei vertinti tą, kuris tai, kas geriausia, atlieka tauriausiu būdu,– šitas rūpestis yra malonus. Tačiau peikti, jėga versti, bausti ir taisyti aplaidžiai ką nors darantįjį – be abejo, šitai greičiau sukelia priešiškumą. Tad aš sakau, kad tas, kuris valdo, turi įsakyti kitiems bausti tą, kuriam reikia bausmės, tačiau dovanas jis turi dalinti pats. Esami pavyzdžiai patvirtina, kad tai – geras sprendimas. Pavyzdžiui, kai norime surengti chorų varžybas, dovanas skiria valdytojas[8], tačiau jis paskiria choregus chorams surinkti, o kitiems duoda užduotį mokyti ir bausti ką nors aplaidžiai darančiuosius. Tuomet akivaizdu, kad tai, kas šiose chorų varžybose malonu, beregint atsiranda valdytojo, o tai, kas atgrasu, kitų dėka. Taigi kas trukdo, kad ir kiti politiniai reikalai būtų atliekami šitokiu būdu? Juk visi miestai yra padalinti: vieni į files, kiti į būrius, treti į grupes, ir kiekvienai daliai yra paskirti valdytojai. Tuomet aišku, kad jeigu jiems, kaip ir chorams, kas nors skirtų dovanas už ginkluotės puikumą, tvarkingą rikiuotę, jojimo meną, narsą kare ir teisingumą sudarant sutartis, tikėtina, kad visais šiais dalykais būtų uoliai užsiimama iš noro pasivaržyti. Ir, dievaži, trokšdami garbės, jie greičiau išžygiuotų ten, kur reikia, ir atėjus laikui mokėti mokesčius, žmonės juos mokėtų greičiau; ir žemdirbystė, kuri yra naudingiausias iš visų dalykas, tačiau kurio imtis iš noro pasivaržyti yra neįprastas dalykas, stipriai išaugtų, jeigu kas nors kaip dovanas geriausiai žemę dirbantiems skirtų laukus ar kaimus; ir daug gerų dalykų padarytų tie piliečiai, kurie prie to palinktų iš visų jėgų. Nes pajamos padidėtų, o santūrumas paprastai atsiranda nesant laisvo laiko. Be to, užsiėmę žmonės ir blogų darbų imasi rečiau.

Tačiau jeigu prekyba miestui yra kažkuo naudinga, tas, kuris yra gerbiamas už tai, kad ja užsiima labiau-

[8] Terminas *arkhōn* gali reikšti tiek vieną valdovą (tokį kaip Hijeronas), tiek oficialiai išrinktą pareigūną (pvz., demokratiniuose Atėnuose kasmet burtais buvo renkama dešimties archontų taryba).

siai, suburtų ir daugiau pirklių. O paaiškėjus, kad pagerbtas bus tas, kuris nesunkiai suranda miestui kokių nors pajamų, net ir šita aplinkybė nebūtų palikta neapsvarstyta.

Vienu žodžiu, jei visų dalykų atžvilgiu taptų akivaizdu, kad ką nors gero siūlantis žmogus neliks nepagerb-

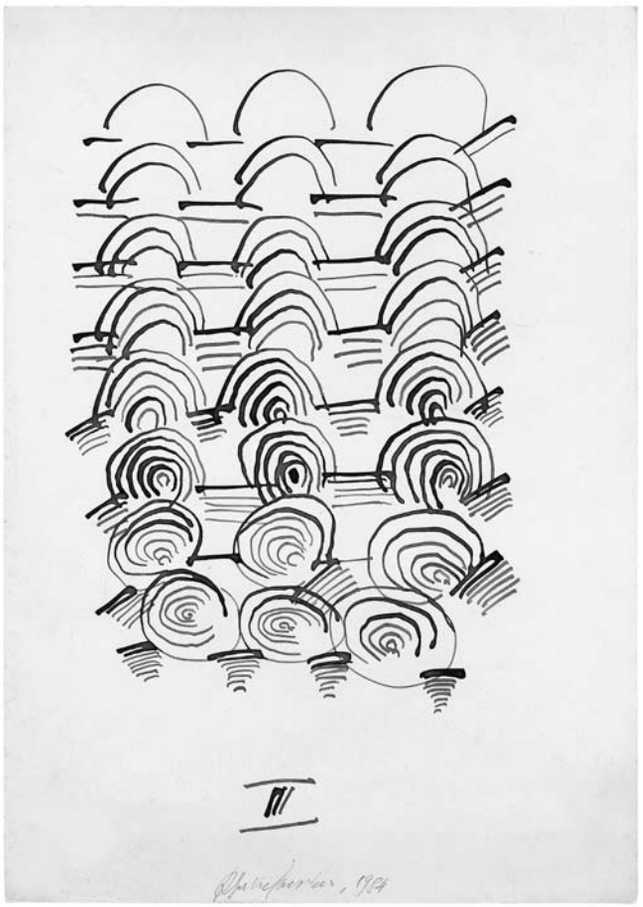

Rimantas Sakalauskas. Kriptos III. 1984. Popierius, tušas. LDM

tas, jis paskatintų daugelį žmonių stengtis sugalvoti ką nors gera. Ir kai daugelis rūpinasi nauda, juo labiau ji neišvengiamai yra surandama ir pasiekiama.

Tačiau jei tu, Hijeronai, bijai, kad dovanas skiriant daugeliui žmonių atsiras daug išlaidų, pagalvok, kad nėra naudingesnių prekių už tas, kurias žmonės įsigyja už dovanas. Ar matai, kad žirgų, gimnastų ir chorų varžybose menkos dovanos žmones skatina daug išlaidauti, sunkiai plūktis ir dėti dideles pastangas?

10. Hijeronas atsakė:

– Man atrodo, kad gražiai apie tai šneki, Simonidai, tačiau ar gali ką pasakyti apie samdinius, – kad jie nerodytų man neapykantos? Nebent nori pasakyti, kad draugystę užmezgusiam valdovui daugiau nebereikės asmens sargybinių?

– Dievaži, – atsakė Simonidas, – tikrai reikės. Gerai žinau, kad šitai būdinga tiek žirgams, tiek kai kuriems žmonėms: kuo geriau yra patenkinami jų poreikiai, tuo įžūlesni jie yra. Asmens sargybinių įkvėpta baimė tokius žmones padaro santūresnius. O taurūs žmonės iš niekieno kito negauna tiek naudos, kiek iš samdinių. Juk, be abejo, tu juos laikai kaip apsaugą sau; vis dėlto daugelis šeimininkų praeityje buvo jėga nužudyti vergų.

Todėl viena, pirmoji, samdinių užduotis turėtų būti ta, kad, būdami visų piliečių asmens sargybiniai, jie ateitų jiems visiems į pagalbą, jeigu ką nors tokio pastebėtų. Manau, kaip visi žinome, kad kai kur miestuose atsiranda ir piktadarių. Taigi jei jiems būtų pavesta ginti ir nuo pastarųjų, piliečiai žinotų, kad ir čia samdiniai jiems padėjo. Be to, tikėtina, kad šitie samdiniai geriausiai sugebėtų suteikti drąsos ir apsaugoti žemdirbius ir jaučių bei ožkų bandas – ne tik nuosavas, bet ir išsibarsčiusias po visą kraštą. Maža to, saugodami svarbias vietas, jie gali suteikti piliečiams laisvo laiko rūpintis savais reikalais. Taip pat kalbant ir apie priešų slaptus bei staigius puolimus – kas būtų geriau pasiruošęs pastebėti arba sukliudyti visuomet apsiginklavusiems ir kovinėje parengtyje esantiems priešams? Ir kariniame žygyje – kas piliečiams gali būti naudingiau už samdinius? Nes samdiniai, regis, yra labiausiai pasiruošę vietoj jų plūktis, stoti į pavojų ir ginti.

O kalbant apie kaimyninius miestus – argi nėra būtina, kad dėl miestų, kurie yra visada apsiginklavę, pirmieji ir labiausiai trokšta taikos? Juk kovinėje parengtyje esantys samdiniai geriausiai sugebėtų išsaugoti tai, kas priklauso draugams, ir sunaikinti tai, kas priklauso priešams. Aišku, kai piliečiai supranta, kad samdiniai nieko blogo nedaro tam, kuris nenusikalsta, o norintiems daryti bloga to daryti neleidžia, kai ateina į pagalbą skriaudžiamiems, rūpinasi ir stoja į pavojų vietoj piliečių, argi jie su didžiausiu malonumu neskiria jiems pinigų? Šiaip ar taip, žmonės patys laiko apsaugą ir dėl menkesnių nei šios priežasčių.

11. – Nereikia, Hijeronai, bijoti leisti savo turtų bendram gėriui. Nes, man regis, kad pinigus miestui leidžiantis tiranas juos panaudoja naudingesniam reikalui nei tada, kai išleidžia juos savo reikmėms. Ištirkime kiekvieną atvejį skyrium.

Pirma, ar tau daugiau garbės suteiktų negailint pinigų išpuošti namai, ar sienomis, šventyklomis, kolonų eilėmis, turgaus aikštėmis ir uostais aprūpintas visas miestas? Kas daugiau sukeltų priešams baimės – tu pats, pasipuošęs dailiausiais ginklais, ar visas gerai apsiginklavęs miestas? Kuriuo būdu, tavo galva, būtų daugiau pajamų – jei panaudotum tik savo pinigus ar jeigu sugalvotum panaudoti visų piliečių nuosavybę? O kalbant apie tauriausiu ir didingiausiu iš visų vadinamą užsiėmimą, lenktyninių žirgų auginimą, kuriuo būdu, tavo nuomone, sulauktum daugiau garbės – jei daugiausia lenktyninių žirgų tarp helėnų užaugintum ir pasiųstum į žaidynes tu pats ar jei daugiausia žirgų

augintojų ir besivaržančiųjų būtų iš tavo miesto? Ir kuri iš šių pergalių, tavo manymu, yra kilnesnė – pergalė dėl lenktyninių žirgų šaunumo ar pergalė dėl miesto, kurio valdytoju esi, laimės? Nes aš tvirtinu, kad tiranui nepridera varžytis su paprastais žmonėmis. Mat nugalėjęs sulauktum ne susižavėjimo, bet pagiežos, tarsi padengdamas išlaidas daugelio namų turtu, o pralaimėjęs sulauktum pajuokos daugiausia iš visų. Tačiau aš tau tvirtinu, Hijeronai, kad tu kovoji su kitais miestų valdytojais: jeigu tu laimingiausiu padarysi miestą, kurio valdytojas esi, būsi paskelbtas tauriausių ir didingiausių tarp žmonių varžybų nugalėtoju. Pirma, tu iškart įgytum pavaldinių meilę, – to tu kaip tik trokšti. Paskui, tavo pergalę pagarsintų ne vienas žmogus, priešingai, visi žmonės aukštintų tavo šaunumą. Lydimas susižavėjusių žvilgsnių, tu būtum mylimas ne tik paprastų žmonių, bet ir daugelio miestų; visi tavimi stebėtųsi ne tik privačiai, bet ir viešai; kalbant apie saugumą, tau būtų galima keliauti kur tik nori pasižiūrėti reginių; tau taip pat būtų galima tai padaryti pasiliekant ten, kur esi. Mat pas tave nuolatos vyktų žaidynės tų, kurie nori parodyti, ką kas išmintingo, tauraus ar gero turi, taip pat tų, kurie nori tarnauti. Kiekvienas, būdamas šalia, būtų tavo sąjungininkas, o nebūdamas šalia trokštų tave išvysti. Todėl žmonės tave ne tik mėgtų, bet ir mylėtų; tau reiktų ne stengtis sugundyti dailius jaunuolius, bet pasiduoti jų gundymams; tu nebijotum, tačiau priverstum baimintis kitus, idant ko nors tau neatsitiktų; žmonės laisva valia tau paklustų, ir tu matytum juos nieko neverčiamus tavimi rūpinantis; ir jeigu kiltų koks pavojus, tu pamatytum ne tik sąjungininkus, bet ir kovotojus pirmosiose eilėse, kurie, be to, kautųsi su atsidavimu; laikomas vertu daugybės dovanų, tu nestokosi draugiškai nusiteikusių žmonių, su kuriais šitomis dovanomis pasidalinsi; visi džiaugsis tavo gėrybėmis ir kovos už tai, kas tavo, tarsi tai būtų jų. Visi draugų turtai būtų tavo iždas.

Tad drąsiai, Hijeronai, gausink draugų turtus, nes gausinsi savo turtus. Stiprink miestą, nes suteiksi galios sau. Įgyk miestui sąjungininkų. Laikyk tėvynę namais, piliečius bičiuliais, draugus savo paties vaikais, sūnus savo gyvybe, ir visus juos pabandyk pranokti darydamas gera. Mat jei pranoksi draugus darydamas gera, priešai negalės tau atsispirti. Ir jeigu taip darysi, gerai žinok, įsigysi visų kilniausią ir palaimingiausią tarp žmonių turtą – tavo laimės niekas tau nepavydės.

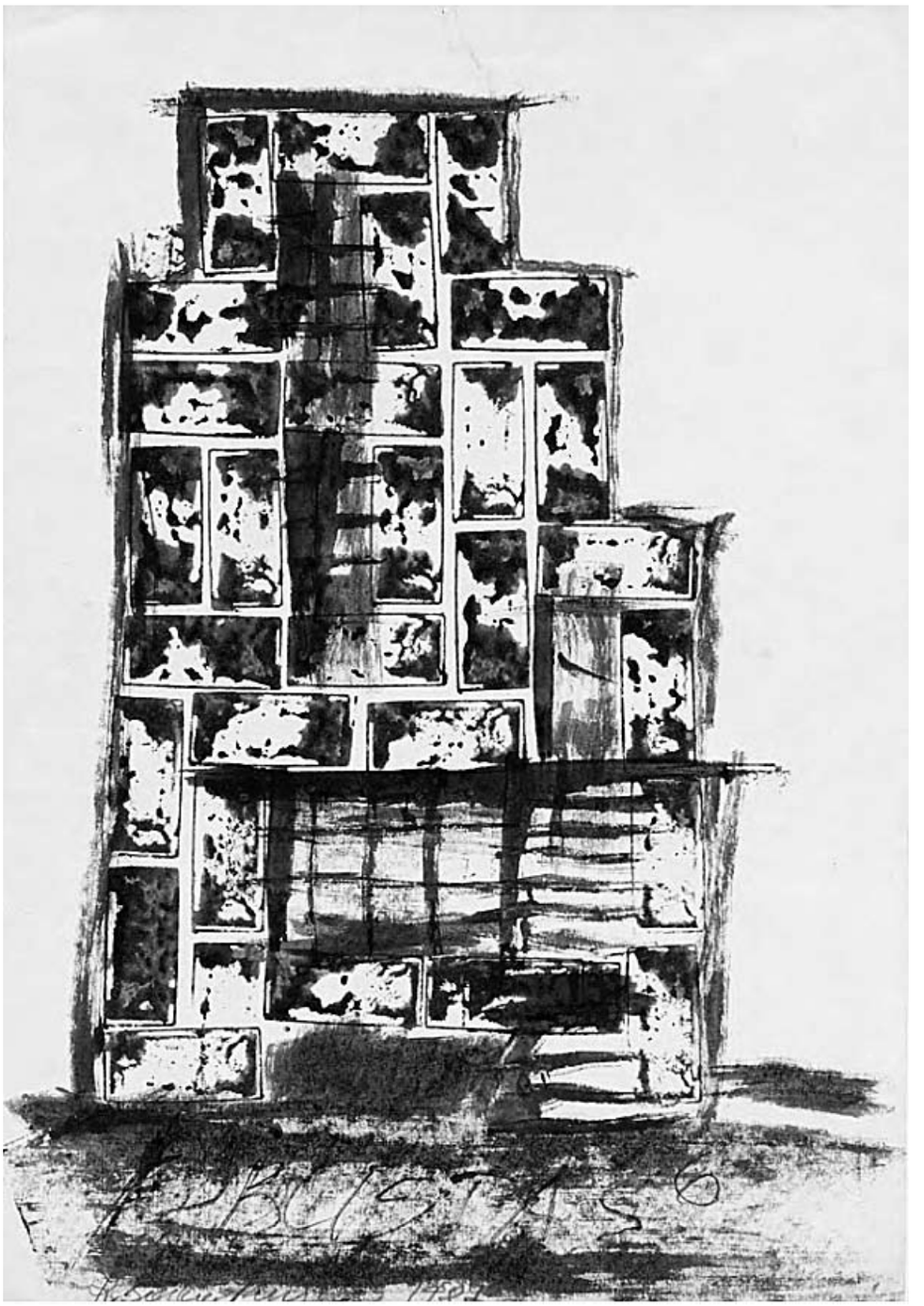

Rimantas Sakalauskas. Atspaudai (Degtukų dėžutės) III. 1987. Popierius, tušas

Apie trumpumą, literatūros

JŪRATĖ ČERŠKUTĖ

Vasaris, trumpiausias metų mėnuo, kasmet priverčia smūgiškai ir tiršta išgyventi literatūros kiekį, svorį, tendencijas, madingas ar paklausias temas ir tas amžinas, metai iš metų veik nekintančias „poezija stipri, o proza silpnesnė“ lietuvių literatūros charakteristikas ir problemas. Vienuolika metų vasaris man asmeniškai prasideda nuo Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Šiuolaikinės literatūros skyriaus renkamo kūrybiškiausių praėjusių metų lietuvių autorių knygų dvyliktuko – anų metų lietuviškų knygų skaitymo, temų ir paties dvyliktuko dėliojimo, kūrybiškiausios knygos išrinkimo, o baigiasi, kaip ir dera vasariui, Vilniaus knygų mugėje. Čia viešai ir dvyliktukas aptariamas, laureatas visuomenei paskelbiamas, išgyvenamas žmonių ir knygų perteklius, patiriamas grynasis darbymetis. Jam pasibaigus paaiškėja, kad ir vėl, kaip kasmet, knygų mugę aplankė rekordinis skaičius žmonių, o pažadai papildyti asmeninę biblioteką *minimaliai* eilinį kartą beviltiškai dūžta atsitrenkdami į naujų knygų kauges. Knygų mugė neatsiejama ne tik nuo jų, bet ir nuo kasmetinio knygų nuovargio. Pastarasis, šiemet, beje, buvo lengvai ir veik be nuostolių išgyventas, ačiū trumpumui. Arba kitaip – mažajai prozai / novelistikai / fragmentams / istorijoms / užrašų knygelėms / epistolikai – visiems žanrams, kurie suklojo vasarį, ypač jo galudienius, netikėtai suvienijo iš kūrybiškiausių knygų dvyliktuko išskaitomas 2019 m. lietuvių prozos tendencijas ir Vilniaus knygų mugėje pasirodžiusias ar pristatytas naujas knygas. Taigi apie trumpumą ir taupumą – ne tik minties, literatūros, bet ir skaitytojo laiko.

Šį trumpybės toną uždavė naujausia Sigito Parulskio knyga *Dvigubo dugno keleiviai* (Alma littera, 2019, 167 p.). Ji rašytojo bibliografijoje kiek išskirtinė: knygos meno aspektu tai viena gražiausių Parulskio knygų. Ją ne tik puošia, bet ir dar vieną prasmės pamušalą, susišaukdamos su tekstais, audžia paties rašytojo darytos fotografijos, kaip ir tekstai, atspaustos ant puikaus popieriaus, ir prašmatniai išlankstomų slaptų puslapių. Tai ir bene trumpiausių Parulskio istorijų knyga, kurią pristatydamas Vilniaus knygų mugėje rašytojas dar kartą priminė auksinę taupaus rašymo taisyklę: „kartais trumpą tekstą parašyti dar sunkiau nei ilgą, nes ilgame tekste gali pasislėpti už daug vaizdinių, personažų, ilgų sakinių virtinių, o trumpame tekste nėra už ko slėptis. Trumpas prozos tekstas yra panašus į poezijos“[1]. Skaitant šią knygą akivaizdu, kad ją rašo poetas Parulskis, guldantis kasdienybės istorijas tam, kad nenugrimztų („Jeigu nerašau – grimztu“, p. 164), tam, kad, kaip pats sako, kasdienybės dulkes paverstų pelenais, arba auksu: „*Atsakymas į klausimą „Ką veiki gyvenime?“* / Kaupiu sapnų atsargas / Amžinybės miegui“ (p. 167).

Kai knygų mugės Šortų programoje atkakliai Parulskį atakavau su klausimu apie knygos žanrą – man jis atrodė panašiausias į mini esė ar gyvenimo blyksnius, – rašytojas kiek paišsisukinėjęs galiausiai pripažino, kad savo tekstus rašė panašiai kaip Jamesas Joyce'as savo epifanijas[2]. Dėl tokio pretenzingumo Parulskis vengiąs taip juos vadinti, nors tai būtų *ok*, galėtų būti ir apreiškimai (gr. *epiphaneia* – apsireiškimas), bet juk pastaruosius lietuvių literatūroje yra okupavęs Juozas Erlickas.

Pirmajame *Dvigubo dugno keleivių* tekste „Apie lauko pelę ir Kantą“ yra sakinys, charakterizuojantis visus kitus knygos tekstus: „Šioje trumpoje istorijoje yra viskas, kas apibrėžia mus: ką galiu žinoti, ką turiu daryti, ko galiu tikėtis ir kas yra žmogus (pažinimas, etika, religija, antropologija), o ypač tai, kad retai prisimenu žmones, kuriuos įskaudinau, o štai lauko pelę – tarsi būčiau užmušęs ne smulkų graužiką, o patį Immanuelį Kantą“ (p. 7). Viskas, kas apibrėžia mus, tas vertingumus ir banalumus subalansuojantis žmogiškasis gyvenimas yra svarbiausias veikėjas 74

[1] S. Parulskio knygos „Dvigubo dugno keleiviai“ pristatymas, in: https://www.15min.lt/video/vilniaus-knygu-muge-sparulskio-knygos-dvigubo-dugno-keleiviai-pristatymas-176518.

[2] Taip Joyce'as vadino 1898–1904 m. rašytus trumpus prozos eskizus (*sketch*), kurie vėliau nugulė į ankstyvuosius jo prozos tekstus. Nors pats Joyce'as nėra tiksliai apibrėžęs, ką reiškia ir kaip suprasti jo epifanijas, rašytojo kūrybos tyrėjai linkę manyti, kad Joyce'o epifanijos yra, kaip sako jo herojus Stivenas Dedalas, netikėtas ir trumpas vidinio „aš“ atsivėrimas.

trumpose Parulskio istorijose, kurios išsilukštena iš kasdienybės, eilinio nutikimo ar pastebėjimo, virsdamos vidinio pasaulio, taigi ir literatūros blyksniu.

Panašus netikėto atsivėrimo judesys būdingas ir kūrybiškiausiai 2019 m. knygai – Vido Morkūno mažosios prozos tekstams *Pakeleivingų stotys* (Odilė, 2019, 120 p.). Britkios, niūrios ir paraštinės tikrovės atspindžiai Morkūno tekstuose gula į mikroistorijas, kurios meistrišku vieno ar dviejų sakinių judesiu čia virsta makroistorija: „Buvome ką tik palaidoję Violetos Š. tėvą. Begalinė širdperša vijo ją į kosmosą. Pasišoviau lydėti“ (p. 49). Įdomu, kad Morkūnas, kaip ir Parulskis, vengia savo tekstų žanrinės priklausomybės įvardijimo, vietoj jo renkasi veikėjų kategorizaciją: bevardžiai, bedugniai, turtingieji, ankstybieji, degto ir nedegto molio etc. Tie, kurių likimai sudužę ir sueižėję nebesuklijuojamai, tie, kuriuos neretai valdo nekantra ir greitis sudaužyti ar įlaužti kitą. Morkūno tekstai pritrenkia skaitytoją savo tirštumu, į kurį paniręs nepaliaujamai galvoji apie meistrystę kasdienybę pinti su pavojais, juodžiausią realybę su niūria fantazija. (Pats autorius pabrėžia jo kūrybai būdingą lėtą, kruopštų ir ganėtinai sunkų, nes reiklų sau pačiam, rašymą.) Šios knygos, sudėtos iš trumpučių, puslapio-dviejų tekstų, neperskaitysi vienu ypu, nes nuo pakeleivingų sodrumo gali pritrūkti oro, gniaužti gerklę nuo nesėkmės likimų atspalvių, kurie savotiškai blaivina sėkmės pagyrų pertekliaus apkvaitintą visuomenę – pakeleivingo, to nuskriausto ir nepastebėto paribio žmogaus, likimas triuškinamai ir skaudžiai paveikus.

Tiek Parulskio, tiek Morkūno naujausios knygos formuoja praėjusių metų lietuvių prozos tendenciją – trumposios prozos suklestėjimą. Metų knygos rinkimų penketuke būta net trijų tokių knygų: Morkūno *Pakeleivingų stotys*, Dainos Opolskaitės *Dienų piramidės*, Jurgos Tumasonytės *Undinės*. Pastaroji knyga buvo viena favoričių ir renkant kūrybiškiausių knygų dvylikatuką, kuriame yra ir *Pakeleivingų stotys*, ir *Dvigubo dugno keleiviai*. Nesinori daryti monumentalių išvadų apie tendencijas, bet tam tikrą sutapimą paminėti vertėtų. Tai, kad įdomiausios praėjusių metų lietuvių prozos knygos buvo ne romanai, o trumpieji pasakojimai, sutapo su įdomesniais, pasaulio kiek anksčiau pastebėtais ir įvertintais naujais vertimais. Minėčiau dvi įsimintinas, irgi trumposios prozos knygas: Lucios Berlin *Namų tvarkytojos vadovas* (iš anglų kalbos vertė Eglė Naujokaitytė, Kitos knygos, 2019, 488 p.) ir Samantos Schweblin *Pilna burna paukščių* (iš ispanų kalbos vertė Augustė Čebelytė-Matulevičienė, Sofoklis, 2019, 192 p.).

Namų tvarkytojos vadovas – tai amerikiečių rašytoją Berlin po mirties išgarsinusi jos autobiografinių novelių rinktinė, kuri skaitytojo skaitymo ekrane prasisuka kaip pakankamai nuoseklus *autofiction* pasakojimas (tam reikia būti, žinoma, susipažinus su autorės biografija). Istorijų herojai čia dažnu atveju neprivilegijuotieji, o pasakojimai – eilinio paprastų žmonių gyvenimo fragmentai, įsipainioję į įpročių, ydų ir silpnybių voratinklius. Skaitydama Berlin tekstus, kurie be jokių išankstinių lūkesčių grąžino tikėjimą novelės žanro įtaigumu ir jėga, mintyse vadinau juos gyvenimo polaroidais, ir tai, ko gero, nesipjauna su anglakalbių kritikų Berlin suteiktu fragmento meistrės vardu.

Pilna burna paukščių – antroji argentiniečių rašytojos Schweblin knyga lietuviškai, ir viena įtaigiausių (sukėlusi net ir fizinių reakcijų) pastaruoju metu skaitytų knygų. Rašytoja išmoningai ir vizionieriškai peržaidžia magiškojo realizmo žaidimą, jį perkeldama į naują kokybinį lygį. Visuomenės, jos papročių ir sustabarėjusių konstruktų kritika Schweblin tekstuose netampa tik dabarties problemų madingomis išklotinėmis, priešingai, visa tai virsta vizualiomis ir įtaigiomis metaforomis (pavyzdžiui, apsakymas „Įskaudintos žmonos“), kurios teikia vilties, kad, nepaisant skeptiktų, grožinei literatūrai negresia apokaliptinės pabaigos, nors jų ir netrūksta Schweblin apsakymuose.

Trumposios prozos klausimas įmantriai susimazgęs su laiku – daugelis ją rašančiųjų pabrėžia tą sunkumą rašyti, kuris, tikėtina, realiausiai patiriamas ir išbandomas rašytojo laiku, o skaitytojo? Trumpą tekstą teoriškai ir techniškai perskaitome greičiau nei ilgą, o praktiškai? Bent jau šių suminėtų knygų tekstai viduje nusėda nelauktai ilgam, priversdami dar ir dar mintyse juos (per)skaityti. Kartais taip nutinka ir su netrumpomis, bet iš paskirų fragmentų sudėliotomis knygomis, kurios dažniausiai asmeninėje bibliotekoje priklauso dekonstruotam *coffee table* knygų žanrui. Ne, aš ne apie nepajudinamus ir neatkeliamus, dulkes renkančius ir interjerą puošiančius albumus, aš apie tai, kas savo trumpu, bet tirštu fragmentu lydi kasdienes kavos pertraukas, šiuo metu – Albert Camus *Užrašų knygelės III (1951–1959)* (iš prancūzų kalbos vertė Violeta Tauragienė, Baltos lankos, 2020, 310 p.) ir *Iš širdies ir tikru reikalu...: Juozo Tumo-Vaižganto šeimyninė korespondencija* (sudarė ir parengė Jurgita Žana Raškevičiūtė ir Aistė Kučinskienė, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, 727 p.).

Pirmosios dvi Camus užrašų knygelės, taip pat verstos Violetos Tauragienės, buvo išleistos dar pirmuoju Nepriklausomybės dešimtmečiu, Vaidoto Daunio Regnum fondo. Būtent tas 1993 ir 1997 m. knygas, gerokai suskaitytas, tebeturiu ir saugau, nes iš jų labiausiai ir tikriausiai paskutiniais mokyklos metais mokiausi. Būtent iš Camus išmokau frazės, galiausiai atvedusios ten, kur esu ir ką tyrinėju: „ŠIUOLAIKINĖ LITERATŪRA: šokiruoti lengviau negu įtikinti“. Trečias Camus užrašų knygelių tomas, be abejo, buvo lauktas, o štai sulaukus, deramai čėdyjamas – kasdien taupiai skaitoma po kelis puslapius, ne visi jie tolygiai vienodai geri ar įdomūs, bet naršyti po Camus mintis gi mano senas pomėgis, iš tų lėtųjų ir pastoviųjų. Vis dar įdomiausia išlieka užsigalvoti „kaip būtų buvę“ ties romanų paraiškomis, kurias

Camus brėžia vienu dviem sakiniais, retesniais atvejais – pastraipa. Apskritai *Užrašų knygelės* kiek kitaip nei grožinė kūryba parodo Camus talentą parašyti sakinį, kuris lieka geras, net jei ir pavojingai priartėja prie šabloniško aforizmo banalios didybės. Štai ji, tinkama artėjant jubiliejinei Kovo 11-ajai: „Laisvė – tai ne ateities viltis. Tai dabartis ir sutarimas su žmonėmis bei nūdienos pasauliu“ (p. 211). O apie jį labiausiai man kalba brūkštelėjimas iš 1951 m. pabaigos: „Liūdnos muzikos versmės, sklindančios iš milijonų nuostabių mechanizmų visame pasaulyje“ (p. 33).

Visai kitokios versmės sklinda iš storiausion knygon suguldytų Juozo Tumo-Vaižganto susirašinėjimų su dukterėčių Bronės Mėginaitės-Klimienės ir Barboros Mėginaitės-Lesauskienės šeimomis. Didingai po knygų mugės atkritus su peršalimu ir sloga, Vaižganto epistoliarika teikė vilties, pačiu pirmu atsitiktiniu atsivertimu linksmino ūpą („Tu įtari, tai taip pat liga ir labai įkyri“, p. 205) ir džiugino dvasią savo kalbos sodrumu, žodyno turtingumu ir minties šmaikštumu. Regis, būta ir žinota apie Vaižganto gyvastą, bet vėl ūmai su ja susidūrus – grynas skaitymo džiugesys, kurį esmiškai pildo ir turtina publikuojami Vaižganto korespondencijos dalyvių atsakymai. Vienas jų sukėlė suokalbininkės šypsnį, kai mintyse sugalvojus šią išrašomą trumpumo liniją, perskaičiau 1926 m. gegužės 25 d. Petro Klimo laišką iš Paryžiaus Vaižgantui, kuriame Klimas prašo pridėti sąrašą autorių ir jų „gražiausių novelių ar apysakėlių, kurios pasirodė Lietuvoje nuo 1925 metų liepos 1 d. ligi 1926 liepos 1 d., kad jas išvertus būtų galima įdėti naujam 1926 m. leidiny. Tas leidinys eina anglų kalba ir vadinasi: „The best continental short stories of.....(metai)“ (p. 103). Taigi ir vėl tas trumpumas, o su juo ir fragmentiškumas, nes korespondencija, kad ir kokia išsami, detali ar ūmi, parafrazuojant Vaižgantą, būtų, kad ir kiek gyvenimo su laikų papročiais išsaugotų, vis tiek ne viską užfiksuoja.

Galvodama apie tai, kad visos pastaruoju metu skaitytos knygos įvairiausiais aspektais yra trumpos ir kalba apie laiko skaldymąsi, randu paraštėje prie Schweblin teksto klaustuką: ar trumpi, bet smūgiški tekstai yra dabarties mada, mūsų laikų lakmuso popierėlis? Tą, ko gero, bandė parodyti lenkų nobelistė Olga Tokarczuk su savo fragmentiškais, dabarties keliones ir visas *tarp* būsenas fiksuojančiais *Bėgūnais*. Juk patikėjome, kad taip ir jau gyvensime, pabirę, išsilakstę, nepaliaujamai ir nevaržomai keliaudami? Bet ar nėra taip, kad šio teksto rašymo tikrovės kontekstuose veikiantis ir gąsdinantis koronavirusas, ta, kaip pastebėjo Vaiva Grainytė, „priverstinė sulėtėjimo karūna“ mus kažkaip surankios vienovėn, nes grąžins prie savisaugos ir sėslumo? Prie ilgiausių tekstų, nes vėl po ilgo laiko, kad ir ne savo noru daugiau turėsime keliauti vaizduotėje nei realybėje? Jei taip, tam reikės patikimai storų knygų, tokių kaip Donnos Tartt *Dagilis* ar Roberto Bolaño *2666*.

Baigdama dar noriu grįžti prie Vilniaus knygų mugės. Joje antrus metus iš eilės vyksta atskira programa Šortai, kaip sako jų sumanytojai – literatūrinė dvikova, rašytojas vs. kritikas ir tik 15 minučių vienai knygai. Abu kartus teko *šortuotis*, nežinau, kiek kautis (gal labiausiai su Parulskiu ta dvikova pavyksta), ir po dvimetės trumpo formato patirties galiu pasakyti, kad kaip ir rašytojams trumpas tekstas kainuoja daugiau pastangų nei ilgas, taip ir moderatoriui pasiruošti trumpam smūginiam pokalbiui reikia daugiau laiko ir išmonės, ypač klausimų tikslumui nusmailinti ar užaštrinti. Įdomiausia, kad penkiolikos minučių, jei gerai joms pasiruoši, pakanka atskleisti knygos esmę, ir tiek kritikas, tiek rašytojas iš šio duetinio susitikimo išeina neišvarginęs ir neišvargęs nuo laiko sekimo, jau girdėtų ar tikėtų klausimų, prievolės pa(si)aiškinti ir svarbiausia, vis dar kupinas minties ir interpretacinės galimybės, to jausmo, kad ir tas liko nepasakyta, anas nepaminėta. Galiausiai, 15 minučių neretai yra geriausia apsauga nuo šūdmalos, kuri kartais ištinka knygų pristatymus ir kuri aprašyta tikrai trumpiausioje ir ploniausioje šiemet iš knygų mugės parsineštoje knygoje, tiksliau, knygelėje – Harry G. Frankfurt *Apie šūdmalą* (iš anglų kalbos vertė Viktoras Bachmetjevas, Hubris, 2020, 78 p.). Bet tai jau kita, nors ir trumpa, kiek ir tiršta, istorija.

Kovo 11-osios Lietuva: posovietinė ar jau kitokia?

Pamąstymai (ne)švenčiant su Justino Marcinkevičiaus *Mažvydu* ir „Lietuvos“ ansambliu

NERIJA PUTINAITĖ

Šiemetinis Kovo 11-osios minėjimas net ir nenorom verčia užduoti klausimą, ar vis dar posovietinė yra Lietuva, LSSR tęsinys ar kas nors kita? Vienas ryškiausiai ir bene labiausiai reklamuojamų kultūrinių dabartinės Lietuvos trisdešimtmečio minėjimo įvykių buvo Lietuvos valstybinio ansamblio „Lietuva“ pastatyta opera pagal Justino Marcinkevičiaus dramą *Mažvydas*. Drama buvo parašyta 1976 m., o jos pabaigos epizodas, kuriame skiemenuojama LIE-TU-VA, dažnai siejamas su Sąjūdžio mitingais. Operos premjera įvyko kovo 11 d. didelėje „COZY by Siemens arena“ salėje, nepaisant akivaizdžios viruso sklaidos grėsmės. Reklamuota didžiausiuose naujienų portaluose, opera pasibaigus karantinui bus rodoma įvairiuose Lietuvos miestuose. Šį kūrinį tenka suprasti kaip žinią, kad Kovo 11-osios Lietuva yra sovietų Lietuvos tęsinys, o nepriklausomą Lietuvą sukūrę neva už nepriklausomą tautiškumą kovoję sovietiniai partiniai ir kultūriniai elitai.

Estetinė pastatymo pusė, muzika, scenografija, aktoriai ir režisūra nusipelno atskiro aptarimo. Neabejotinai operoje esama šiuolaikiškų ir įdomių sprendimų, ją galbūt buvo įdomu žiūrėti. Vis dėlto svarbesnis yra paties kūrinio pasirinkimas ir jo susiejimas su Kovo 11-osios Lietuva.

Kaip ir natūralu, kad valstybinis „Lietuvos“ ansamblis Kovo 11-osios jubiliejui pasirinko statyti operą būtent pagal Marcinkevičiaus *Mažvydą*. Ansamblis „Lietuva“ nuolat žaidžia sovietmečiu išpopuliarintais, žmonėms kaip tautiniai įstrigusiais vaizdiniais. Lietuvos Respublikos šimtmečio minėjimui prieš dvejus metus ansamblis buvo pastatęs operą *Pilėnai*. Pilėnų mitas per įvairias kūrybines variacijas irgi labai stipriai populiarintas sovietmečiu – kaip simbolis ar įrodymas, jog Vakarų civilizacija ir krikščionybė buvo priešiškos lietuvių tautai ir jos savasčiai. Kai kurie Pilėnų mito aspektai rodė, kad sąjunga su (sovietine) Rusija yra vienintelė lietuvių tautai palanki istorinė alternatyva.

Pernai „Lietuva“ pastatė misteriją *Dievai ir žmonės*, tarsi reflektuojančią autentišką lietuvišką pasaulėžiūrą. Čia į vieną siužetą supinti sovietinėmis sąlygomis populiarinti „valstietiškai gamtiško lietuviškumo“ ritualai (rugiapjūtės ar Joninių, vestuvių), ir anuomet buvę liaudies ansamblio repertuare, vėliau naudoti ir dainų šventėse. Šiandien jie perpinami su naujais kovos, pagoniškų vaisingumo ir ugnies deivių garbinimo epizodais. Misterijoje įstabiai į viena buvo supintas sovietinis palikimas ir dabartinės vizualinės bei garsinės galimybės.

Ansamblis „Lietuva“ yra galbūt ne vienintelis, tačiau ryškiausias kultūrinis veikėjas, akivaizdžiai tęsiantis sovietinę kultūrinę tradiciją, į ją įskiepijantis naują konjunktūrą atitinkančius epizodus, ir visa tai įvelkantis į šiuolaikišką formą. Baletinė šokio stilistika, iki profesionalumo ištobulintas liaudiškumas, klišiniai liaudies gyvenimo vaizdai ar mitai rodo, kad „Lietuvos“ pastatymai yra vis dar tos pačios sovietinio tipo liaudies operos.

Sovietiškumas yra kelias į populiarumą. Repertuaras yra atpažįstamas dar anuomet gyvenusiems žmonėms, pripratintiems lietuviškumą suprasti būtent taip, kaip jis buvo patiekiamas masiniam vartojimui per dainų šventes ir Lietuvos TSR reprezentacijas. „Lietuva“ tobulina pastatymų formą. Scenografija, šiuolaikines technologijas pasitelkianti vizualizacija, muzikiniai eksperimentai suteikia naujų verčių ano meto siužetams, leidžia naujai suskambėti jų prasmėms.

Neturėtume pamiršti, kad ansamblis, kaip ir sovietmečiu, vis dar užsienyje „atstovauja“ Lietuvai. Pakulinės kasos, tipizuoti tautiniai rūbai, Juozo Lingio choreografija, Jono Švedo liaudinė muzika išlieka puoselėjamu eksportiniu mūsų lietuviškumo ženklu.

Labai „tradicinis“ yra ir nomenklatūrinis repertuaro pririšimas prie proginių datų, pastangos būti valstybinių minėjimų centre, nepaleidžiant iš rankų oficiozinės kultūros vadelių. Ansamblis akivaizdžiai sugeba pasirūpinti nemenku finansavimu, užsitikrina žymių ir gerbiamų žmonių globą, geba pasikviesti vaidmenims žinomus ir visuomenėje vertinamus atlikėjus. Štai dabar Mažvydo vaidmenį atlieka Vladas Bagdonas, kitus vaidmenis – žinomi dainininkai ir Lietuvos žvaigždės Mantas Jankavičius, Monika Marija, Rokas Laureckis, Jovita Vaškevičiūtė, Joana Gedmintaitė. Su naujais netikėtais žmonėmis ir temomis ansamblis tikrai neeksperimentuos.

Mažvydas pagal Marcinkevičių yra naujausias proginis „Lietuvos“ projektas. Dar nemažai kas prisimena turbūt labiausiai lietuviams įsiminusį Klaipėdos dramos teatro kūrinio pastatymą, režisuotą Povilo Gaidžio, kur Mažvydą vaidino Vytautas Paukštė. Spektaklis buvo susietas su teatro jubiliejumi ir buvo pristatomas kaip nemažas kultūrinis įvykis. Pastatymas Vilniaus akademiniame dramos teatre buvo daug blankesnis, nors vienas Mažvy-

dą čia vaidinusių aktorių, Laimonas Noreika, labai stipriai prisidėjo prie *Mažvydo* tekstų populiarinimo, deklamuodamas Mažvydo monologus, ypač baigiamąjį, susitikimuose su skaitytojais. Tą darė ir Paukštė.

Iš *Mažvydo* šiandien labiausiai turbūt ir teprisimename skiemenavimą LIE-TU-VA, generavusį kolektyvinį tautinio bendrumo jausmą Sąjūdžio renginiuose. Tačiau drama *Mažvydas*

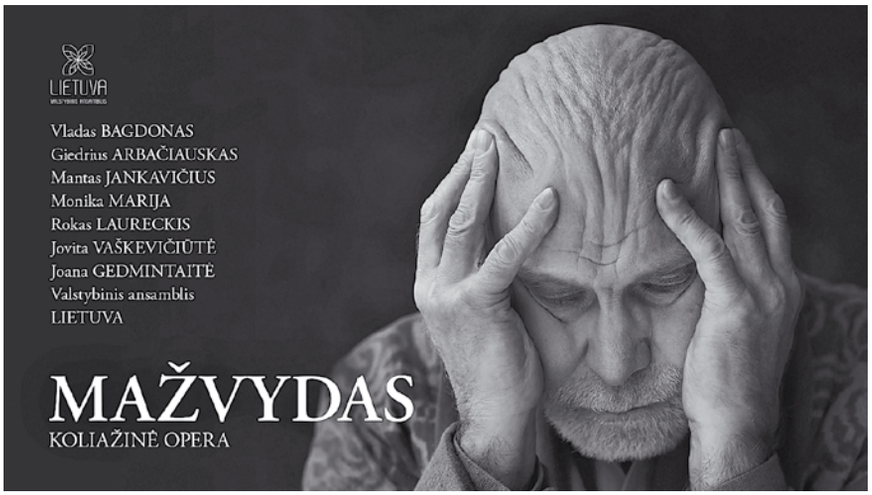

Spektaklio *Mažvydas* plakatas

yra ne vien paskutinė frazė. Čia esama aiškaus sovietinių spalvų siužeto ir veikėjų. Sovietinis yra ir pats Mažvydas. Bet stipriausiai sovietiškumas reiškiasi dviem elementais: antireligiškumu ir tautiškumo interpretacija. Pirma, tai yra ateistinė drama, išplukdyta aštunto dešimtmečio ateizacijos ir antikatalikiškumo bangos.

Mažvydo *Katekizmą* sovietinė propaganda labai aktyviai naudojo siekdama sumenkinti katalikiškosios raštijos įtaką lietuviškosios kultūros vystymui. Tai buvo dalis politikos, nuosekliai siekiant lietuviškąjį tautiškumą atsieti nuo katalikiškumo ir susieti su liuteronų kunigų veikla. Mažvydo *Katekizmo* pastraipos, kuriose jis kritikavo katalikų kunigus (ko, suprantama, galima tikėtis iš anais laikais gyvenusio liuteronų kunigo), buvo net įtrauktos į 1988 m. *Lietuvos ateizmo istorijos chrestomatiją.* Prisimintina, kad sovietmečiu švenčiant „Pirmosios lietuviškosios knygos" jubiliejus, iš jos prasmių buvo ištrintas faktas, kad tai katekizmas, knyga, skirta mokyti tikėjimo tiesų. Paties Mažvydo kunigystė (lyg atsitiktinis jo biografijos faktas) taip pat buvo neutralizuojamas jo kaip lietuviškosios raštijos pradininko vaidmeniu. Pjesė patenka į ateistinės propagandos lauką ir atšviežina jo generuojamą Mažvydo kaip lietuviškojo žodžio „kankinio" vaidmenį.

Esama nemažai ateistinių momentų, kuriuos generuoja jau pats Marcinkevičius. Dramoje Mažvydas yra išsižadėjęs tikėjimo Dievu. Jis gailisi, kad pasirinko kunigystę, atitolinusią jį nuo Lietuvos. Mažvydas viso kūrinio tekste atgailauja, kad parengė ir išleido *Katekizmą*, nes šis vedąs žmones prie tikėjimo, kurį kitataučiai (šiuo atveju – vokiečių didikai) naudojantys lietuviams pavergti.

Čia reiškiasi ir sovietinės tautinės politikos bruožas. Dramoje aiškiai skelbiama, kad meilė Lietuvai ir atsidavimas Dievui yra nesuderinami dalykai. Jei myli Lietuvą, turi išsižadėti Dievo. Kaip sakė anuometinis kritikas Jonas Lankutis: „Tėvynė niekados neatleido ir neatleis išdavystės tiems, kurie palieka ją, laikydami tuos ar kitus dievus aukščiau už ją". Mažvydas išgyvena kaltę, nes prieina prie gyvenimo išvados, kad krikščionybė nėra „tautinis" ar autentiškas tikėjimas, o „įbruktas" svetimųjų. Praktinės veiklos (religinis maištingumas, noras keisti tikrovę) Mažvydui ir jo artimiesiems teatnešė nelaimes. Mažvydiškas tautiškumas yra sutelktas į kalbą ir jos skambesį ar prasmes: ji sudievinama, žodžio pajauta sutapatinama su patriotizmu.

Pagrindiniai pjesėje minimi dalykai apie Mažvydą neturi nieko bendra su jo žinoma biografija. Nėra žinoma apie jo nesantuokinį sūnų. Nėra jokių faktų apie Mažvydo išskirtinę meilę tautiškumui ar kalbai. To ir negali būti, nes tai buvo visai kita epocha, kurioje nebuvo nei pėdsako romantinio tautiškumo, besirasiančio tik po trijų šimtmečių.

Mažvydą šmeižia jo tikėjimo išsižadėjimo interpretacija. Visas galimas protestantų kunigo biografines ribas peržengia epizodas apie ąžuoliuko sodinimą. Ten Mažvydas drauge su špitolninkais kartoja pagoniško pavidalo maginius užkeikimus, kad ąžuolas prigytų. Tikrasis Mažvydas, neabejotina, aistringai kovojo su bet kuriomis magiškosios pagonybės apraiškomis.

Mažvydo pavidalas dramoje yra visiškai iškraipytas ir klaidingas. Jis ideologinėms reikmėms paverstas savo priešingybe: kunigu, išsižadėjusiu tikėjimo. Man, kaip ir kiekvienam liuteronui, tai yra įžeidu ir patyčios iš liuteroniško tikėjimo bei vieno iš svarbiausių jo misionierių Lietuvoje. Meilės Lietuvai nesuderinamumas su meile Dievui, tautiškumo nesuderinamumas su tikėjimu, pabrėžiami šioje dramoje, turėtų žeisti ir kiekvieną krikščionį. Tokį Mažvydą ir tokį tautiškumą sovietiniai elitai įtvirtino į tuometinio lietuvio vaizduotę. Toks be jokios revizijos įtvirtinamas ir toliau.

Bus tokių, kurie sakys, kad *Mažvydas* – „tautinė" drama, nacionalinio epo dalis, neleidęs žmonėms pamiršti meilės Lietuvai. Sovietinė tautiškumo politika tuo ir pasižymėjo, kad buvo naudojamasi tautiniais jausmais skleisti ir propagandines žinias. Mažvydo Lietuva buvo anapus Nemuno. Iš jos jis buvo ištremtas visiems laikams, ir nesitikėjo grįžti. Tai, ką jis labiausiai mylėjo, yra prarasta negrąžinamai. Jam telieka ilgesys, vidinis skausmas

ir „žodis“. Tai yra visiškai rezignavęs veikėjas, esantis ant bedugnės krašto, rutiniškai veikiantis savo parapijoje ir neturintis jokių idėjų nei vizijų. Rezignacija yra „patriotinė“ žinia, kuri rezonavo su brežnevmečiu gyvenusios, minimalų komfortą susikūrusios, pasyvios ir depresuotos lietuviškosios inteligentijos jausenomis. *Mažvydas* pataiko ir išreiškia aštunto dešimtmečio rezignacines nuostatas. Kaip interviu yra sakęs istorikas Rimantas Jasas: „Žmonės [Lietuvoje aštuntame, ypač devintame, dešimtmetyje] net nesuvokė, kad mes esam okupuoti. [...] Aš pats net nebenagrinėdavau šito. Tiesiog buvo aišku, kad nėra jokių prošvaisčių, niekas nepasikeis, amžinai būsim [okupuoti]. Apie jokią atskirą [Lietuvos] valstybę nebebuvo jokios minties“. Nieko nauja, ko nebuvo toje epochoje, *Mažvydas* nesiūlo.

Dramos herojus sako, kad paguodą galima rasti lietuvių kalboje. Kalbėjimas lietuviškai – čia tikrasis patriotizmas. Lietuviškieji inteligentai buvo išmokyti atsargumo. Nesant kitų bendrų tautinių veiklų, rezignacijoje guodė ir kartojimas skiemenuojant LIE-TU-VA drauge su aktoriais ir publika. Tam tikras legalus būdas pasijusti bendrumo erdvėje su numanomais bendraminčiais. Net jei „Lietuva“ kiekvienam reiškė ir savitai suprastą dalyką: kam kiek geresnę Lietuvos TSR, kam – poetinį idealų vaizdinį.

LIE-TU-VA buvo labai nekonkreti idėja, „žodis“, su kuriuo kiekvienas galėjo susieti įvairius turinius. Nostalgiška idėja, panaši į dabartinę „Gerovę“. Pernelyg neapibrėžta, kad būtų galima sieti su kuria nors konkrečia „Lietuva“ ar jos bruožu. Konkretumą ji įgavo Sąjūdžio metais, kai su ja buvo susietas nepriklausomos valstybės siekis. Pačioje dramoje šio nepriklausomybės ar kokio kito konkretumo nerasi ir su žiburiu ieškodamas. Marcinkevičiaus „Lietuva“ yra poetinė prarasto rojaus metafora.

Marcinkevičiaus *Mažvydo* „valstybinis“ pastatymas, minint Kovo 11-ąją, byloja, kad neturėtume labai piktintis, jei kurioje nors publikacijoje užsienyje esame pavadinami „posovietine“ šalimi. Ji rodo, kad ir sovietmečio tyrimai vis dar turi praktinę reikšmę ir naudą. Švęsdami su *Mažvydu* tarsi patvirtiname, kad dabartinė Lietuva atsirado ne iš lūžio, o iš tęstinumo, ir tai nėra prieškario nepriklausomos valstybės tęstinumas. *Mažvydas* paremia mintį, įtvirtintą ir sovietinių nomenklatūrininkų atsiminimuose apie jų didelius nuopelnus Lietuvai, tarsi klojusius kelią ir į Kovo 11-ąją. Dabartinė Lietuva buvusi sukurta anuometinių kultūros šviesulių drauge su atsakingais administratoriais. Visa kita visuomenė kaip tie beraščiai mokytiniai špitolninkai tebuvę jų vedami ir tik didelėmis pastangomis negrabiai tegalėję išskiemenuoti LIE-TU-VA...

Laisvės sąlygomis kūrėjai gali statyti visokius kūrinius. Galima neiti ir nežiūrėti, jei nepatinka. Bet tai ne tas atvejis. Ansamblis „Lietuva“ yra „valstybinis“, specialiai dotuojamas. Jam sudarytos geresnės sąlygos veikti nei kokiai eksperimentinei menininkų grupei. Vadinasi, čia galima matyti ir tam tikrą valstybinį užsakymą konkrečiai (tautinei) kultūrai. Sovietinei kultūrai, šiuolaikiškai pašlifuotai.

Telieka džiaugtis, kad *Mažvydas* vis dėlto netapo pagrindiniu Lietuvos jubiliejaus minėjimo kultūriniu renginiu, ir kad laisvė kiekvienam mūsų suteikia galimybę ją švęsti taip, kaip patys norime.

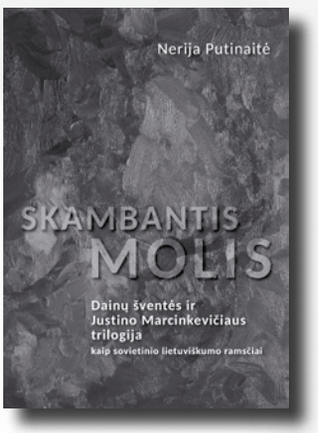

Nerija Putinaitė

Naujasis ŽIDINYS AIDAI

SKAMBANTIS MOLIS

Dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai

Itin plačiai prigijęs yra manymas, kad per 50 sovietų okupacijos metų buvo tiesiogiai engiama (lietuvių) tauta, (nesėkmingai) mėginant ją paversti (tik) liaudimi. Tokiu atveju nuoseklu manyti, kad tautinės kultūros formos anuomet reiškusios jei ne pasipriešinimą sovietizmui, tai bent rimtą atsparą jam. Ir štai jums prašom: Nerija Putinaitė šioje paradigminį istorijos supratimo lūžį atnešančioje knygoje nuplėšia tyrus lietuvių liaudies drabužėlius nuo *Lietuvos* ansamblio, dainų švenčių, Justino Marcinkevičiaus draminės trilogijos ir net Rumšiškių muziejaus. Visa tai buvę pagal sumanymą ir paskirtį tautiškumo sovietizacija, susovietintas lietuviškumas. Oi, tai bus aslužėj ruimužio!

Nerijus Šepetys

Viena koja unijoje

Apie Lenkijos ir Lietuvos valstybei skirtą simpoziumą Škotijoje

KAROLIS ČIŽAUSKAS

Į Lenkijos ir Lietuvos unijai skirtą simpoziumą Aberdyne išvykau sausio 31 d. Šis šiaurės rytų Škotijos miestas pasitiko ne tik pavasariška, savotiškai viltingu oru, tačiau ir mieste pasklidusiomis piketuotojų grupelėmis. Kad *Brexitas* galiausiai įvyks (tą pačią dieną 23:00 vietos laiku), jau buvo aišku. Dvi dienos iki to – sausio 29 d. – Škotijos parlamentas pritarė pasiūlymui remti naują referendumą dėl nepriklausomybės, o parlamento iškeltą Europos vėliavą paliko plevėsuoti. Tad pilkame granito mieste piketuojančių škotų rankose vėjas draikė dvi mėlynas vėliavas – Škotijos ir EU, – tiek paskiras, tiek net inkorporuotas viena kiton, dvylikos auksinių žvaigždžių ratu ant Šv. Andriejaus kryžiaus. Pastaroji kompozicija brukte brukasi perskaitoma 1569 m. Liublino unijos dokumento kontekste, eilutėje apie „vieną neišskiriamą ir vienalytį kūną“. Nesu įsitikinęs, ar tai ironiška, ar dramatiška, bet trokšdama išlikti vienoje unijoje (Europos), Škotija turėtų palikti kitą (1707 m. su Anglija). Tokiame kontekste frazėje *unio non est unitas* šįkart ataidi apmaudo gaidelės.

Kodėl apie Lenkijos ir Lietuvos uniją kalbėta Aberdyne? Jeigu simpoziumo datos ir vis nukėlinėto *Brexito* sutapimas buvo atsitiktinis, tai vieta – ne. Ir ne todėl, kad būtent iš Aberdyno škotai XVII a. emigruodavo ieškoti laimės Abiejų Tautų Respublikoje. Dar 1979 m. Škotijos referendumas paskatino jauno Roberto Frosto susidomėjimą politinėmis unijomis. Nuo to laiko solidžiais Lenkijai ir Lietuvai skirtais istoriografiniais darbais[1] užsitarnavęs gerą reputaciją, jis tapo vienu žinomiausių ir autoritetingiausių Lenkijos, Lietuvos ir jų unijos tyrinėtoju bei „garsintoju“ anglosaksiškame pasaulyje. Tad būtent Aberdyne, kur Frostas dirba kartu su žmona Karina Friedrich, Karališkosios Prūsijos istorijos tyrinėtoja, ką tik įsikūrė Lenkijos ir Lietuvos studijų tyrimų centras (*The Research Centre for Polish-Lithuanian Studies*).

Nors pasaulyje netrūksta įvairių polonistikos ar lituanistikos centrų (vis dėlto dažnai orientuotų į kalbos mokymą ar tyrimus), tokio jungtinio ir būtent unijinei istorijai skirto centro, regis, nėra. Tad šio radimasis, dargi Škotijoje, pakankamai išskirtinis reiškinys. Įžanginėje konferencijos kalboje Frostas deklaravo transnacionalinės (tad ir lyginančiosios) žiūros į uniją siekį, peržengiant nacionalistinį, neišvengiamai partikuliarų, požiūrį į Abiejų Tautų Respubliką, jos ištakas ir palikimą. Šitaip, greta nuolat deklaruojamo siekio reabilituoti aną „įsidėmėtiną politinį statinį su įsidėmėtina istorija“ (*remarkable political construction with remarkable history*), išnyra bendresnis kultūrinis ir politinis judesys – paskirų uniją sudariusių ar joje gyvavusių šalių ir tautų istorinių naratyvų sutaikymas; neatsitiktinai tyrimų centras skirtas Jerzy'io Giedroyco atminimui įamžinti. Centro veiklą ateityje galbūt pildys ir leidybinė veikla, o kol kas džiaugiamasi dvejomis vietomis doktorantūros studentams ir tuo, dėl ko susirinkta – veiklos pradžios proga surengtu ir Lenkijos ir Lietuvos unijai skirtu simpoziumu.

Centro steigimas ir toks mokslinis susibūrimas susijęs ir su platesniu reikalu. Jį savo plenarinėje kalboje išdėstė ilgą laiką Lenkijos istorijos veidu ir balsu Vakaruose buvęs Normanas Daviesas. Pagrindinę savo tezę jis sukonstravo iš kelių kertinių elementų. Pirma, pasak Davieso, į britų akiratį „Lenkija“ dažniausiai patenka per vėlai – padalijimų epochoje, dėl to tampa tik kitų (vokiškojo ar rusiškojo) pasakojimų dalimi. Antra, įvairūs didieji pasakojimai ir jų subjektai tampa be galo tamprūs, tad, pavyzdžiui, Putino akimis, Rusijos apibrėžimas niveliuodamas į save įtraukia ir ukrainiečius, ir baltarusius. Panaši situacija atsikartoja ir Lenkijos atveju, kuri pati mėgindama save apibrėžti, neretai vis dar blaškosi tarp dmovskiškų ir pilsudskiškų vizijų. Taigi Lenkijos studijų (*Polish studies*) būtinybę grindžia du aspektai. Pirma, tai – siekis tarp dažnai dominuojančių imperinių pasakojimų pelnytai rasti vietos ir lenkiškajam, o antra – kartu akcentuoti ir pačios Lenkijos (istorijos) nevienalytiškumą (tautinį, religinį, politinį ir t. t.). Tokių komponentų sintezę Daviesas perteikė bene oksimoroniškiu apibūdinimu: nepolonocentrinės Lenkijos studijos (*non-polono-centric Polish studies*). Ši tezė susirinkusiems sukėlė daug klausimų – kursų kūrimas, vasaros mokyklos, studentų telkimas studijuoti Lenkijoje – visa tai lyg ir gerai. Tačiau kaip tai įpiršti Britanijos akademiniam pasauliui, kur lenkų kalba universitete studijuojama tik jau mokantis rusų, o Rusijai bei Rytų

[1] Pradėjęs nuo karinių tyrimų, paskutiniu metu Frostas labiausiai išgarsėjo, ėmęsis Oksfordo Europos Ankstyvųjų naujųjų laikų serijoje rašyti apie Lenkijos ir Lietuvos valstybę bei uniją; žr. Robert Frost, *The Oxford History of Poland-Lithuania*, t. I: *The Making of the Polish-Lithuanian Union, 1385–1569*, Oxford, 2015.

Europai skirtos studijų programos iš esmės pirmąja ir apsiriboja? Frostas pasakojo kadaise vos nepaleidęs bato į BBC transliuojantį televizorių, kurio ekrane viena redaktorių (Rusijos studijų alumnė) 2014 m. porino apie grynai nacionalistinę Vakarų ir grynai rusakalbę Rytų Ukrainą. Klausimus apie finansines paskatas universitetams plėtoti Lenkijos studijas Daviesas perkėlė į kovos dėl riboto etatų skaičiaus ir akademinės tradicijos (ar inercijos?) plotmę.

Būtent dėl tradicijos ir įpročio galios teko kiek suabejoti garsiojo istoriko pasiūlyta vizija. Pasirodė, kad po *non-polono-centric Polish studies* formuluote slepiasi iš esmės tas pats senas (gal tik kiek nuosaikesnis) pilsudskinis požiūris: studijuojame ir ukrainiečius, ir lietuvius, ir kitus „mažesnius žaidėjus“, atkreipiame dėmesį į politinių darinių nevienalytiškumą – tačiau visa tai vis tiek yra ne kas kita, o ta pati Lenkija ar tiesiog „Didžiosios Lenkijos“ dalys. Nuogąstavimo nemažino Davieso pasakojimas apie kadaise vienam iš didžiųjų JK universitetų siūlytą paskaitų ciklą apie istorinius Lenkijos santykius su kaimyniniais kraštais. Paminėta Vokietija, Čekija, Ukraina, Rusija ir, regis, net Livonija. Ar Lietuvos nepaminėjimas tebuvo atsitiktinumas, ar sisteminis dalykas – belieka spėlioti.

Įdomu, ar į tai dėmesį atkreipė Frostas, pagrindinę simpoziumo dieną pradėjęs plenariniu pranešimu „Changing the Question: The Polish-Lithuanian Union and its Legacy“. Pranešimo išeities tašku tapo pirmasis pavadinimo sandas, referuojantis į juokelį, skambantį šitaip: „Kaskart, kai anglai bandydavo išspręsti airių klausimą, airiai pakeisdavo klausimą“ (*Every time the English tried to solve the Irish Question, the Irish changed the question*). Šiuo atveju tas pakeistas ar pasikeitęs klausimas yra chronologinis sutapimas: beveik tuo pačiu metu sunaikinama Abiejų Tautų Respublika ir gimsta nacionalizmas, keitęs tautos sampratą. Tai neišvengiamai formavo tiek unijos palikimą (pavyzdžiui, etniniai konfliktai mišriose teritorijose), tiek ir vėlesnį įsivaizdavimą apie ją. Tačiau Frosto požiūriu, jau vien dėl to, kad „pasikeitė klausimas“, nedera pačios unijos vertinti išskirtinai kaip nesėkmės[2]. Be to, tai buvo ne vieną šimtą metų gyvavęs politinis darinys, grįstas demokratinėmis (kad ir ne visai atitinkančiomis dabartines) vertybėmis: ne centralizuotu valdovo ar net seimo diktatu, o konsensusu ir vietinių bendruomenių interesais. Geriausias šio fenomeno sėkmės (o kartu ir eventualaus tragizmo) įrodymas – prieš keletą metų Frosto su kolega Artūru Vasiliausku aplankytos Norviliškių kapinės – su įvairiakalbiais antkapiniais įrašais ir teritoriją kertančia Lietuvos–Baltarusijos siena.

Po to įvykusi dviejų pranešimų sesija, skirta politinei kultūrai, tarsi turėjo sukonkretinti tik ką pristatytos unijos turinį. Sesiją pradėjo tas pats Vasiliauskas, kadaise pirmasis Frosto doktorantas, pristatęs LDK politinės kultūros raidą iki Bogdano Chmelnickio kazokų sukilimo 1648 m. Pasakodamas įvairius siužetus ar istorijas apie politinę kultūrą, Vasiliauskas, atrodo, siekė dvejopo tikslo: viena vertus, pademonstruoti konkrečios – minėtu konsensusu ir lokaliu (seimelių) lygiu grįstos – politinės kultūros sklaidą su tokiais nuolat perrenkamais pavietų šlėktijos herojais kaip Trakų pakamaris Bogdanas Oginskis ar Zigmantas Kamienskis iš Vilkmergės, kita vertus, polemizuoti su išskirtinai oligarchine Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės sistemos traktuote (plg. patronui Leonui Sapiegai pasipriešinusį jo klientą Konstantiną Zaleskį).

Po to kalbėjusi Anna Kalinowska pažvelgė į Respubliką iš išorės. Istorikė bandė panagrinėti dažnai be didesnio įsigilinimo kartotą teiginį apie Lenkijos ir Lietuvos unijos modelio svarbą ir įkvėpimą britams, o kartu kėlė ir platesnį klausimą: ką britai žinojo apie Lenkiją ir Lietuvą? Išskirti trys šaltinių (ir informuotumo) lygiai: 1) gerai informuota, dažnai rankraštinė, diplomatinė raštija; 2) populiaresni, dažniausiai geografiniai spaudiniai; 3) beužgimstanti žiniasklaida – įvairi pavienė periodika. Konstatuota žinias apie uniją, jos mechanizmus, valstybės dualumą taip pat buvus gana fragmentiškas. Kita vertus, diskusijos metu buvo pastebėta, kad Lenkijoje ir Lietuvoje apie Anglijos ir Škotijos uniją žinota taip pat menkai.

Škotų piketuotojų grupė. Autoriaus nuotrauka

Antrąją sesiją „Unijos problemos“ (*Problems of Union*) veikiausiai galima interpretuoti kaip sudarytojo siekį pademonstruoti ne bėdas, o kaip tik

[2] Istoriko koncepcija glaustai prieinama: Robert Frost, „Lenkijos-Lietuvos unijos tapsmas, 1385–1569“, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 2013-2*, 2014, p. 37–48.

atsparumą iššūkiams. Lenkų istorikas Henrykas Litwinas kalbėjo apie Voluinės, Kijevo ir Braclavo šlėktiją bei Liublino unijas (*sic!*). Pasitelkta daugiskaita susijusi su istoriko įrodinėtu teiginiu, kad Voluinės kilmingieji po to, kai ši Žygimanto Augusto buvo atplėšta nuo Lietuvos ir perleista Lenkijai, nemanė tiesiog pasiduoti, o priesaikos ir pakliuvimo Karūnos valdžion procesą traktavo tarsi atskirą lygiavertę savo uniją su Lenkija. Šitaip ginčytasi su Oskaro Haleckio vaizdiniu apie rusėniškų žemių pasyvumą Liublino seimo įvykių metu. Apmaudu, kad pranešime Braclavo ir Kijevo situacijos liko plačiau neaptartos.

Dar vienas buvęs Frosto doktorantas Mindaugas Šapoka aptarė XVIII a. pradžioje LDK ir Lenkijoje susidariusią kritinę situaciją (didžiulė politinė fragmentacija, švedai Respublikos teritorijoje etc.). Akcentuota, kad būtent tokie pavojai ir grėsmės (pavyzdžiui, Augusto II Stipriojo santykiai su caru Petru I ir siekis Lietuvoje įtvirtinti absoliutinę valdžią) uniją ir jos svarbos suvokimą tik stiprino. Tuo metu ši jau apibūdinta kaip *sacrosancta*, o Ašmenos seimelis 1715 m. teigė, kad *juncta commoda et incommoda tolerare maią*.

Aptarus uniją kaip tikrenybę, trečioji sesija jau žengė į šiosios palikimo, o kartu ir atminties, lauką. Pirmosios kalbėtojos, istorikės Karinos Friedrich, pagrindinė užmačia buvo savotiška XVIII a. pabaigos Brandenburgo-Prūsijos propagandos apie lenkų neva represuojamus prūsus (siekiant pateisinti padalijimus) dekonstrukcija. Pastarieji nors ir rūpinosi savo indigenato teise ir instituciniu atskirumu, tačiau gynė *liberum veto*, *monarchia mixta* valdymo formą ir gyrė lenkus kaip puikius karius. Galiausiai, kai 1793 m. Gdanskas atiteko Brandenburgui-Prūsijai, miestiečiai ištisus mėnesius vilkėjo juodai.

Svarstymus apie unijinės Lenkijos ir Lietuvos valstybės vertinimus kitose chronologinėse ir geografinėse plotmėse pristatė Curtisas Murphy'is. Retoriškai klausdamas, kas besiteiktų grįžti „Anarchijos karalystėn" (t. y. ATR), istorikas atliko savotišką XIX a. politinio diskurso analizę. Vienu šio išsiskyrimo taškų pavyzdžių galėtų būti XIX a. pabaigoje kilusi diskusija, imperinei valdžiai iš Kijevo atėmus Magdeburgo teisę. Rusiškajame naratyve toks žingsnis teisintas kaip įvairių pažeidinėjimų ir piktnaudžiavimo šaltinio pašalinimas, taigi kaip tvarkos įvedimas. Galima nesunkiai nutuokti, kad tai turėjo byloti ir apie padalintos Lenkijos ir Lietuvos valstybės neveiksnumą, nesusidorojimą su Apšvietos teiktomis galimybėmis, *raison d'etat* nepaisymą apskritai.

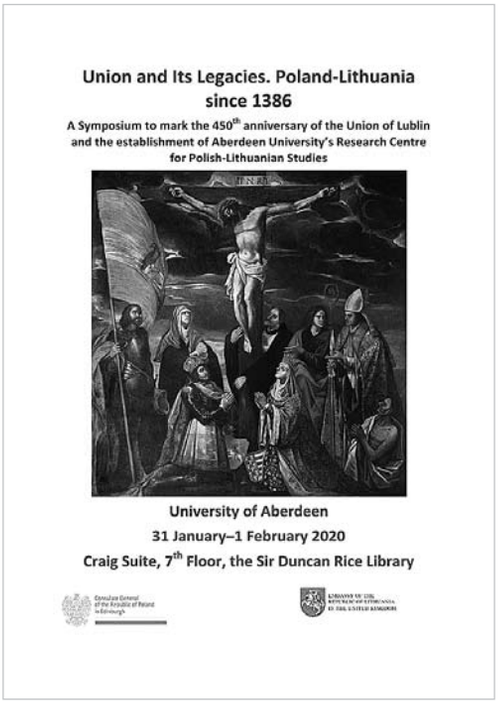

Simpoziumo plakatas. Plakate panaudotas XVII a. pirmos pusės Tommaso Dolabella darbas „Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Jogaila su žmona šv. Jadvyga Anžujiete atkuria Krokuvos universitetą"

Ketvirtoji sesija „persikėlė" jau į posukiliminius laikus, XIX a. pabaigą – XX a. pradžią. Šią dalį pradėjęs Tomas Balkelis apžvelgė neišsipildžiusias lietuviško ir lenkiško valstybingumo alternatyvas, suskirstęs jas į keturias grupes: 1) iki 1904 m. gyvavusi socialistinio federalizmo su žydais, lietuviais, lenkais ir glaudžia Ukrainos, Baltarusijos, Lenkijos, Lietuvos, Latvijos (ir net gal Rusijos) federacija; 2) liberal-federacinė krajovcų vizija, grįsta politine ištikimybe, o ne etnine kilme, susijusi su Vilniaus intelektualiniu ratu, siekusi LDK atkūrimo (gyvavo iki trečio dešimtmečio pradžios); 3) Pilsudskio federacinė vizija, grįsta Lenkijos dominavimu, grandioziniais *Intermarium* planais (vienintelė iš tiesų bandyta įgyvendinti); 4) vadinamuoju Hymanso planu siūlyta alternatyva – federacinė Lietuvos valstybė su galimybe atgauti Vilnių. Istorikas pabrėžė, kad iš esmės šios ir kitos neišsipildžiusios alternatyvos nebūtinai buvo visiška naivybė.

Ola Hnatyuk kalbėjo, matyt, labiausiai nuo kertinės simpoziumo temos nutolusiu klausimu: pristatė sudėtingas 1920 m. karinės sąjungos tarp Józefo Piłsudskio ir Simono Petliūros aplinkybes, iš vienos (ukrainiečių) pusės, bandant išsaugoti paskutines Ukrainos valstybingumo viltis, iš kitos (lenkų) – rasti atramą kare su bolševikais; atkreiptas dėmesys į tai, kad jeigu lenkams ši sutartis jau neatrodo labai aktuali, tai ukrainiečiams ji yra kertinė, o pats Petliūra vis dar vertinamas kontroversiškai. Tokie vertinimai tarpsta skirtingose šalių visuomenių nuotaikose viena kitos atžvilgiu: 2016 m. daugiau kaip 60% ukrainiečių į lenkus žiūrėjo draugiškai, tuo tarpu daugiau kaip 40% lenkų į ukrainiečius – priešingai.

Intensyvią dieną, pilną pranešimų ir karštų diskusijų, turėjo užbaigti žvilgsnis į dabartį, į unijų pristatymą visuomenėms muziejuose. Taigi sukviesti įvairūs JK, Lenkijos ir Lietuvos institucijų atstovai turėjo pristatyti savo muziejų veiklą. Naujai Varšuvoje statomo Lenkijos istorijos muziejaus direktorius Robertas Kostro trumpai supažindino su būsimu projektu ir kai kuriais ekspozicijos aspektais: unijos genezei, tolerancijai ir kartu sugyvenusioms tautoms bei kitoms temoms skirtais segmentais.

Jolanta Karpavičienė pristatė Valdovų rūmus ir jų atkūrimo bylą. Davidas Forsythas, pagrindinis Nacionalinių Škotijos muziejų Škotijos istorijos ir archeologijos skyriaus moderniosios ir šiuolaikinės istorijos kuratorius, aptarė amžiną ir neišsprendžiamą neįtikimo visiems dėsnį, kuriant naratyvą ir rengiant ekspozicijas („perdėm nacionalistiška, perdėm unionistiška, perdėm socialistiška, perdėm kapitalistiška etc.“). To paties muziejaus pagrindinė Renesanso ir Ankstyvųjų naujųjų laikų istorijos skyriaus kuratorė Anna Groundwater pažvelgė į Viduramžių ir Ankstyvųjų naujųjų laikų Škotijos istorijos perteikimą ir išskyrė porą problemų: viena vertus, elementarų artefaktų trūkumą, antra, dažną škotiško naratyvo konstravimą tiesiog per angliškojo negatyvą. Paskutinysis kalbėjo Williamas Blairas, Nacionalinių Šiaurės Airijos muziejų kolekcijų vadovas. Akivaizdžiai vengdamas atskleisti savo poziciją aktualijų atžvilgiu, jis pasakojo, kaip vyksta darbai šiuo metu kone karščiausiame geografiniame *Brexito* taške. Tuo tarpu išankstinis planas po neilgų pristatymų užmegzti diskusiją, deja, liko neįvykdytas dėl apsiskaičiavimų planuojant renginio darbotvarkę.

Dvi intensyvios dienos pasiekė pabaigą. Aiškūs ir gero lygio pranešimai bei vis prasidėdavusios diskusijos padarė simpoziumą vertą dėmesio, o sėkmingai susiklosčius aplinkybėms visa tai galbūt nuguls į leidinį. Tačiau kažkur už akademinio pašnekesio lūkuriavo ir šis tas daugiau. Geografinės ribos per simpoziumą niekur nepasistūmėjo, penktadieniniuose Aberdyno pabuose šėlta įprastai ir transliuota ne Boriso Johnsono kalba, o dartų varžybos. Tačiau istorija įvyko: penktadienį iš Vilniaus oro uosto svarstyti apie Lenkijos ir Lietuvos uniją kilta skrydžiui dar į kitą – Europos – Uniją, o grįžta jau iš kitur. Tad nors simpoziumo atidarymo metu ir teigta šiame renginyje nebūsiant politinių diskusijų, svarstymai apie Uniją ir uniją įgavo atitinkamą koloritą. Svarstymuose išryškėjo ne tik istorinio unijų tyrimo svarba (pavyzdžiui, kaip alternatyva dažnai teleologiniam modernios tautos ir tautinės valstybės susidarymo tyrimui). Nuolat kartojosi kooperacijos, konsensuso, kompromisų, lygiavertiškumo ir lygiateisiškumo – apskritai bandymo sugyventi – idealai. Aberdyne unija ir Unija pasirodė kaip alternatyvaus *modus vivendi* dabartiniame pasaulyje galimybė. Pasaulyje, kurį į kelias skirtingas puses tampo stiprėjantis nacionalizmas ir naujosios imperinės formuotės[3]. Lenkijos ir Lietuvos unija, Abiejų Tautų Respublika bei jos idėja ir vėl aktualizuojasi, gal ir ne kaip ideali, tačiau kaip galimybė.

[3] Plg. Vytautas Starikovičius, „Imperijos atsibunda ir atakuoja: Ar turi svajonę apie pasaulį Europa ir Lietuva?“, in: https://olf.lt/vytautas-starikovicius-imperijos-atsibunda-ir-atakuoja-ar-turi-svajone-apie-pasauli-europa-ir-lietuva.

Federico Fellini. Realybė – tai sapnas?

AUKSĖ KANCEREVIČIŪTĖ

Apie Federico Fellini (1920–1993) tikriausiai yra girdėję net ir tie, kurie nesidomi kinu. Patys italai jį vadino *Il maestro* („meistru“), arba *il mago* („magu“), sugebančiu kasdienybę paversti intensyviu, nepamirštamu išgyvenimu. Savitam režisieriaus stiliui apibūdinti net buvo sugalvotas specialus terminas *Felliniesque* („feliniškas“), nusakantis nevaldomą vaizduotės galią, karnavališką atmosferą, fantasmagoriškus įvaizdžius, religinius ritualus, nenuspėjamą dramaturgiją, išskirtinę estetiką, misticizmą, pietietišką emocionalumą... Realūs įvykiai Fellinio kūryboje yra neatsiejami nuo vaikystės prisiminimų ir fantazijų, maža to – jie lygiaverčiai, sujungti laiko grandine ir egzistuojantys vienas greta kito. Sausi faktai ir išvedžiojimai nepajėgūs aprėpti šios tikrovės – pats meistras vaizduotę, netgi slėpiningą haliucinacijų pasaulį vadino „gilesne realybe“, o Berto Cardullo pokalbių knygoje *Soundings on Cinema* sakė: „Realizmas yra blogas žodis. Tam tikra prasme, viskas yra realistiška. Nematau skirtumo tarp įsivaizduojamo ir tikro; vaizduotė man yra daug realesnė“. Pasaulį Fellinis matė, visų pirma, menininko akimis, tad ir jo filmai – tarytum realybės dėsnius paneigiantys, su niekuo nesupainiojami vizualūs spektakliai, kuriuose susipina ironija ir egzistencijos tragizmo pojūtis.

Fellinis niekuomet nesimokė profesionalioje kino mokykloje, jau nekalbant apie garsiąją *Centro Sperimentale di Cinematografia*, su kurios auklėtiniais vėliau ne kartą bendradarbiavo. Jis nepaisė jokių taisyklių ar šablonų, tačiau tai, kaip jis filmuose naudojo spalvas, kostiumus, muziką, montažą, liudijo išskirtinį jo kinematografinį talentą, kuris buvo susijęs ir su absoliučiu jautrumu, subjektyviu originalumu. Net keturi jo filmai – *Kelias* (*La Strada*, 1954), *Kabirijos naktys* (*Le Notti di Cabiria*, 1957), *Aštuoni su puse* (*Otto e mezzo*, 1963) ir *Amarkordas* (*Amarcord*, 1973) – buvo apdovanoti „Oskarais“ kaip geriausi filmai užsienio kalba. Holivudo kino studijos kvietė režisierių filmuoti JAV, tačiau veltui.

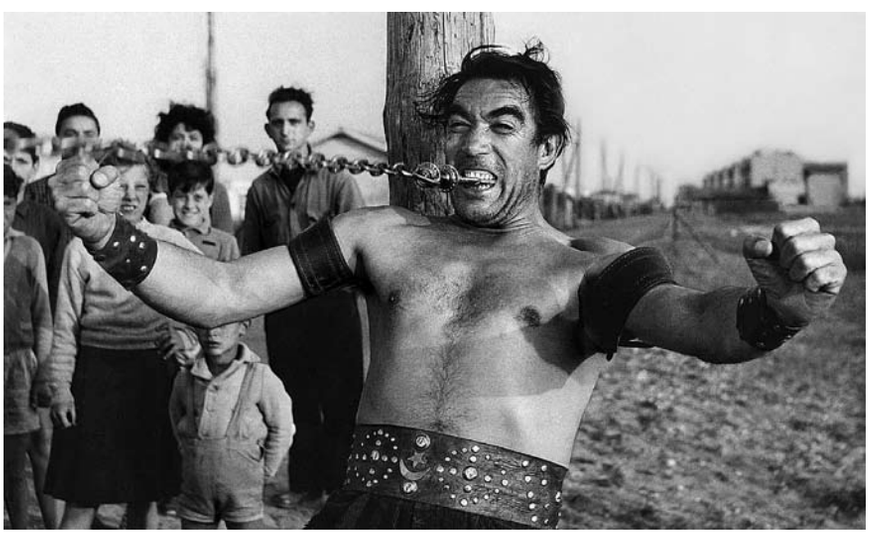

Kadras iš filmo *Kelias* (1954). Nuotrauka iš *theguardian.com*

Didžiojo meistro kūryba neatsiejama nuo Italijos, jos kraštovaizdžio, gimtojo pajūrio miestuko Riminio ir antraisiais režisieriaus namais tapusios Romos. Būtent čia formavosi unikalus Fellinio pasaulis su jo nepamirštamais herojais – dykinėtojais ir karjeristais, prostitutėmis ir šventaisiais, aristokratais ir benamiais, klounais ir išminčiais, niekšais ir tyraširdžiais. Į Amžinąjį miestą jis atvyko dar būdamas jaunuolis, o pragyvenimui užsidirbdavo rašydamas straipsnius ir piešdamas šaržus, karikatūras, kurias mielai spausdino satyros ir humoro žurnalas *Marc'Aurelio*. Įsitraukęs į bohemišką gyvenimą, jis susipažino su aktoriumi Aldo Fabrizi ir prisijungė prie varjetė teatro, su kuriuo apkeliavo visą Italiją. Daug vėliau, 1966 m. duodamas interviu žurnalui *The Saturday Evening Post*, Fellinis prisiminė: „Tikriausiai tai buvo patys svarbiausi metai mano gyvenime. Buvau priblokštas kraštovaizdžio, taip pat žmonių tipažų įvairovės. Ši patirtis suteikė galimybę atrasti charakterį savo šalies ir tuo pat metu suvokti savo tapatybę“.

Nenuostabu, kad pirmasis Fellinio kartu su Alberto Lattuada režisuotas filmas *Varjetė šviesos* (*Luci del varietà*, 1950) vaizduoja keliaujančio vodevilio šou ir jo užkulisius. Nuo pat pradžių režisierius suprato, kad kino kalba galima įtaigiai perteikti asmeninius potyrius, mintis, tad autobiografiškumas ženklina visą jo kūrybą, pradedant pirmąja savarankiškai sukurta komedija *Baltasis šeichas* (*Lo sceicco bianco*, 1952). Čia atsiranda provincialų, patekusių į sostinę, motyvas ir aštri satyra, pašiepianti *fumetti* – primityvius, į komiksus panašius paveikslų

romanus, nieko bendra neturinčius su tikrove. Jie iškreipia ir pačios meilės bei santuokos sampratą, pastūmėja herojus vis didesnio nusivylimo link. Gana ironiškai personažai traktuojami ir filme *Pienburniai* (*I Vitelloni*, 1953). *I Vitelloni* – pažodžiui išvertus iš italų kalbos reiškia „dideli veršiai“, kas labai tiksliai apibūdina trisdešimtmečius dykinėtojus, vis dar gyvenančius kartu su tėvais, nenorinčius ieškoti darbo, vengiančius atsakomybės už savo lengvabūdiškus poelgius. Jų egzistavimas patogus ir šiltas, tačiau betikslis. Tik režisieriaus *alter ego* – stebėtojas Moraldo Rubinis (akt. Franco Interlenghi) galiausiai pasiryžta palikti sąstingio apimtą miestelį. Nors grynai „feliniškų“ išradimų čia nedaug, bet raiškūs psichologiniai charakteriai, o ypač atvira ir simboliška filmo pabaiga liudijo, kad į kiną atėjo naujas autorius. Traukiniui tolstant į nežinomus tolius ir skambant klausimui „Nejau tu nebuvai čia laimingas?“, kamera atsigręžia atgal – į tuos, kurie liko ir saldžiai miega savo lovose, taip ir neišdrįsę realizuoti savęs.

Apdovanotas Venecijos kino festivalio „Sidabriniu liūtu“ už geriausią režisūrą, Fellinis po kiek laiko sukūrė *Vienišumo trilogiją*, pasakojančią apie visuomenės atstumtuosius ir nuskriaustuosius – apgaudinėjančius kitus ar kenčiančius dėl jiems padarytų skriaudų, bet kartu gebančius užmegzti stiprų tarpusavio ryšį, pasiaukoti, atjausti. Pasitelkęs kontrastus, laužydamas sustabarėjusias taisykles ir normas, režisierius ryžosi giliau pažvelgti į prieštaringą žmogaus prigimtį. *Kelias* – tai filosofinė parabolė apie tikrovę ir iliuziją, gyvenimo ir mirties prasmę. Netašytas, brutalus stipruolis Dzampano (akt. Anthony Quinn), jo naivi, vaikiška asistentė Dželsomina (akt. Giulietta Masina) ar akrobatas, kvaileliu apsimetantis klounas *Il matto* (akt. Richard Basehart) yra klajokliai ir benamiai, tarytum iš anksto pasmerkti vienatvei. Jų rengiami pasirodymai atrodo juokingi, gniaužiantys kvapą, netgi nerealistiški, tačiau jie atskleidžia neįprastas emocines ir dvasines patirtis. Cirko spektakliai ir klounų triukai įgalina žaisti ir fantazuoti, o tai jau grynai feliniško kino sfera. Ji tiesiogiai susijusi su nuolatiniais pokyčiais, į kuriuos žmogus neišvengiamai papuola visais laikais, su tikrovę iškreipiančiomis iliuzijomis, galų gale su dvasiniu nuosmukiu ir miglotai nujaučiama išganymo viltimi. Metafizines nuotaikas *Kelyje* įtaigiai perteikė Masinos vaidyba, įkvėpta nebylaus kino komikų (ne veltui ja žavėjosi ir didysis kino klounas Charlie Chaplinas), suteikia poetinį atspalvį, kartu ir metafizinę gelmę. Nors prodiuseriai primygtinai siūlė sukurti tęsinį, kur Masinai būtų skirtas pagrindinis vaidmuo, kitame trilogijos filme *Sukčius* (*Il bidone*, 1955) Fellinis pakvietė amerikiečių aktorių Broderricką Crawfordą, suvaidinusį sukčių, apsimetančių kunigais, vadeivą.

Masinos talentas ryškiausiai atsiskleidė filme *Kabirijos naktys*, kur ji

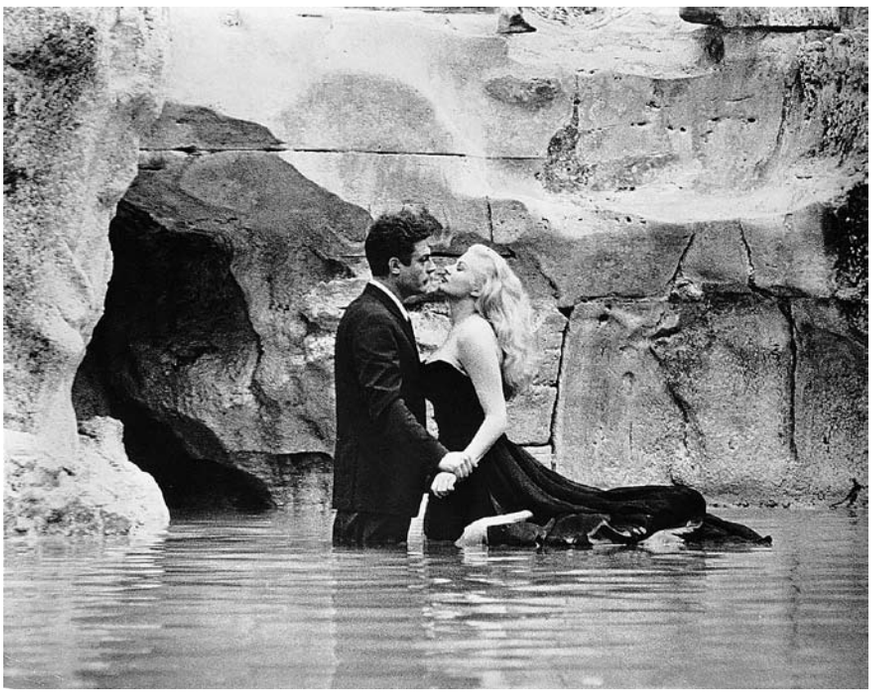

Kadras iš filmo *Saldus gyvenimas* (1960). Nuotrauka iš *britannica.com*

įkūnijo svajoklę, ant nuopuolio ir prisikėlimo ribos balansuojančią Romos prostitutę Kabiriją. Atrodo, kad jos gležnus pečius prispaudžia visas šio pasaulio vargas ir neteisybė, nepaisant to, finale moters veidas nušvinta nepakartojama šypsena. Nors Kanų kino festivalyje Masina buvo pripažinta geriausia aktore, Fellinis savo žmonai ir mūzai pagrindinį vaidmenį parašė tik po septynių metų pertraukos. Filme *Džuljeta ir dvasios* (*Giulietta degli spiriti*, 1965) ji – jau subrendusi moteris, išgyvenanti šeimos krizę, negalinti atsikratyti vaikystės baimių. Vidinę sumaištį kelia ir praeities šmėklos, neramūs sapnai, seksualinės haliucinacijos. Gana dažnai Fellinio filmų personažai vaizduojami įstrigę kažkur tarp dangaus ir žemės, blaškomi geidulių, destruktyvių aistrų ir tuo pat metu trokštantys nuoširdžiai mylėti. Arba intelektualai, kurie ir patys išgyvena pasakojamą istoriją, ir ją stebi tarsi iš šalies.

Kad modernėjantis gyvenimas, socialinė gerovė anaiptol negarantuoja dvasinio stabilumo, Fellinis apmąstė kartokoje satyroje *Saldus gyvenimas* (*La dolce vita*, 1960). Kritikai teigia, kad tai savotiškas *Pienburnių* tęsinys, kur režisieriaus prototipas Marčelo Rubino (akt. Marcello Mastroianni) – jaunas provincialas, atvykęs į Romą ir

įsidarbinęs žurnalistu, vėjavaikiškai mėgaujasi didmiesčio malonumais. Jo kasdienybę užpildo bulvarinės naujienos, vienadieniai nuotykiai su aukštuomenės moterimis (akt. Anouk Aimée) ar kino žvaigždėmis (akt. Anita Ekberg), monotoniški debatai su intelektualais ir iki paryčių trunkantys vakarėliai. Ši tuštybės mugė spindi nepaprastu grožiu ir žavesiu, – tą pabrėžia preciziška kadro kompozicija, dizainerio Piero Gherardi sukurti kostiumai, operatoriaus Otello Martellio nufilmuoti įspūdingi Via Veneto vaizdai ir kvapą gniaužiančios scenos su Kristaus statula, malūnsparnio skraidinama virš Amžinojo miesto, maudynėmis Trevio fontane ar didžiule jūrų pabaisa, ištempta ant jūros kranto ir spoksančia į pavargusius nuo orgijų lėbautojus didelėmis tuščiomis akimis...

Pulsuojantis, atviras interpretacijoms ir pasakojimą nustelbiantis vizualumas ilgainiui tapo vienu iš svarbiausių Fellinio kūrybos bruožų, o visko pertekusios aristokratijos ir jos supuvusios moralės kritika įvairiais istoriniais lygmenimis atsikartojo pagal senovės romėnų poeto Petronijaus satyrą laisvai adaptuotame *Satyrikone* (*Fellini Satyricon*, 1969) ir *Kazanovoje* (*Il Casanova di Federico Fellini*, 1976).

Duoklę savo mylimam, vaizduotę audrinančiam miestui Fellinis dar kartą atidavė sukurdamas kino esė *Roma* (*Fellini's Roma*, 1972), kur jis dar kartą sugrįžo į savo jaunystės metus, su nostalgija prisimindamas tą nenutrūkstamą, ekstravagantišką gyvenimo šventę, į kurią įtraukiamas kiekvienas atvykėlis. Tačiau Fellinio magija pasireiškė ne tik tuo, kad jis gebėjo meistriškai sujungti iš pirmo žvilgsnio sunkiai suderinamas materijas: banalią realybę ir karnavališką šėlsmą, tragizmą ir klounadą. Autobiografinėje juostoje *Aštuoni su puse* jis savo kūrybinę krizę pavertė absoliučiu triumfu, kuris padarė didžiulę įtaką kino istorijai apskritai. Iš jo mokėsi tokie kino grandai kaip Martinas Scorsese, Woody Allenas, Davidas Lynchas, Timas Burtonas ir kt. *Aštuoni su puse* įtvirtino modernaus kino sampratą – tai buvo pirmasis kritiškas, introspekcinis kino kūrinys, kur tradicinę dramaturgiją pakeitė sąmonės srauto technika, ištrinanti bet kokias ribas tarp realybės ir išmonės.

Pasakodamas apie režisieriaus Gvido (Mastroianni) asmenines ir kūrybines kančias, Fellinis suformulavo esminį klausimą – ar kinas, kaip medija, gali išreikšti pačius giliausius ir stipriausius žmogaus jausmus? Ar kinas yra tik pramoga, cirkas, ar vis dėlto rimta meno šaka, gebanti perteikti filosofines idėjas? Su šia dilema Fellinis susidūrė ir anksčiau, nes jo kūryba – tai nuoseklus ėjimas savęs link, nepripažįstant jokių kompromisų ir išsilaisvinant nuo bet kokio išorinio spaudimo daryti tai, ko iš tavęs laukia ar tikisi kiti. Jis gal ir ne pirmasis kino istorijoje panaudojo fragmentišką, nelinijinį naratyvą, suteikdamas pirmenybę vaizdams, šviesos efektams, įmantriems kameros rakursams, tačiau iki jo niekas taip natūraliai nesugebėjo sugretinti dabarties įvykių, atsiminimų ir kažkur giliai iš pasąmonės iškylančių vaizdinių. Viskas, kas vyksta filme, vyksta paties autoriaus, t. y. realaus žmogaus galvoje, jo mintyse. Prisiminimų ir sapnų scenos yra tokios įtaigios, kad imi abejoti jų „netikroviškumu".

Gyvenimo kaip cirko metaforą paryškina kompozitoriaus Nino Rotos ekstradiegetinė (užkadrinė, vien į filmo žiūrovą nukreipta) muzika. Atsikartojantys motyvai, kiek primenantys maršą, iki šiol yra siejami ne tik su filmu *Aštuoni su puse*, bet ir su kinu apskritai. Finalinėje scenoje, kur visi personažai, susikibę rankomis, sukasi begaliniame magiškame rate, cirko melodija skamba ir kaip simbolinis apibendrinimas.

Kūrybos, spektaklio temos vyrauja ir vėlesniuose Fellinio filmuose: *Orkestro repeticija* (*Prova d'orchestra*, 1978), *Džindžer ir Fredas* (*Ginger e Fred*, 1985), *Interviu* (*Intervista*, 1987). Cirko pasirodymų virtinę primena *Amarkordo* struktūra, o daugybė karikatūriškų personažų yra lyg fašizmo laikotarpio Italijos visuomenės atspindys. Keisčiausia, kad tie žmonės, nors ir šiek tiek pasimetę, bet jaučiasi gana komfortiškai, kai už juos galvoja kažkas kitas. Norėdamas suprasti, kaip visa šalis persiėmė rasinės neapykantos ideologija, nieko bendra neturinčia su individo laisve, Fellinis, kaip ir ankstesniuose filmuose, atsigręžė į žmogiškas silpnybes, destruktyvias įtakas, užgniaužtas seksualines fantazijas. Autoriaus prisimenamą paauglystės pasaulį lydi mistiškas idealo ilgesys – lyg nežinia iš kur atskridęs povas, išskleidęs savo uodegą, tokią ryškią apsnigtų gatvių fone.

Pats būdamas Vakarų kultūros ikona, Fellinis dažnai konstatuodavo artėjančią šios kultūros mirtį. Pesimistinės, netgi apokaliptinės nuotaikos juntamos filosofinėje parabolėje *Ir laivas plaukia* (*E la nave va*, 1983) ir paskutinėje komedijoje *Mėnulio balsas* (*La voce della luna*, 1990), kur globalėjantį pasaulį baigia užkariauti populiarioji muzika, o naujos mados, jaunystės kultas be gailesčio griauna ir stumia lauk archajišką kultūros sanklodą. 1993 m. duodamas vieną savo paskutiniųjų interviu laikraščiui *The Times* Fellinis skundėsi, kad „televizija iškreipė suvokimą kaip pasakoti istoriją, žiūrėti vaizdus, o kartu būti kino teatro tyloje ir laukti, kol užges šviesos". Nors po Fellinio mirties įsigalėjo ne tik televizija, bet ir internetas, tačiau *Il maestro* kūrybinis palikimas šalia visų nuopelnų kino kalbos raidai pasižymi ir šiuolaikišku žvilgsniu, aprėpiančiu amžinus žmogaus ieškojimus, pranokstančius laiko ribas.

George Steiner (1929–2020)

MANTAS ADOMĖNAS

Atsiversti bet kurį George'o Steinerio knygos puslapį reiškia pasinerti į gilų, veržlų, sūkuringą Europos literatūros ir kultūros srautą, kuriame beveik neįmanoma išsilaikyti nenuneštam, nepagautam aliuzyvios, virtuoziškos vaizduotės, kalbančios apie pamatinius, pačioje mūsų žmogiškumo ir visuomenės, buvimo su kitais žmonėmis, šerdyje glūdinčius dalykus. Po Steinerio mirties šių metų vasario 3 d. neapleidžia jausmas, kad su jo pasitraukimu užsivėrė bent kelios svarbios Europos kultūros tradicijos, kad jis buvo bent kelių nykstančių šios kultūros porūšių paskutinis išlikęs egzempliorius.

Žmogiškai beveik neįsivaizduojamo apsiskaitymo eruditas, priboškiantis savo referencijų pločiu ir įvairove, o kartais erzinantis jų nebūtinumu, galintis į vieną sakinį – ir į vieno minties šuolio trajektoriją – sudėti, pavyzdžiui, Priamą, Aliošą Karamazovą, Montaigne'į ir Hamletą, savo kriptiškomis aliuzijomis į tai, ką jis laikė *loci communes*, nuolat verčiantis skaitytoją stiebtis ant pirštų galiukų, paverčiantis jo tekstų skaitymą nuolatinėmis dešifravimo pratybomis, jis puikiai atitiko tarp knygų užsidariusio, nuo pasaulio atitrūkusio intelektualo provaizdį. Tas vaizdinys didžiąja dalimi atitiko tikrovę: išskyrus pirmą neilgą žurnalisto darbą, tolesnį gyvenimą Steineris leido tarp knygų ir paskaitų. Nebuvo akademikas griežtąja prasme – nors ir tapo steigiamo Churchillio koledžo Cambridge'e tikruoju nariu-steigėju, mėginimas įsitvirtinti Cambridge'o universitete buvo nesėkmingas, ir nuo tada Steineris akademijai ir vyraujančiai akademinei politikai jautė nuoskaudą bei įtarumą.

Paskaitose Steineris nedarydavo nuolaidų studentų nepatyrimui, neišprusimui ar galimam nežinojimui,

George Steiner

kalbėdavo jiems ta pačia tiršta, subtekstų ir aliuzijų pripildyta kalbėsena. Nepakentė studijų subanalėjimo, standartų nuosmukio, žvelgė į universiteto studijas kaip į rimtą, autentišką intelektualinį ieškojimą. Ir turbūt todėl studentai perpildydavo jo paskaitų auditorijas. Apie 2000 m. Cambridge'e teko patirti tuos legendinius nušvitimus, kone magišką prasmės pilnatvės jausmą, lydėjusį jo paskaitas. Apie sudėtingus mokinio ir mokytojo santykius, įpėdinystės ir išdavystės dialektiką Dante's *Komedijoje* Steineris kalbėjo „Atlanto vidurio" tarme, kurioje susilieja britų ir amerikiečių tartys, su lengvu Vidurio Europos akcentu ir nenusakoma, XX a. viduryje įstrigusia dikcija, kuri turėjo daugiau bendrumų su Elioto ar Churchillio retoriniais periodais, negu su tūkstantmečio ribos akademine anglų kalba. Tvidiniu švarku apsirengęs išeivis iš Vidurio ar Rytų Europos, pabėgęs nuo nacių ar kito totalitarinio režimo, dažniausiai, bet nebūtinai, žydas, kuriam tekstai, rašymas ir didžiai abstraktūs ginčai dėl idėjų buvo gyvenimo ašis, o neretai ir gyvybės bei mirties klausimas, – tai dar viena, dabar jau išnykusi Vakarų intelektualo paradigma, aprėpusi figūras nuo Thomo Manno ir Hermanno Brocho iki Isaiah Berlino, Elias Canetti ir Emilio Ciorano.

Steinerio tėvai, kilę iš išsilavinusių Vienos žydų sluoksnių (tėvas dirbo investicinėje bankininkystėje), 1924 m. išvyko iš Vienos į Paryžių, kur 1929 m. ir gimė mažasis Francis George. Kai berniukui buvo penkeri, jį išgąsdino minia, skandavusi antisemitinius šūkius priešais jų namus Paryžiuje: „Mama uždarė langines", – rašė Steineris, – „bet Tėtis vėl jas atidarė, išsivedė mane į balkoną ir tarė: „Tai vadinasi istorija, ir turi niekada jos nebebijoti."" Šeimos gyvenimas buvo kosmopolitiškas, sekuliarus ir, svarbiausia, daugiakalbis. Steineris prisiminė, kad jo motina, tipišku Vienos *grande dame* papročiu, sakinį paprastai pradėdavo viena kalba, o užbaigdavo kita, pati nepajusdama perėjimo. George'as išaugo *trilinguis*, kaip šv. Jeronimas – tik jo atveju kalbos, kuriomis kalbėjo, skaitė ir rašė kaip gimtosiomis, buvo prancūzų, anglų ir vokiečių; vėliau prie jų dar prisidėjo italų. Senąją graikų kalbą, anot jo paties pasakojimo, Steineris pradėjo mokytis šešerių: mat labai knietėjo sužinoti, kuo baigėsi *Iliada*. Vėliau žurnalistų klausiamas, ar vaikystėje buvo skaitęs ką nors lengvabūdiško, atsakydavo: „Taip, *Mobį Diką*".

1940 m. Steinerių šeima, tėvui gavus perspėjimą iš kolegos vokiečio industrialisto, suspėjo išvykti iš Paryžiaus į Niujorką; iš George'o Paryžiaus licėjaus klasės gyvas liko tik vienas klasiokas žydas. JAV Steineris studijavo Čikagos universitete ir Harvarde, o doktoratą, kurį pavyko apginti tik iš antro karto, rašė Oxfordo universitete, Balliol koledže. Pirmoji, neapginta doktorato versija – recenzentams ji pasirodė nemokšiška – vėliau buvo

išleista kaip *The Death of Tragedy*, didžiulę įtaką literatūros kritikai turėjusi knyga.

Po Oxfordo Steineris dirbo *The Economist* žurnalistu Londone, kur tuo pat metu archyvuose atvykusi iš JAV darbavosi Zara Shakow, irgi Harvardą baigusi Lietuvos žydų palikuonė, tapsianti viena žymiausių XX a. diplomatijos istorikių. Jųdviejų Harvardo profesoriai nusprendė savo studentus supažindinti, atskirais laiškais primygtinai siūlydami susitikti išgerti arbatos vienas su kitu, – o patys susilažino, kad jei tik George'as ir Zara susipažins, reikalas baigsis vedybomis. Iš pradžių jaunuoliai susitikę sutarė nusiųsti savo profesoriams atviruką: „Pralaimėjote lažybas", bet daugiau pabendravę, nusprendė jos nebesiųsti; 1955 m. jie susituokė. Po 64 metus trukusios santuokos Zara Steiner pergyveno savo vyrą lygiai dešimčia dienų.

George'ą Steinerį traukė ir intrigavo bent kelios mąstymo ir akademinės veiklos sritys. Jis pirmiausia tapo žinomas kaip literatūros tyrinėtojas-komparatyvistas ir įžvalgus, subtilus literatūros kritikas. Be minėtos knygos *The Death of Tragedy*, šią temą atspindi jo straipsnių rinkiniai *On Difficulty* ir *No Passion Spent*, taip pat pati pirmoji jo knyga – lyginamoji Tolstojaus ir Dostojevskio idėjų bei pasaulėžiūrų studija.

Jo gilų mokslinį susidomėjimą kalbos prigimtimi, kalbos ir tikrovės santykio problema, vertimo teorija liudija jo straipsnių rinkinys *Extraterritorial* ir ypač jo *opus magnum – After Babel*, išleista 1975 m. Čia jis kritikuoja tiek Noamo Chomskio generatyvinę lingvistiką, tiek struktūralistų teorijas, bet drauge prasišviečia ir temos, tapsiančios labai svarbiomis vėlesniajam Steinerio mąstymui. Steineris daug kalba apie skaitymo ir literatūros kaip gyvo atminties ir mąstymo turinio perdavimo tradicijos krizę šiuolaikinėje visuomenėje; vis dėlto ypatinga vieta jo pragaro ratuose numatyta dekonstrukcijai, pabaigusiai griauti pirmapradį „tikėjimo aktą", kontraktą tarp žodžių ir tikrovės.

Mąstymas apie prasmingo kalbėjimo ir tiesos egzistavimo prielaidas, apie kultūros be Dievo, be transcendentinio matmens galimybę atvedė prie „teologinio posūkio" vėlesniojo Steinerio mąstyme. Poststruktūralistinio mąstymo pabrėžiamai *absentia*, autoriaus, tiesos ir prasmės centro „čia nebuvimui" Steineris priešina kalbos ir mąstymo *Real Presences*, „tikrąsias esatis", su visais sakramentiniais šios frazės virštoniais (to paties pavadinimo knygą, angliškai išleistą 1989 m., galima skaityti ir puikiai Laimanto Jonušio išverstą į lietuvių kalbą). Poezijos, kalbos ir teologijos sąsajas plėtoja ir *The Grammars of Creation*, 2001 m. išleistos Steinerio skaitytos Giffordo paskaitos.

Dar viena Steineriui itin svarbi ašis – Holokaustas, jo žymimas pertrūkis Vakarų istorijoje, taip pat aukštosios kultūros ir nežmoniškos barbarybės koegzistavimo Europos kultūroje mįslė. Jai skirti tekstai tokiuose rinkiniuose kaip *Language and Silence* ir *In Bluebeard's Castle*, taip pat bene žymiausia Steinerio ekspedicija į grožinės literatūros lankas – skandalingai išgarsėjusi apysaka *The Portage to San Cristobal of A.H.*, kurioje Adolfas Hitleris, išgyvenęs karą ir sučiuptas Pietų Amerikoje, gauna progą išsakyti savo kaltinimus žydų tautai.

Šios ašys neišsemia įvairialypių Steinerio interesų. Tarp jų patenka ir Homeras, apie kurį Steineris ilgai bei giliai mąstė ir rašė, ir Heideggeris, kurio filosofijai parašė populiarų įvadą – o jame, *inter alia*, įvardijo šešias Veimaro respublikoje pasirodžiusias „knygas, kurios buvo daugiau negu knygos": šiam savitam kanonui priklauso ir Karlo Bartho *Komentaras Laiškui romiečiams*, ir Hitlerio *Mein Kampf*, ir Heideggerio *Būtis ir laikas*. Tai ir vėlyva meditacija „Europos idėja", kurioje Steineris Europą apibūdina kaip vietą, kur gyvuoja kavinių kultūra, kurią galima pereiti pėsčiomis ir kur gatvių pavadinimai nurodo istorinius įvykius bei asmenybes; kiekvienas šių žaismingų apibrėžimų turi gilią ir rimtą civilizacinę potekstę. Mokinystės temai Vakarų mąstyme skirta vėlyva knygutė *Lessons of the Masters*; sąrašą galima būtų tęsti. Savotiško *succès de scandale* sulaukė 2008 m. išėjusi *My Unwritten Books* – knyga, kurioje Steineris aptaria septynis savo mąstymo projektus, kuriems jau niekada nebus lemta tapti savarankiškomis knygomis: nuo sionizmo ir sinologijos iki seksualumo raiškos skirtingų kalbų veidrodžiuose.

Penketą metų iki mirties žurnalui *Newsweek* duotame interviu Steineris konstatavo, kad nepasiekė visų savo tikslų, nes „buvau per daug išsibarstęs bei pasklidęs ir aistringai mylėjau pernelyg daug dalykų". Visą gyvenimą aistringai kovęsis dėl intelektualinės laikysenos ir požiūrio grynumo, jis taip ir liko vienišas kovotojas, nesukūręs nei mokyklos, nei jo idėjas apibendrinančios teorijos, siejamos su jo vardu.

Steineris mums išlieka kaip konservatyvi figūra, elegiškai tiksliai fiksuojanti civilizacinį nuosmukį, nusivilianti dėl aukštosios kultūros ir skaitymo ateities (esė „Uncommon Reader" skaitymą jis aprašo kaip moralinį pašaukimą, būtinybę „įsitraukti į juntamos esaties betarpiškumą tekste kiekviename susidūrimo su juo lygyje"), tačiau iš tos pačios gęstančios tradicijos versmių besisemianti kultūros atsinaujinimo, atgimimo vilties: „Norėčiau, kad mane prisimintų kaip gerą skaitymo mokytoją", – sakė jis. Kalbėdamas apie mūsų kultūrinę situaciją kaip ilgą Didžiojo Šeštadienio kelionę – laukimo tarpsnį tarp Didžiojo Penktadienio kančios, vienatvės bei pažeminimo ir tarp džiaugsmingo, išlaisvinančio sekmadieninio Prisikėlimo, – jis suformulavo ir viso skaitymo ir kultūros tikslą, niekada pilnai nepasiekiamą interpretacijos idealą – viltį, kad „vieną dieną Orfėjas neatsigręš atgalios ir kad eilėraščio tiesa sugrįš į supratimo šviesą – visa, nepažeista, įkvepianti gyvybę, – sugrįš netgi iš prarasties beigi mirties tamsos".

Mutatis mutandis, ši vilties formulė galėtų būti paties George'o Steinerio gyvenimo epigrafas.

Grožio, blogio ir meno nusikaltimas be bausmės?

LINA BUIVIDAVIČIŪTĖ

Undinė Radzevičiūtė – viena įdomiausių ir originaliausių šiuolaikinių lietuvių prozininkių. Nebus per daug pasakyta, kad kritikai ir skaitytojai su nekantrumu laukia jos knygų. Laukti tikrai yra ko – itin saviti siužetai, nepaprasti pasauliai ir veikėjų charakteriai, aštrios ironijos smeigutės ir aktualios svarstomos problemos. Tikrai nenuvilia ir naujausia autorės knyga *Grožio ir blogio biblioteka*.

Po tirštos Viduramžių atmosferos ankstesniame romane *Kraujas mėlynas* ar Cingų dinastijos *Žuvyse ir drakonuose*, Radzevičiūtė *Grožio ir blogio bibliotekoje* pasirenka vaizduoti Veimaro respublikos Berlyną. Chronotopas šiame romane yra nepaprastai svarbus ir reikalingas tiek atmosferai, tiek pagrindiniams charakteriams kurti. Galima sakyti, kad Berlynas kūrinyje yra kontrastų miestas – nuo begėdiškumo ir slaptų vakarėlių iki poreikio palaikyti sprūstančią *ordnung*, klasifikuojant... prostitutes, nuo dekadanso iki nusikaltimo, nuo naujai persvarstomų grožio ir blogio sąvokų iki unikalios pagrindinio veikėjo bibliotekos. Slapti užkaboriai, kuriuose slepiasi nakties tamsa bei geismai, ir mėginimas dienomis palaikyti menamą tvarką ir sterilumą. Beje, nors, kaip minėta, pasakojimas vystosi daugiausia Veimaro respublikos Berlyne, bylojami dalykai – meno ribos, grožio samprata ir Dievo mirtis – aktualūs ir mūsų gyvenamame erdvėlaikyje. Dėl savo universalumo *Grožio ir blogio biblioteka* ne tik pasakoja apie praeities epochos dekadansą, bet ir suaktualina dabarties pasaulio tendencijas.

Undinė Radzevičiūtė, GROŽIO IR BLOGIO BIBLIOTEKA: Romanas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos biblioteka, 2020, 199 p., 2000 egz.

Dailininkas Zigmantas Butautis

Įdomūs visi pasirinkti kūrinio veikėjai, įkūnijantys savitą žiūrą į gyvenamąjį pasaulį – nuo bet kokio technologinio progreso vengiančios namų tarnaitės froilen Bertos iki vaistininko, kurio sukurti paslaptingi milteliai tiesiog lengvina egzistenciją dekadansiškame Berlyne, nuo melancholiškojo Paulo Altmano, kuris tatuiruoja savo vidines žaizdas išorėje, iki nebylio Mauso, ne savo valia nusižengiančio po Dievo mirties validumą praradusiam Dekalogui. Pagrindinis veikėjas Walteris Schultzas (beje, pasirodęs jau novelių rinkinyje *Baden Badeno nebus*) – intelektualus ir ekscentriškas nemenko turto paveldėtojas, nepaprastų knygų kolekcionierius, hipochondrikas, kelis dešimtmečius besirengiantis mirti. Romano protagonistas įkūnija dekadanso žmogaus paveikslą, žmogaus, kuris kvestionuoja grožio, gėrio, bjaurumo ir blogio ribas, kintančią prasmės sąvoką, o jo smalsumą gyventi keičia vis plūstelinti melancholija.

> Walteris nekentė naujo pasaulio ne dėl garvežio ir ne dėl geležinkelio. Ne todėl, kad tas pasaulis judėjo į priekį, ūžė ir gaudė, o todėl, kad jame dauginosi daiktai. Todėl, kad jie dauginosi pramoniniu būdu, visi tiksliai pagal pavyzdį, išstumdami daiktus, padarytus rankomis. [...] Walteris nekentė naujo pasaulio, atmetusio retą, unikalų daiktą, kaip nevertingą senieną. O žmogaus unikalumą – kaip anachronizmą. Jis nekentė pasaulio, įsitikinusio, kad nužudė Dievą, o kartu ir svarbiausią Kūrėją, ir kūrybą patikėjo mašinai. (p. 82)

Naujo pasaulio ir naujo žmogaus gimimas bei prisitaikymas egzistuoti pakitusiomis sąlygomis – svarbi romano tema. Taip pat – vertybių krizė, ne kaip tiesiog abstrakti bendrinė sąvoka, o kaip į veikėjų vidinį pasaulį įtraukiama naujo pasaulio duotybė, su kuria reikia nustatyti asmeninį santykį. Walterio prisitaikymas gyventi naujajame pasaulyje – tai savotiškas maištas, užklausiant ir peržengiant tradicines moralės ribas, nes, anot protagonisto, drąsa peržengti ribą yra

viena svarbiausių kūrėjo savybių. Pirmas veikėjo uždavinys – surasti ribą. Ir Walteris tikrai ieško, vedinas subtilios aistros natūralia oda įrištoms knygoms. Kūno piešiniai, kūno žemėlapiai su unikaliomis istorijomis, adatos ir raižomos odos susilietimas, nes istorijas pasakoti kartais geriausia būtent šiuo būdu. Palaiminga kūrybos akto kančia ir *išvirkščio* grožio gimimas, naujajame pasaulyje įgalintas ir... Dievo mirties. Ar žmogus gali prisiimti demiurgo funkciją, ar naujame pasaulyje apskritai galima kurti taip, it Dievas vis dar būtų? O gal Dievo mirtis, romane simbolizuojama nuplėštų Jo įsakymų iliustracijų, leidžia dar labiau praplėsti kūrybos skalę? Kiek nusikaltimų *vardan aistros ir meno* (arba aistros menui) slepia naktinis Veimaro respublikos Berlynas? Kokia kūryba naujajame pasaulyje yra iš tiesų veiksni (peršasi atsakymas, kad atsispyrusi nuo geriausių praeities pavyzdžių ir išrašyta *kūnu bei krauju*)? Kokius rubikonus gali peržengti žmogus, vedinas aistros neįprastam grožiui? Kokie įstatymai nustoja galios, kai sužydi visos *piktybės gėlės?* Kiek niekšystės galima sugerti, į nusikaltimą įtraukiant aklai tavimi pasitikintį „šunelį“? Jei yra nusikaltimas, ar būtinai turi būti bausmė? Šmėkšteli Žano Batisto Grenujo šešėlis – skirtingos prieigos ir charakteriai, tačiau tos pačios vardan estetinio malonumo peržengiamos ribos.

Viena įdomiausių romano priešstatų – pagrindinio herojaus ir jo sesers Lottos dialogai – labai įdomiai plėtojama pažiūrų priešprieša (Radzevičiūtės mėgstamas motyvas). Regėtųsi, skirtingos motinos išaugino veik diametraliai skirtingus charakterius. Walteris – ieškotojas, gyvenimo filosofas, atradėjas ir kvestionuotojas, drįstantis peržengti visuomenės nustatytas ribas bei vyraujančias normas ir ieškantis autentiškos būties prieigų. Lotta – tvarkos, pažangos ir taisyklių šalininkė, norinti nubausti visas gyvenimo teatro ir kino prostitutes, viliokes, nepaliekančias šansų *normalioms ir tvarkingoms* moterims:

> Aš norėčiau, kad būtų daugiau tvarkos ir visiems būtų aiškios gyvenimo taisyklės. Ir kad tų taisyklių visi laikytųsi, Kad būtų vienas visiems aiškus gyvenimo modelis ir aiškiai nubrėžta riba tarp to, kas yra gerai, ir to, kas yra blogai. Kad aiškiai būtų pasakyta: Anita Berber prostitutė, o prostitutės, transvestitai, valkatos, Magnusas Hirschfeldas ir jo homikai yra blogai! Ir tie, kas elgiasi blogai, būtų nubausti. Geriausia – kur nors uždaryti. Į rezervatą. Kad būtų aiškiai, centralizuotai apibrėžtos kultūros ir moralės normos. Ir visi joms paklustų. (p. 90)

Toji Lottos geidžiama *ordnung*, nusitęsianti iki Trečiojo Reicho gimimo, labai daug pasako apie skirtingomis akimis veikėjų matomą pasaulį, skirtį tarp autentiškos ir masinės būties.

Per sesers ir brolio dialogus išryškėja ir skirtinga grožio samprata, ir santykis su bjaurumo estetika, kvestionuojama meno funkcija ir menininko galios bei atsakomybės. Taip pat užklausiama, ar malonumas gali būti gyvenimo tikslas ir pasidaro smalsu, ar, pavyzdžiui, vertinant pagal Kierkegaard'o gyvenimo tipų skalę, Walteriui priskirtume estetinį egzistavimo būdą?

Protagonistas labai taikliai užklausia apie grožio ir gėrio bei grožio ir blogio santykį. Jis tiki grožio deformacijomis, vadinamu „nesveiku grožiu“, o Lotta tai vadina „liguistu bjaurumu“. Walteris žino, kad „grožis yra tuščiavidurė forma, kurią galima užpildyti bet kuo“, net ir, o gal ypač – blogiu (p. 108). Grožio ir gėrio sąvokų netapatumas romane gilina patį grožio suvokimą, o gyvenimo filosofija kūrinyje yra iš tiesų labai svarbi.

Walterio plėtojama bjaurumo estetika ir įvairialypis grožio suvokimas susikerta su naujojo sesers vyro Rudolfo pažiūromis. Plati pasaulio reiškinių panaroma, meno ir menininko žiūra pastatoma prieš siaurą ir vienareikšmę masinę ir konjunktūrinę pasaulėžiūrą, ideologiją, kuri nuvertina net Cranacho paveikslą. Menas, kuris yra pajėgus veikti ir sukrėsti visą žiūrinčiojo pasaulį, priešinamas „lengvam“ ir taisyklingam kūrybiniam aktui:

> Aš už grožį, simetriją, proporcijas, taisyklingumą, aukso pjūvį, – įkvėptas auksinio šampano kalbėjo Rudolfas. – Grožis pakylėja, įkvepia, grožis nuramina, o žiūrėjimas į bjaurų paveikslą tik ardo ir griauna žmogaus įsitikinimus ir moralę, – pasakė Rudolfas. – Grožis žmogui suteikia kilnumo. O iš visų grožio rūšių ypač man patinka triumfuojantis grožis. (p. 147)

Undinės Radzevičiūtės romanas *Grožio ir blogio biblioteka* (kaip ir daugelis ankstesnių) – itin atmosferiškas, prisotintas aprašomo laikmečio detalių, tačiau viskas čia labai gerai subalansuota, nes vis dėlto knygoje dominuoja ne aprašymai, o veikėjų dialogai ir pasaulėžiūros, gyvenimo filosofijos viražai. Čia puikiai išlaikyta dinamika ir intriga, o intertekstai į kūrinio audinį įsiuvami išmaniai ir subtiliai. Goebbelsas, Marlene Dietrich, Leni Riefenstahl ir Günteris Grassas – puiki kompanija, autorės surinkta tam, kad esminė knygos triada (grožis-blogis-gėris) būtų atskleista iš visų pusių. Didelių simpatijų vertas, intelektualus, gilus, kūrybiškas romanas.

Iridė

GIEDRĖ KAZLAUSKAITĖ

Apie Aido Marčėno poezijos knygą *Ir* įsikvėpiau parašyti tik po radijo laidos „Literatūros akiračiai“, kurioje autorius ironiškai teigė „eilėraštukais“ vadinąs visus savo eilėraščius, o eilėraščiais – tuos, kurie patinka Rimvydui Stankevičiui, Jūratei Čerškutei ar knygos dailininkei Sigutei Chlebinskaitei. Apsidžiaugiau, kad šiek tiek tiki kitų žmonių vertinimais, nors, žinoma, čia veikiausiai poza. Paaiškino, kad *Ir* gali būti ir iridis (eilėraštis apie tai yra knygoje, bet būčiau pražioplinusi – prasapnuoju visas kabalistines asociacijas). Nuo iridžio nelabai nutolusi ir Iridė – graikų vaivorykštės deivė, Heros pasiuntinė, atsakinga už dievų žinių perdavimą žmonėms (!). Dėmesį atkreipė pasisakymas apie Arvydą Šliogerį – „paskutinis laisvo mąstymo filosofas“. Na, labas rytas, poezija. Nebent visi kiti, dar gyvi filosofai, nepažįstami ir neskaityti (priskaičiuojant ir bičiulę J. B.). Arba jų mąstymas suvokiamas kaip prievartinis, kabinetinis, mašinalus. Bet tą patį galima būtų pasakyti ir apie poetus – kas atskirs, kurio kalbėjimas „neišmoktas“.

Iš tos laidos dar supratau, kad autorius beveik tikras, jog domisi politika; bet Lietuvos politika, tenka susivokti, esanti vien vulgarybės, todėl ja kaip ir „per žema“ domėtis. Gerai, jeigu nerūpi vietinis darbo kodeksas ar šeimos teisė, juk galima griebtis globalių klausimų – tokių kaip gaisrai kituose žemynuose, teroro aktai, klimato kaita ar žudynės, pandemija. Šiokių tokių visuomeninių realijų knygoje vis dėlto esama – „Projektas Lukiškių aikštei“ (p. 49), „Aktualija. Katalonija ir Ispanija“ (p. 132), bet politikos ten – lašas. „Nenorėjau to rojaus, netroškau šimto nekaltų / sugulovių“ („Paminklas švenčiausiai... (trečias variantas)“, p. 110) – epizodiškai šmėsteli pasaulio įvykiai, taip pat lietuvių-lenkų santykių subtilybės („Rugsėjo dvylikta“, p. 97). Nors tiesiogiai neįvardijama (eilėraščiai, pasirodo, gali būti korektiškesni už diplomatines kalbas!), bet, kaip sakydavo Lenkijoje rezidavęs studijų draugas – „lenkui mes visada būsime litvinai“.

Aidas Marčėnas,
IR: 123 EILĖRAŠČIAI,
Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla,
2019, 176 p., 1000 egz.

Dizainerė Sigutė Chlebinskaitė

Užtat Marčėno pasaulėvaizdyje tikrai veikia Iridė – tai, kas užrašoma, suvokiama kaip beveik metafizinis blyksnis, padiktuotas neaiškių mediumų, susisiekančių su transcendentinėmis galios būtybėmis, dievais ar Dievu (nors invokacijos eilėraščiuose labiau monoteistinės, tai netgi nėra svarbu). Toks pat poetinis pasaulėvaizdis aktualus ir Rimvydui Stankevičiui – gal netgi primygtiniau; knygos pavadinimas *Ryšys su vadaviete* (2012) aiškiai nurodo metafizinį santykį su Dievu. Todėl ne veltui kalbama apie Marčėno/Stankevičiaus poetinę mokyklą.

Knygos pradžioje gražūs rimuotieji eilėraščiai, tačiau bendras įspūdis – *jau girdėta.* Miela rasti autoriaus mėgstamo įvaizdžio ironiškas variacijas: „parą, drugeli, / gyvensi; užuot lankęs / nevisaprotes / gėles tau pražydusias, / girtas čia rėplinėji“ („Pirmas tarp širšių prie sutrešusių kriaušių, saulėkaitoje“, p. 60; „Kontempliuojant amžinojo sugrįžimo mitą“, p. 135). Labiausiai patiko vidurinis knygos skyrius „Nustebinęs pats save“: skaidrus, aiškus, tvirtas kalbėjimas, kai kada suerzinantis perdėm intensyvia savisvarba: „Tikrai melsies – / ir tikrai atsilieps, iškvėpimą / įkvėpimu ataidės. Iš Dievo, // kaip rimta kritikė sakė“ („Rugsėjo ketvirta“, p. 84), taip pat šiuolaikinės lietuvių poezijos kontekstais: „Tie išsipustę rėksniai, / apytiksliai trys, / kaip žaismingas poetas pasakė“ („Rugsėjo penkta“, p. 85). Kontekstų naudojimas kuria lokalumo, uždarumo atmosferą, o dėl kritikės konkretumo laužiau galvą. Kiek pavyko prisiminti, kadaise Giedra Radvilavičiūtė ištarė: „Šioje knygų mugėje yra du rašytojai nuo Dievo – Rimantas Kmita ir Marius Martynenko“. Bet Radvilavičiūtė – labiau rašytoja, negu kritikė, tad gal čia apie ką kitą.

Marčėnui būdingas pamokslautojo tonas, net jei kalbasi su savimi; bet itin tiksli, eilėraštiška sintaksė, emociniai kirčiai: „Nurimk. Ne tavo šis krantas. Ne tavo gyvenimas. / Šitas pasaulis – / ne tavo. Tūnok savo poezijoj. Niekur neik. Nedaryk, / kaip viešumoje nuolat nutinka, // mamai nežmoniškos gėdos“ („Rugsėjo aštunta“, p. 90). Neišvengiama dialogo su kitais poetais, be to, nuosavas rašymas nebūtų toks užtikrintas: „Apgiedotum paukščius. Bet turi pripažint, / kad pasitiki jais tik iš tolo. // Iš arti paukščiai – baisūs. Iš arti baisesni

gal tik / baisūs visi angelai, // anot didelio jūsų poeto“ („Rugsėjo keturiolikta“, p. 99). Kaip matyti iš šio skyriaus, kurio tekstai žymimi kaip kalendoriaus dienos, autorius vis dar klausosi *Led Zeppelin* ir *Nirvana* – o jau laikas būtų pasidomėti ir kokiais *The Skys*, gal pakistų eilėraštukų tembras ir fonika.

Tenka pripažinti, kad Marčėno poezijoje vis svarbesnis tampa teksto turinys (o ne kalbos skambėjimas), užgyventos gyvenimo tiesos, supratimai. Kai kuriuos imperatyvus priėmiau itin asmeniškai, lyg rašytus ir man: „Mirk jaunas. O gyvenk ilgai, lig galo. / Ir net kai viskas susivels, / ką dera viešint – viešink. // Bet kai tave į kitą krantą kels / metafora – / nebesipriešink. / Tebus, kas būt privalo“ („Rugsėjo keturiolikta“, p. 100). Nežinau, ar įmanoma suprasti Marčėno poeziją nežinant jo biografijos, nes tai pirmojo plano kontekstas: „Skutamuoju skrydžiu čiurlių eskadrilė – / visai prie vandens. // Ir vėl – tuštuma. Prieš pat lietų. // Nesvarbu, kas esi. / Ne viskas tiesa, ką patyrei. / Protas – nubudęs. / Pabaisos – išsibėgiojusios. // Kartais jų net ilgiesi – kaip savo vaikų“ („Rugsėjo penkiolikta“, p. 101). Kita vertus, tie biografijos kontekstai net ir su literatūros bendruomene nesusijusiam skaitytojui, hipotetiškai pirmąkart imančiam į rankas Marčėno knygą, glaustai pristatomi („Penkioliktaisiais blaivybės metais“, p. 136). Nepaliaujamai tikima savo išskirtinumu ir destruktyviosios patirties ypatingumu, net jei tai reiškiasi kaip „nenormalumas“: „baltos figūros pradeda tavo pasaulyje / normaliame / pasaulyje mano / baltos figūros nepradeda niekad“ („Debiutas su didmeistriu“, p. 107). Kol tuo tikima, tol poezija, neįmanoma be egocentrizmo, bus rašoma.

Toje pačioje knygoje nevengiama pasišaipyti – turbūt ir iš išpažintinės poezijos, ir iš bandymo teoretizuoti, priskirti šį rašymo būdą jam pačiam. Komunikacija su kritika užglaistyta, sugrūsta į hermetišką „neišverčiamo“ eilėraščio narvą. Toks eilėraštis gal net labiau tinka eseistikai:

Pakalbiui
iš pažintinės lyrikos stepių (p. 108)

Knygos kaip visumos įspūdis – tai iš tikrųjų nušvitusio (nesivaipant, be sarkazmo) žmogaus knyga. Rami susitaikymo knyga, kartais perprodukuojanti eilutes (galiniame viršelyje – jau per daug). Išpažįstamos būdo ydos („Rugsėjo devinta“, p. 91) persipina su žaviais nenuolankumo likučiais, ir skaitant galima pasimokyti išminties, nors *duendės* šėlsmo jau nebėra. „Žmonės mylėti mylėjo nevertą mane daug labiau, / nei aš juos, vertus. Išduotus siaubingo savęs išsigandus, / nustėrus. Tave, o ne juos pasirinkus. [...] Neturiu kuo pasiteisint, mieloji, nežinau kam. / Vienas likčiau net gentyje išsižudžiusių – atskirai, / nenuolankiai / gyvas netikėjimu tavimi“ („Nekreipk dėmesio“, p. 109). Eilėraščio kalbantysis, deja, įsimylėjęs poeziją – panašiai kaip Maironis, tik pastarojo paradigmoje Tėvynė ir poezija reiškė beveik tą patį. O Marčėno Poezija – šiek tiek Iridė, nekalta mergelė, tarpininkė tarp dviejų pasaulių. Net jei tas kitas pasaulis – viso labo *Id*, o ne transcendencija.

Eligijus Raila

Naujasis ŽIDINYS AIDAI

LIETUVYSTĖS MOZĖ

Jono Basanavičiaus gyvenimo ir ligos istorija

Eligijus Raila mums pasakoja net tik tai, kas mums galbūt yra aktualu ir svarbu, bet ir tai, kas pačiam Basanavičiui buvo svarbu pasakyti apie save ir savo laikmetį. Autoriaus pasakojimas mums sugražino ne stilizuotą, bet itin gražų istorijos kasdieniškumą.

Norbertas Černiauskas

Eligijui Railai pavyko atskleisti tiriamos figūros psichosocialinę ir sociokultūrinę vienovę, kurios dėka Basanavičius iškyla ir kaip profesionalus gydytojas, ir kaip preciziška medicinine savistaba pasižymintis žmogus, o šios praktikos adekvačiai įrašytos į istorinį garsą nulėmusio nacionalizmo sklaidos lyderio paveikslą.

Paulius V. Subačius

Treniruočių stoka padarė savo

MYKOLAS PABERŽA

Kartais knygos tiesiog glumina – vienos verčia sutrikti kaip staigus griaustinis sausio mėnesį ar laimingas loterijos bilietas, kitos glumina todėl, kad jas verčiant lapas po lapo tiesiog smelkia ypatingas nuobodulys. Nors tai laiba ir debiutinė poeto bei vertėjo Aisčio Žekevičiaus knygelė, tekstų – gausu. Per 44 tekstus (ir dar 4 užsklandas) skaitytoją autorius kviečia keliauti tarsi bėgant maratoną, užsklandose sužymėdamas „nubėgtą“ distanciją – 17 m (p. 5), 10 549 m (p. 20), 21 098 m (p. 38) ir 31 646 m (p. 55). Jau nebepamenu, kuris iš poetų sakė, kad poezija – tai trumpų distancijų bėgimas, o proza – ilgų. Būtent tuo Žekevičiaus *Maratonas* ir glumina – daugybė tekstų primena ne eilėraščius, o veikiau ilgų distancijų – straipsnių, prozos ar socialinių tinklų įrašų – fragmentus. Paimkime „antropoceno bliuzą“ (p. 14), sudėkime skyrybos ženklus ir užrašykime proza:

> Niekas labiau neskatina kūrybiškumo, negu kasdienės banalumo pamokos – sėdėjimas lotoso poza, plačiajame ekrane ganant sausas simbolių išspaudas. Jas tvarkingai rikiuodamas nė nepastebi kaip rytą keičia popietė, o akių kampučiuose nutįsta po apgliaumijusį varveklį. Sako, šiaurės šalių ekranuos tykiai auga žolė – antropoceno eros pabaigoje tikrai patirčiai daromės per baikštūs, pernelyg minkštakūniai. Gal pagaliau suvokėme: net patys sau mes klaikiai nuobodūs.

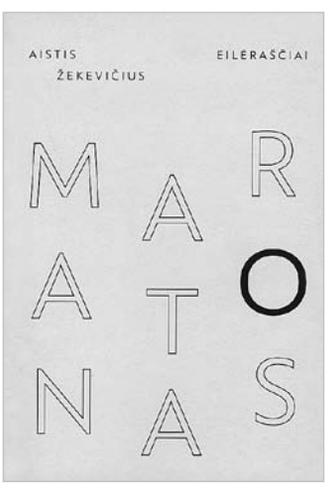

Aistis Žekevičius, MARATONAS: Eilėraščiai, Vilnius: Asociacija „Slinktys“, 2019, 80 p., 500 egz.

Dizainerė Inga Staugaitė

Tekste ne tik nėra bliuzo, bet ir jis pats atrodo esantis vidutiniškos prozos fragmentu. Bene kiekviena Vilniaus universiteto filologų karta dar pirmame kurse išgirsta: poezija yra kaip pėdkelnės – tinklas, kuriame viskas susiję, suskaidymas eilutėmis kuria naujus prasminius ryšius. Deja, Žekevičiaus pėdkelnėmis nubėgo akys – knygoje skaidymas eilutėmis dažnai geriausiu atveju žymi intonacines pauzes ir jokios papildomos prasmės nekuria.

Vis dėlto savitos poetinės formos yra ieškoma – tekstai skirtingai išmėtyti puslapio horizontalėje ir vertikalėje, skirtingai lygiuojami, tačiau jokios apčiuopiamos „pridėtinės vertės“, išskyrus kakofonišką bendrą vaizdą, tai irgi nesukuria. Kartais pasitaikantis pavadinimo integravimas į patį tekstą („kapitalizmo dvasia“, p. 12; „nesakyk kad esu atsilupęs“, p. 25; „demokratija“, p. 44 ir kt.) viso labo sutrikdo skaitytoją, kuris pradėjęs skaityti tekstą pasigenda pirmojo dėmens. *Maratono* poetas nevengia kirsti kampų – tekste randame didelius tarpus, kartais pasitaiko net tušti puslapiai, kurie atsirado neaišku kodėl – nebent poetas nori mums pasakyti, kad kartais – tiesiog bėgi maratoną ir nieko, ką būtų verta užrašyti, nevyksta. Arba vis dėlto pretenzingas autorius tiesiog nori parodyti, kad už tuščių jo poezijos eilučių slypi didi koncepcija.

Bandymai pasukti klasikinės formos link sustoja ties pačiais banaliausiais rimais (vangus – dangus – nebus, p. 25), kurie dažną klasiką priverstų dūsauti pagal trijų pėdų metrą, arba imamasi – dar liūdniau – tų pačių žodžio formų rimavimo (bėgimas – gedimas – ošimas – likimas – žaidimas, p. 41; nuobodulys – siautulys, p. 47). Kartais autorius, atrodo, gal ir nepastebi, kad susidaręs rimas eilėraštį padaro panašų į studentų eisenos skanduotę: „pripildo kambarius tikslingos tuštumos // veikiau nukris nei pridarys bėdos“ (p. 47).

Poezijoje gausu kritikos banalybėms, tačiau ta kritika pati pasireiškia pačia banaliausia forma – nerandama nei metaforų, nei kokio kito būdo ją išsakyti, viskas sakoma atviru tekstu: „vienos tiesos nėra“ (p. 9), „ir nenoriu būt / pardavimų superherojum / ar uab kūryba / sandėlio darbuotoju“ (p. 26), „komercinių parduotuvių spindesiu“ (p. 34), „žmonės tapo žmogiškaisiais ištekliais“ (p. 50), „naršau vadinasi esu / bent egzistuoju“ (p. 54). Paaugliškai spyriojamasi įprastų socialinių reikalavimų:

> o kur reikalavimai būti
> paklusniam ir tvarkingam
> lanksčiam pareigingam
> dailiam kūrybingam
> turėti moralinį veidą
> ir prekinę išvaizdą

būti viskuo tik ne savimi
būti visaip ir sykiu ne kitaip
nei numato taisyklės (p. 64)

Esama ir – kaipgi be jos – demokratijos kritikos, kuri pasirodo tiek pat estetišku pavidalu kaip bobutės niurnėjimas, žiūrint *Valandą su Rūta*: „tarsi prastame teatro spektaklyje / čia spindi garsiausiai rėkiantys“ („demokratija“, p. 44), – bijau, kad net Platonas šią mintį išsakė naujau, intelektualiau ir poetiškiau. Net jei tai virsta savotiška nuoroda į Mindaugo Nastaravičiaus pjesę ar Pauliaus Ignatavičiaus spektaklį, ta nuoroda nieko prasmingo nesako, kaip ir daugelis kitų intertekstų šiame rinkinyje. Tokia kritika nei estetizuojama, nei pasiekia pakankamą konceptualumo lygį, kad būtų įdomi skaitytojui kaip požiūris – ji teprimena paprastą paauglišką maištą prieš kapitalizmą, Holivudą ir masinę kultūrą apskritai. Kritikuojama, atrodo, su viltimi nustebinti „minią“, bet nepastebima, kad šis maištas – irgi tos pačios popkultūros dalis, kad protestuojama jau nudėvėtais žodžiais:

norėjau visai nedaug
[...]
sukelti bent mažą
intelektualinę
revoliuciją
paniekinus formas normas
ir įgeidžius minios
sakyti vien tai
kas paprastai
n u t y l i m a (p. 74)

Kita ryški poezijos tema – viena iš amžinų poezijos temų – savojo mirtingumo suvokimas. Tačiau nors ši tema glaudžiai susieta su autoriaus asmenine patirtimi (ne tik asmeninė ligos patirtis, bet ir socialinių akcijų, šviečiančių apie organų donorystę, organizavimas), jai išreikšti irgi nerandama įdomesnių vaizdinių. Dominuoja paties mirtingumo, kūniškumo tiesioginis konstatavimas („geismas netrunka nunykti / susidūrus su apčiuopiamu / mirtingo kūno konkretumu“, p. 51; „riboto galiojimo kūną / ir tą svaigų jo laikinumą“, p. 42) arba ligoninės vaizdai („profesinės užuojautos sklidinos akys / žvelgia lyg į gyvą lavoną“, p. 22).

Bandydamas nusakyti savo *ars poetica*, subjektas konstatuoja: „visa tik nesibaigiantis bandymas / apnuoginti kalbos griaučius / nugraužiant mėsą“ (p. 13). Panašu, kad taip išreiškiama abejonė metafora, pasirenkamas nemistifikuotas, analitinis poetinis kalbėjimas. Tokią poetiką kartais galime pastebėti ir tarp kitų socialiai angažuotesnių autorių, tokių kaip šios knygos redaktorės Aušros Kaziliūnaitės, iš dalies – Giedrės Kazlauskaitės kūryboje, panašų toną duoda ir Eugenijus Ališanka. Tačiau pastarųjų tekstuose visgi mąstymas vyksta poetiniu vaizdu, o ne „nuogomis“ sąvokomis bei akivaizdžiais konstatavimais, tekstai įgauna aiškią struktūrą, ritmą – jie atveria skaitytojo sąmonėje apčiuopiamą erdvę interpretacijai, ar bent turi įdomią plėtotę, jei teksto žinutė yra visiškai akivaizdi (pavyzdžiui, Kaziliūnaitės eilėraštyje „kodėl rodenas nesukūrė mąstytojos skulptūros“; žr. Aušra Kaziliūnaitė, *Mėnulis yra tabletė*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, p. 116).

Deja, Žekevičiaus tekstuose vietoje „nugraužtos mėsos“ likę griaučiai mums nieko nepasiūlo – nei naujos paveikios estetikos, nei įdomių analitinių įžvalgų – nepadeda net integruotas gausus kultūrinių nuorodų konfeti. Nuobodu, lyg TV ekrane stebėtum maratoninkus.

HESIODAS

Darbai ir dienos

Naujasis ŽIDINYS AIDAI

Hesiodo poema *Darbai ir dienos* – tai kūrinys apie žmones, o ne apie dievus, kaip *Teogonija* (liet. 2002). Tai kūrinys apie gyvenimą santarvėje, harmonijoje su dievais, gamta ir žmonėmis.

Kartais sakoma, kad Hesiodas yra pesimistas, bet kam jis būtų rašęs šią poemą, jei nebūtų tikėjęs, jog Teisybė gali grįžti į visuomenės ir žmogaus gyvenimą?

Antras, šalia Homero, klasikinės, o drauge ir kiekvienos Vakarų kultūros ramstis su šiuo vertimu pagaliau įeina į lietuvišką jauseną bei mąstymą visa apimtimi, išsaugodamas ir aktualumą, ir archajišką skambesį.

Laužiant praeities kodus

VILMA VASKELAITĖ

Regisi, besisukančius Lietuvos istorijos mokslo ir jo populiarinimo baruose pastaruoju metu apėmęs kodavimo šišas. Pradžią davė itin daug dėmesio sulaukusi Gedimino Kulikausko knyga *Lietuvio kodas* (2018), pernai pasirodė Ryčio Sabo romanas Lietuvos žydų istorijos tema *Gaono kodas* (2019), o metų pabaigoje išėjo istorinių šaltinių publikacija šiam žanrui šiaip jau nebūdingai intriguojančiu pavadinimu *Perlaužto kryžiaus kodas* (2019). Pastarasis leidinys pasirodė kaip reta palankiu metu. Ne tik todėl, kad vos prieš keletą mėnesių Rasų kapinėse palaidojome ant Gedimino kalno rastus 1863–1864 m. sukilimo vadų palaikus ir visuomenės susidomėjimas šiuo XIX a. antros pusės įvykiu dar nespėjo atslūgti. Ne mažiau aktualus ir pats publikuojamų šaltinių žanras. Užginčijusi istoriografijoje įsitvirtinusių, tačiau vizualinį poveikį niveliuojančių „atsišaukimo“, „proklamacijos“ ir „afišos“ terminų tinkamumą, o pristatomus vizualinius šaltinius pavadinusi *plakatais* (p. 14–16), publikacijos rengėja Aldona Prašmantaitė apsukriai pataikė į šiandienės visuomenės meninių interesų lauką. Lietuvių taikomojo meno, ar tai būtų dizainas, ar konkrečiai grafika, istorijai per pastaruosius penkerius metus skirta gausybė monografijų ir parodų. Aptariamasis leidinys ir jo pristatymo proga Lietuvos nacionaliniame muziejuje vykusi dviejų originalių 1862 m. lietuviškų plakatų paroda praplečia šio taikomosios grafikos žanro, įprastai siejamo tik su XX a. tiražavimo technika ir vartojimo kultūra, raidos Lietuvoje paveikslą (p. 16).

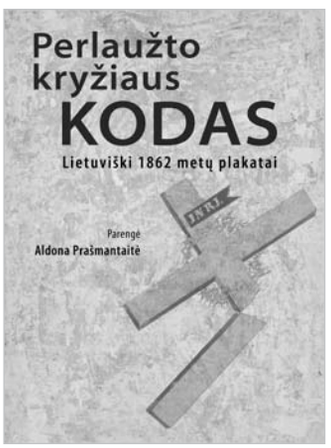

PERLAUŽTO KRYŽIAUS KODAS: LIETUVIŠKI 1862 METŲ PLAKATAI: Šaltinio publikacija, parengė Aldona Prašmantaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019, 152 p., 250 egz.

Dailininkės Violeta Boskaitė ir Dainė Galinienė

Retas per XX a. slenkstį nepersiritęs įvykis gali pasigirti tokia turtinga ikonografija kaip 1863–1864 m. sukilimas. Tiesa, daugiausia tyrinėtojų dėmesio tradiciškai sulaukia žinomų dailininkų realistiniai ir simboliniai paveikslai sukilimo tematika, pavyzdžiui, Maksymiliano Gierymskio drobės, Mykolo Elvyro Andriolio (Michał Elwiro Andriolli) piešiniai, Arturo Grottgerio piešinių ciklai *Polonia* bei *Lithuania* ir kt. Ikisukiliminių patriotinių manifestacijų įkarštyje gamintos atitinkama simbolika puoštos bižuterijos, vėliavų, giesmynų iliustracijų ar atvirukų atvaizdai seniai cirkuliuoja akademinėje literatūroje ir proginiuose leidiniuose. 1862 m. kovą ant Šaukėnų Švč. Trejybės bažnyčios sienos priklijuotas plakatas „Brolej Żemajcziaj“ jau tapo, galima sakyti, kultine istorijos vadovėlių ir sukilimo temai skirtų leidinių iliustracija. Tad Prašmantaitės parengta publikacija vertinga ne tiek iš dalies pakartotinai į mokslinę apyvartą įvestais šaltiniais, kiek naujoviška jų interpretacija. Epizodiškai 1863–1864 m. sukilimui skirtos istoriografijos nišose minėti 1862 m. pirmoje pusėje Žemaitijoje platinti lietuviški ranka piešti plakatai su perlaužto kryžiaus atvaizdu šįkart pristatomi kaip unikali istorikų, dailėtyrininkų ir filologų dėmesio nusipelniusių vizualinių šaltinių grupė. Nors išniekinto kryžiaus motyvas nuo 1861 m. dažnai figūravo Lenkijos karalystėje ir lietuviškose gubernijose platintoje ikisukiliminėje atributikoje, tokių plakatų, kuriuose sulaužytas kryžius taptų antivalstybinės propagandos simboline ašimi, kitose buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse neaptinkama.

Prašmantaitė kruopščiai surinko policijos pareigūnų raportuose minimų plakatų originalus (pavyko rasti penkis), jų nesant – išlikusias kopijas ar bent aprašus. Iš viso publikuota 11 dokumentų, išsimėčiusių įvairiose Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos atminties institucijose. Leidinio įvadinėje dalyje pateikiama išsami plakatų atsiradimo, platinimo ir tolesnio saugojimo analizė. Aprašyta pagrindinio plakatuose vaizduojamo simbolio – išniekinto kryžiaus – genezė patvirtina istorikams pažįstamą dėsnį, kad paprastas atsitiktinumas (šiuo atveju nelaimingas laidotuvių procesijos pasipainiojimas patriotinę demonstraciją Varšuvoje vaikiusių kazokų kelyje) gali pavirsti didžiulį emocinį krūvį nešančiu simboliu, pajėgiu išjudinti nepatenkintų žmonių mases (p. 22–30). Pateiktas 1862 m. lietuviškų plakatų platinimo teritorijos žemėlapis (p. 80–81) iliustruoja Prašmantaitės svarstymus dėl išklijavimo akcijų organizavimo. Stengtasi išnaudoti bažnytinių švenčių ir mugių datas, aprėpti svarbesnes parapijas. Duomenų apie plakatų adresatų – švenčių proga miestelius užplūdusių žemaičių valstiečių – atsiliepimus publikaci-

joje nepateikta, o operatyvi policijos pareigūnų reakcija ankstyvą rytą nuplėšiant naktimis klijuotus plakatus kelia tam tikrų abejonių dėl realaus jų poveikio visuomenei. Kita vertus, bergždžių carinės administracijos pastangų sulaikyti plakatų kūrėją ir platintoją – kažkodėl manyta, kad tai tas pats asmuo – epopėja (p. 47–54) atskleidžia karo padėtyje nuo 1861 m. atsidūrusio krašto valdymo detales, išryškina vietinių ir centrinių administracinių įstaigų bendradarbiavimą tramdant bet kokias patriotinio sąjūdžio apraiškas.

Kvalifikuotos mokslininkės susilaikymas nuo spekuliacijų yra pavyzdinis, ypač turint galvoje, kiek daug problemų dėl duomenų stokos tyrimo metu teko atidėti. Vis dėlto plakatų autorystės klausimu publikacijos rengėja nepajėgė atsispirti pagundai „įtarti“ žymųjį sukilėlių vadą dailininką Boleslovą Dluskį (Bolesław Dłuski) sukūrus dalį aptariamų plakatų. Egidijaus Aleksandravičiaus išpopuliarinto bene talentingiausio partizaninio karo stratego paveikslą deramai papuoštų tokia konspiracinė avantiūra. Deja, ši versija teparemta gryna chronologine logika (Dluskis 1862 m. pirmoje pusėje gyveno Lietuvoje, dalyvavo patriotinėse manifestacijose Ukmergės ir Panevėžio apskrityse), nenurodant jokių patikimesnių dokumentinių užuominų, neatlikus žinomų šio autoriaus grafikos darbų lyginamosios analizės (p. 54–57). Drąsus spėjimas savo romantiniu polėkiu „iškrenta“ iš solidžia faktografine medžiaga grįsto įvado turinio. Juolab kad toliau pateikiama plakatų kaip anticarinės veiklos įkalčių odisėja per daugelio imperijos valdžios aparato pareigūnų rankas, virsmas muziejiniais ir archyviniais artefaktais, tolesnis likimas evakuacijų verpetuose Prašmantaitės atkurti su pagarbą keliančia detektyvine precizika. Tik apmaudu, kad publikacijos dėmesio objektu pasirinktas perlaužto kryžiaus atvaizdas galiausiai atsidūrė visapusiškai apibūdinto istorinio plakatų konteksto paraštėse. Atkreipusi dėmesį į problemišką išimtinai religinio plakatų turinio disonavimą su ryškia socialine retorika pasižymėjusiais vėlesniais, jau sukilimo metu skelbtais atsišaukimais į valstiečius (p. 45–46), semiotinę plakatų analizę istorikė taip pat paliko būsimiems tyrėjams.

Įvertinus įvadinės dalies išsamumą, daro įspūdį ir profesionalus faksimilių, lydimų itin detalių aprašų, parengimas. Pateikta dokumentų popieriaus charakteristika, suregistruoti vėlesni prierašai, pasirūpinta tekstų transkripcijomis, netgi perrašymu bendrine lietuvių kalba. Iki šiol 1863–1864 m. sukilimo Lietuvoje ikonografinis paveldas publikuotas daugiausia jubiliejų proga leidžiamuose muziejų kataloguose ar kaip sudėtinė mokslinių leidinių dalis. Tokiais atvejais reikšmingesnė už sistemingumą tampa šio paveldo objektų gausos ir įvairovės reprezentacija. *Perlaužto kryžiaus kodo* tikslas visai kitoks: tai visapusiškas siauros, rūpestingai atrinktos artefaktų grupės pristatymas. Toks alternatyvus vizualinių šaltinių pateikties būdas, nors galbūt nėra toks patrauklus plačiajai visuomenei, tačiau itin parankus tikslingai medžiagą renkantiems tyrėjams. Siauro pobūdžio šaltinotyros publikacijų atsiradimas – savotiškas 1863–1864 m. sukilimo istoriografijos Lietuvoje brandos ženklas.

Baigiant belieka pritarti knygos rengėjos puslapiuose nesyk išreikštai vilčiai, kad leidinys inspiruos ir pasitarnaus tolimesniems istorikų, muziejininkų, menotyrininkų ir filologų tyrimams. Jų prašosi ne tik plakatų sukūrimo aplinkybės. Skirtinga piešinių kokybė leidžia spėti buvus ne vieną autorių, kita vertus, panaši plakatų kompozicija, kartais netgi identiškas tekstas liudija tarpusavyje susijusias ištakas. Ikonografinė ir tekstinė analizė atskleistų numatytos plakatų auditorijos – Žemaitijos valstiečių, o dar labiau pačių plakatų kūrėjų pasaulėžiūros aspektų. Šešių dingusių plakatų originalų likimo tyrimai padėtų atsekti kitų analogiškuose rinkiniuose saugotų muziejinių vertybių pėdsakus. Taigi *Perlaužto kryžiaus kodas* pravers aiškinantis ne vieną XIX a. istorijos problemą, o juk tai galiausiai ir yra kiekvienos šaltinių publikacijos prasmė.

Naujos visuomenės su(si)kūrimo istorija

ANTANAS TERLECKAS

Dar pačioje totalitarinių režimų gadynės pradžioje buvo pastebėta, kad totalitarinės ideologijos nesiekia užvaldyti vien fizinės erdvės, teritorijos, o jų galios troškimas ir ambicijos yra kur kas didesnės, siekiančios kiekvieno toje teritorijoje atsidūrusio žmogaus protą ir sielą. Kad mūsų protuose totalitariniai režimai sukūrė džiungles, iš kurių niekaip neišeiname ir dažnai pasiklystame tarp dviejų pušų (viena kurių dažniausiai juokiasi, o kita pavargusi, sakytum – nugenėta), sutiktų daugelis – apie tai iki šiol įvairiais pjūviais kalba ir mokslininkai, ir viešieji intelektualai, ir net atsitiktiniai dėdės, giminės susitikime pakaštavoję tautinio paveldo. Vienas tokių pjūvių galėtų būti ir istorinis-geografinis: būtent sovietmečiu galutinai susiklostė toks Lietuvos teritorijos suvokimas, kokį turime dabar: Lietuva – tai tas 65 300 km² lopinėlis prie Baltijos, su Vilniumi, Kaunu ir Klaipėda. Šitą lopinėlį sukūrė karalius Mindaugas, tikru lopu pavertė Vytautas Didysis, o paskui jis vis vartėsi per lenkų ir rusų žabangas, kol prieš trisdešimt metų vėl atsikūrė po viena trispalve vėliava. Klaipėdos kraštas, kaip ir Vilnius, pokario metais vėl sujungtas su Lietuva, tapo ir šio istorinio pasakojimo dalimi, nors po karo Klaipėdos kraštas galbūt daugiau bendra turėjo su Rytprūsių ar Kaliningrado istorija, negu su Kauno Lietuvos istorija. Pastaruoju metu knygų, bandančių papasakoti savarankišką Klaipėdos krašto istoriją, randasi vis daugiau, viena paskutiniųjų – 2019 m. pasirodžiusi keturių akademikių – Sigitos Kraniauskienės, Silvos Pocytės, Ruth Leiserowitz ir Irenos Šutinienės – kolektyvinė monografija *Klaipėdos kraštas 1945–1960 m.: Naujos visuomenės kūrimasis ir jo atspindžiai šeimų istorijose*.

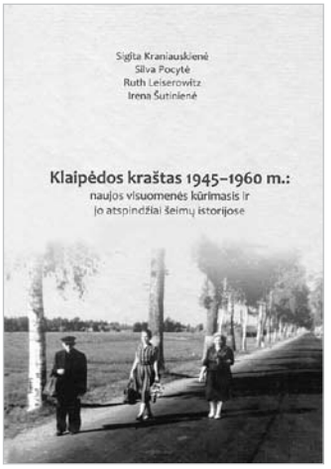

Sigita Kraniauskienė, Silva Pocytė, Ruth Leiserowitz, Irena Šutinienė, KLAIPĖDOS KRAŠTAS 1945–1960 M.: Naujos visuomenės kūrimasis ir jo atspindžiai šeimų istorijose, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2019, 470 p., 300 egz.

Dailininkė Eglė Dučinskienė

Knygos paantraštė nurodo du objektus, į kuriuos ir telkiasi tyrėjos, derindamos istorinę ir sociologinę prieigas, o tyrimo tikslas įvade suformuluotas taip: „analizuoti Klaipėdos krašto pokario kasdienybę ir visuomenės formavimosi procesus, tokius, kokie jie likę šio krašto naujosios visuomenės atmintyje“ (p. 10). Nors atrodytų, kad akcentas čia dedamas ant išlikimo atmintyje, nereikėtų apsigauti: šalia 97 (!) atliktų interviu su krašto gyventojais, nagrinėjama ir įvairi archyvinė medžiaga. Tiesa, šiokios tokios darbo su archyviniais šaltiniais praktikos, konkrečiai – tuos šaltinius pristatant, kiek pritrūko. Šaltinių sąraše net nenurodyta, kuriais archyviniais fondais naudotasi – nurodyti tik archyvai, kuriuose ieškota medžiagos (p. 447), – o tai praktiškai nieko nereiškia. Kiek konkretesnė informacija pateikiama įvade (p. 35–36), tačiau vėlgi, fondų pavadinimai dažniausiai nenurodyti, paaiškinta, tik ko juose ieškota. Dalis tyrimo metu naudotų archyvinių fondų išvis nepristatyti, o skaitant vietomis pateikiamos akivaizdžiai klaidingos nuorodos. Pavyzdžiui, kalbant apie Klaipėdos krašto kaimo vietovių apgyvendinimą kažkodėl duodama serija nuorodų (p. 173) į bylas, saugomas Lietuvos centrinio valstybės archyvo fonde nr. 293, nors tai nelogiška, nes šiame fonde saugomi dar tarpukariu įsteigtos Aukštesniosios kultūrtechnikos ir geodezijos mokyklos dokumentai. Akivaizdu, kad tai smulki, netyčinė klaidelė, prie kurios kabinėjasi zanūdnas recenzentas, tačiau aiškiai nepristačius šaltinių, atsiranda bereikalingos painiavos ir netikslumų. Vis dėlto patį istorinių šaltinių turinį tyrėjos vertina pakankamai kritiškai, kaip ir atliktus interviu, o tai yra svarbiausia. Įvade aiškiai nurodytos pasirinktų prieigų teikiamos galimybės ir trūkumai, todėl knyga aktuali ir istorikams, ir sociologams, ir atminties tyrėjams, ir tiesiog interesantams.

Veikiausiai nelabai pagrįsta būtų akademijos kolegoms skirtą knygą nagrinėti iš paprasto skaitytojo perspektyvos, pavyzdžiui, kabinėtis prie stiliaus, kuris gali pasirodyti sunkiai įkandamas. Kita vertus, pastarojo meto tendencijos aiškiai rodo, kad mokslininkai vis drąsiau ir sėkmingiau leidžia savo veikalus komercinėse leidyklose, o kartu apmąsto ir kaip padaryti kūrinį patrauklesnį eiliniam skaitytojui. Deja, tokio apmąstymo šiuo atveju pasigendama, kadangi skaityti šią knygą tikrai nėra patogu. Dar didesnė ir sunkesnė už Tito Krutulio kadaise nurodytą „akademinės plytos“ standartą (18 × 25 × 3,5 cm + 1 kg + 400 p., + 20 Eur; žr.

NŽ-A, 2019, nr. 1), spausdinta ant kreidinio popieriaus, kuris kažkodėl vis dar naudojamas leidžiant ne tik albumus, bet ir monografijas, nors priežasties tam nesugalvoju nė vienos. Nuo to nei sutaupoma, nei skaitymas pasidaro malonesnis, priešingai – nuo bet kurio šaltinio krentanti šviesa atsispindi, tad tekstas ima raibuliuoti, o skaitymas tiesiog erzina.

Tiesa, pats rašymo stilius nėra visai „plytiškas“. Net įvadas parašytas pakankamai lengvai ir puikiai atlieka savo funkciją: įveda į temą, paaiškina tyrimo problematiką – kaip čia prie tos Klaipėdos krašto visuomenės bus mėginama prieiti. Vėlesnis tekstas tankus ir intensyvus, nes šaltiniai nagrinėjami labai kruopščiai, kartais net perdėm smulkmeniškai, todėl protarpiais darosi sunku viską aprėpti ir susidaro įspūdis, kad knygą reikia ne skaityti, o iškart analizuoti, konspektuoti ir čia pat permąstyti. Šį kartais skaitytoją varginantį kruopštumą atsveria ir gerokai pagyvina vaizdingos detalės iš surinktų pokario įvykių liudytojų pasakojimų, kuriuos tyrėjos pateikia noriai ir dosniai, kartais net per ištisus puslapius. Tai leidžia kiek atsikvėpti nuo mokslinio aparato, be to, šios ištraukos pateiktos ne atsitiktinai, o gerai apgalvojus, iliustruojant mokslininkių teiginius. Individualios patirtys, ko gero, ir toliau išlieka stipriausiu ir paveikiausiu įrankiu, leidžiančiu užčiuopti istorinę tikrovę. Autorių sprendimas savo teiginius taip gausiai iliustruoti ištraukomis iš interviu leidžia skaitytojui (istorikui) vėl permąstyti interviu kaip istorinį šaltinį, jo galimybes ir trūkumus. Pavyzdžiui, kai kurie pateikiami interviu fragmentai pernelyg primena suredaguotą literatūrinį tekstą (p. 72, 74), tad kyla klausimų, ar galima jais pasitikėti, ar visgi dėl tam tikrų priežasčių čia tiesiog buvo sukurtas „idealus šaltinis“. Galbūt tai tik talentingų pasakotojų nuopelnai, nes šiaip pateikdamos interviu tyrėjos elgiasi sąžiningai: transkribuotuose tekstuose matome ir užfiksuotas pasakotojo emocijas, ir tyrėjų klausimus, ir reakcijas, kurios gali nulemti teikėjo pasakojimo turinį.

Vis dėlto (bent kol kas) ne už formą ar stilių reikia vertinti monografijas, o už turinį, ir čia autorės nusipelno pagyrų. Nepaisant visų priekabių, kurios skaitant erzino, monografija tikrai vykusi, tai vienas sėkmingiausių pokario tyrimų Lietuvoje pastaruoju metu. Pokario tyrimuose iki šiol pakankamai akivaizdžiai dominuoja pasipriešinimo ir represijų tematika, o socialinės istorijos tyrimuose daugiausia dėmesio susilaukia miestuose atsidūrusi visuomenės dalis, neretai – ir vėlesnio laikotarpio. Šios knygos atveju šalia Klaipėdos mes aiškiai matome ir kraštą, miestelius ir kaimus, o tokio žvilgsnio istoriografijoje tikrai trūko. Šalia istorinės tikrovės, kurią, manding, pakankamai sėkmingai užkabino ir skaitytojui perteikė tyrėjos, knygoje daug dėmesio skirta ir atminčiai, kartu ir dabarčiai (bene trečdalis knygos).

Tyrimas išryškina specifines sąlygas, kuriomis vyko Klaipėdos krašto sovietizacija. Skaitydami, tiksliau – studijuodami, pamatome Klaipėdos krašto visuomenę, kurioje aptariamuoju metu veikė bent keturios skirtingos gyventojų grupės: a) senbuviai (autochtonai); b) atvykėliai iš Lietuvos, turėję ryšį su Klaipėdos kraštu dar tarpukariu (lietuviai, žydai); c) pokario atvykėliai iš Lietuvos, iki tol neturėję jokio ryšio su Klaipėda (lietuviai, žydai, rusai, lenkai); d) atvykėliai iš kitų SSRS respublikų (rusai, ukrainiečiai etc., p. 53). Kiekviena iš šių grupių turėjo savų motyvacijų vykti (ar likti, grįžti) į Klaipėdos kraštą. Likusieji autochtonai čia buvo laikomi kone antrarūšiais, nugalėtais „vokiečiais“, dažnai jie čia buvo vieniši, kadangi beveik visi jų artimieji atsidūrė Vakaruose, Vokietijos gilumoje. Lietuvių atvykėliai dažnai į Klaipėdą žiūrėdavo kaip į niekieno žemę, kurioje buvo galima pasislėpti nuo sovietinio režimo akių, ausų ir represijų. Atvykėliai iš sovietijos bandė išlaikyti šeiminius tarpusavio ryšius, galbūt turėjo ir ideologinių motyvų vykti kolonizuoti naujausios SSRS teritorijos (p. 440–441). Ši Klaipėdos krašto visuomenė pokariu pakliuvo į anomijos būseną, kai senoji socialinė santvarka buvo sunaikinta, o naujoji dar nebuvo įtvirtinta, tad kelerius pirmuosius pokario metus vyko gyvenimas „be taisyklių“ (p. 101). Tokiomis sąlygomis ir kūrėsi naujoji visuomenė, kurią tyrėjos vadina „anonimiška“ (p. 435), mat į tuščią kraštą atvykusių žmonių ne tik beveik nesaistė socialiniai ryšiai, bet jie turėjo galimybę kurtis naujas biografijas bėgdami nuo savo praeities, kuri sovietinės okupacijos metais galėjo būti pavojinga. Tai sąlygojo minėtą sovietizacijos specifiką: pavyzdžiui, bene ryškiausias vaizdinys mūsų kolektyvinėje atmintyje, kalbant apie pokarį, – partizanų pasipriešinimas – Klaipėdos krašte vėlavo iš esmės iki pat 1947 m. (p. 243–247).

Knygos autorės parodo šią – kitokią – Klaipėdos krašto visuomenę pačiais įvairiausiais pjūviais: repatriacija, tuščių erdvių apgyvendinimas, teroras, Raudonosios armijos siautėjimai, vokiečių karo belaisviai, kasdienybė, atmintis etc. Galbūt netgi kiek paradoksalu, tačiau manyčiau, kad tokio masto tyrimo pokario Lietuvos visuomenė dar nėra susilaukusi. Kartu ši monografija yra ir aiškus sėkmės pavyzdys, kodėl derėtų plėtoti interdisciplininiškumą. Jeigu dažnai šis terminas vartojamas tik kaip dar vienas keiksmažodis akademinės biurokratijos naujakalbėje, tai ši knyga aiškiai parodo, kokius puikius rezultatus gali duoti skirtingų mokslinių prieigų derinimas.

Lietuvos užsienio politikos atradimas

ŽILVINAS ŠVEDKAUSKAS

Prieš porą metų kalbėdamasis su vienu Lietuvos užsienio politikos tyrėju buvau nustebintas, kokią frustraciją patiria žmogus, kiekvieną dieną mąstantis apie mažos šalies (iš)likimo strategijas. Visi esame girdėję apie geopolitinę aksiomą, kad Lietuvos užsienio politika – tai didžiosios grėsmės Rytuose išvestinė. Tiek naujienų portaluose, tiek Seimo plenarinėse sesijose, tiek akademinėse diskusijose prie alaus bokalo visada atsiras išmetančių šį kozirį. Na, o kai tavo darbas – atsekti sudėtingus užsienio politikos sprendimų priėmimo mechanizmus, tikriausiai nenuostabu, kad, švelniai tariant, kyla pyktis – tiek politikų, kartojančių frazes iš 1997 m. paruoštukų, tiek viešosios opinijos, nereikalaujančios išradingos ar bent kokybiškos užsienio politikos, atžvilgiu.

Praėjusių metų pabaigoje pasirodžiusi Tomo Janeliūno knyga *D. Grybauskaitės doktrina: Lietuvos užsienio politikos kaita 2009–2019 m.* yra verta dėmesio visų pirma todėl, nes nesutinka, kad Lietuvos užsienio politika yra „iš viršaus žemyn“ nuleista magiškų geopolitikos vėjų. Tai – vyraujančių diskusijų kontekste išties drąsus teiginys, prieštaraujantis aksiomų gynėjams užsienio politikos praktikų, tyrėjų ir komentatorių tarpe, kutenantis padus ir kviečiantis permąstyti, kaip iš tiesų konstruojama mūsų šalies užsienio politika. Ar rytų grėsmės dažnai nėra tik dūmų uždanga, skirta inicia-

Tomas Janeliūnas, D. GRYBAUSKAITĖS DOKTRINA: LIETUVOS UŽSIENIO POLITIKOS KAITA 2009–2019 M., Vilnius: Eugrimas, 2019, 335 p., 500 egz.

Dailininkas Laimis Kosevičius

tyvos ir išradingumo stygiui paslėpti? Politika juk dar Platono laikyta savarankiška, nepriklausoma veikimo sritimi, tad ar apeliavimas į amžinuosius dėsnius neatima iš užsienio politikos autonomiškumo, palikdamas tik jos imitaciją, simuliakrą, kuriame ratu sukasi institucijos, diplomatai-biurokratai ir politikai?

D. Grybauskaitės doktrina jau sulaukė daugiau komentarų nei veikiausiai tikėjosi pats knygos autorius. Socialinių tinklų viesule pasimetusi LR Seimo narė A. Š. Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto (VU TSPMI) daktaro tyrimą sumaišė su kitomis Dalios Grybauskaitės prezidentavimo dešimtmečiui skirtomis medijomis (Daivos Ulbinaitės knyga *Nustokim krūpčiot* ir panegirišku Donato Ulvydo filmu *Valstybės paslaptis*). Po to painia alegorija į Hario Poterio namų elfą Dobį A. Š. autoriui priekaištavo, kad jo knyga – būk tai politinio užsakymo rezultatas. Bet tai tik aplinkinis šaršalas, nukreipiantis dėmesį nuo, mano nuomone, ne ką mažiau provokuojančio monografijos turinio.

Pasak Janeliūno, *D. Grybauskaitės doktrina* – tai asmeninių prezidentės „principų ir nuostatų visuma, persmelkusi visą Lietuvos politikos kursą“ (p. 13). Norėdamas šią nuostatų visumą iliustruoti, autorius skaitytoją septyniuose iš dešimties knygos skyrių supažindina su kruopščiai ir originaliai išskleista Grybauskaitės užsienio politikos empirika. Aptariama santykių su Rusija ir Baltarusija raida, partnerystės su JAV vektorius, santykių su Lenkija, Ukraina statusas, besikeitusi Lietuvos pozicija Europos Sąjungoje ir gan netikėtai pateikiama mūsų šalies santykių su Izraeliu apžvalga. Pastarajam klausimui skirtas skyrius ypač įdomus tuo, kad yra vienas pirmųjų bandymų akademiškai analizuoti šiandienius dvišalius Lietuvos ir Izraelio santykius. Turint omenyje, kad ne vieną iššūkį demokratijai išgyvenanti Vidurio Rytų šalis vis aktyviau žvelgia į Vidurio ir Rytų Europą, ieškodama politinių sąjungininkų Europos Sąjungos viduje, tolimesni tyrimai šia linkme, be abejonės, sudomintų ir platesnę užsienio auditoriją.

Neginčytina *D. Grybauskaitės doktrinos* stiprybė yra ta, kad knyga paremta originaliu interviu rinkiniu ir kol kas mažai tyrinėtais dokumentais (pavyzdžiui, diplomatiniais „kabeliais“, *WikiLeaks* nutekintais iš Lietuvoje veikiančių užsienio šalių ambasadų). Be to, Janeliūnas pastaraisiais metais pasikalbėti apie Lietuvos užsienio politiką buvo susėdęs ne tik su pačia prezidente, buvusiais jos patarėjais užsienio politikos klausimais, bet ir jos politiniais oponentais. Taip pat remiamasi interviu metu išsakytomis Vygaudo Ušacko, praradusio postą dėl konflikto su Grybauskaite, mintimis. Pateikiamos ir dabartinio Užsienio reikalų ministerijos vadovo Lino Linkevičiaus refleksijos, daug dėmesio skiriama epizodui, kai 2017 m. gruodį prezidentė asmeniškai įsikišo ir pakeitė URM vadovo sprendimą, Lietuvai balsuojant dėl Jungtinių Tautų Generalinės

asamblėjos rezoliucijos, nepritariančios JAV sprendimui pripažinti Jeruzalę Izraelio sostine.

Vienas kertinių Janeliūno ginamų teiginių – Grybauskaitė pakeitė Lietuvos užsienio politikos formavimo procesą ir veikiausiai pusiau-prezidentinės politinės sistemos galių balansą. Faktinis vadovavimas Lietuvos delegacijai ES Vadovų Taryboje, jos perimtas iš ministro pirmininko, gali būti laikomas bene geriausiu signalu, kad užsienio politikoje galios centras pasislinko į prezidentūros pusę. Be to, žvelgdamas į konkrečius užsienio politikos vektorius, Janeliūnas pateikia eilę pavyzdžių, kai asmeninė Grybauskaitės intuicija, patirtis ar tiesiog charakterio savybės, o ne geopolitinė inercija nulėmė užsienio politikos pokyčius. Kone ryškiausias to pavyzdys, pasak autoriaus, yra tai, kad „jokios struktūrinės teorijos ar požiūriai „iš viršaus į apačią“ negali nuosekliai paaiškinti, kodėl Lietuva ir Lenkija „atšalo“ viena kitos atžvilgiu 2011–2016 m. laikotarpiu“. Kaip vėliau nuosekliai paaiškinama, geopolitinėms sąlygoms nesikeičiant, užsienio politikos pokyčius nulėmė Lenkijos vadovų kaita ir pasikeitusi šalių lyderių santykių dinamika.

Asmeniniai Grybauskaitės sprendimai taip pat buvo svarbūs, kintant Lietuvos santykiams su tarptautinės politikos hegemonu JAV ir šalies vaidmeniui NATO viduje. Čia minėtini Grybauskaitės išsišokimai: 2009 m. paremta iniciatyva tirti CŽA kalėjimų istoriją Lietuvoje, 2010 m. atsisakymas vykti į Prahą susitikti su Baracku Obama, protestuojant prieš JAV norą bendradarbiauti su Rusija, užtikrinant saugumą Rytų Europoje, ir netgi atviras spaudimas NATO vadovybei parengti Baltijos šalių gynybos planus. Politinio autonomiškumo demonstravimas JAV atžvilgiu tęsėsi ir Baltuosius rūmus perėmus Donaldui Trumpui, o geriausiai iliustruotas gali būti jau minėtu atviru Grybauskaitės nepritarimu jo Artimųjų Rytų konflikto „sprendimo“ strategijai.

Remdamasis dviejų Grybauskaitės kadencijų pavyzdžiais Janeliūnas bando įrodyti, kad užsienio politikos formavime yra svarbios asmenybės. Čia autoriui padeda ir ne tokie sėkmingi Grybauskaitės užsienio politikos pavyzdžiai kaip avantiūriškas bandymas pirmosios kadencijos pradžioje užmegzti pragmatiškus santykius su rytų autokratais Vladimiru Putinu ir Aleksandru Lukašenka (3 ir 4 skyrius). Nudegusi nagus Grybauskaitė vėliau žymiai atsargiau žvelgė į santykius su šiais kaimynais, o po Krymo okupacijos 2014 m. tapo kone labiausiai pasišventusia Kremliaus kritike Europos Sąjungoje (7 ir 8 skyrius). Tai, kad Grybauskaitės užsienio politikos nuostatos kito, atsižvelgiant į realias politines patirtis, pagrindžia pagrindinę knygos žinutę, jog ir pavieniai žmonės gali keisti nusistovėjusias užsienio politikos tradicijas. Kita vertus, referavimas į politinio mokymosi procesą komplikuoja Grybauskaitės doktrinos kaip tam tikros užsienio politikos programos pristatymą. Kitaip negu Valdo Adamkaus prezidentavimo metais deklaruotos Lietuvos – „regiono lyderės“ – strategijos atveju, Janeliūnas apibendrina, kad, kalbant apie Grybauskaitės doktriną, „turimas galvoje greičiau veikimo būdas, nei strateginio lygmens postulatai“ (p. 293). Taigi net ir perskaičius monografiją, išlieka klausimas, ar jos pavadinimas nesuponuoja kažko daugiau nei iš tiesų būta Grybauskaitės užsienio politikoje.

Skaitytojas turėtų būti informuotas ir apie porą kitų šios knygos „spąstų“. Pirma, atskiras skyrius knygos pradžioje yra skirtas teoriniam tyrimo pagrindui – struktūros prieš veikėją dilemos socialiniuose moksluose ir tarptautinių santykių disciplinoje aptarimui. Subjektyvia mano nuomone, buvo galima išvengti klasikinių „vištos ir kiaušinio“ problemos apsvarstymų, jei būtų labiau pabrėžti įdomesni ir analizei aktualesni aspektai: „kognityvinių šuolių“, „operacinių kodų“ politinių lyderių sprendimų priėmime svarba ir kiti tyrime naudoti analitiniai įrankiai. Tarptautinių santykių teorijų ABC, aktuali VU TSPMI antrakursiams, veikiausiai yra kiek atgrasi platesnei auditorijai, kuri gali knygą užversti dar nepasiekusi įdomiausių jos skyrių.

Antra, skaitant monografiją dažnai norisi, kad šaltinių kritika joje būtų atlikta nuosekliau, įvertinant dokumentų ir interviu dalyvių poziciją analizuojamos užsienio politikos atžvilgiu. Šaltinių kritikos trūkumas ypač akivaizdus, kai remiamasi Grybauskaitės ar jos patarėjų, kad ir užsidėjusių politologinę kepurę, situacijos vertinimu. Norisi, kad autorius žengtų dar vieną žingsnį ir keltų interviu medžiagą kritiškai narstančius klausimus. Kodėl respondentai sutiko kalbėti? Ar jie nelinkę perdėti savo ar kolegų vaidmens „didžiuosiuose sprendimuose“? Jei kalbame apie dokumentus, koks jų sukūrimo kontekstas? Ar analizuojamos medžiagos autoriai neturi siekio selektyviai pro akis praleisti to, kas nepatogu, neminėtina? Atvirai keliant tokius klausimus, monografija ne tik turėtų solidesnį analitinį stuburą, bet užtikrinčiau atmestų kaltinimus dėl panegirikos prezidentės atžvilgiu.

Nepaisant kelių pastabų, neabejotina, kad Tomo Janeliūno *D. Grybauskaitės doktrina* yra svarbus reiškinys Lietuvos politikos mokslų padangėje. Autorius kruopščiai atsekė pokyčius pagrindiniuose Lietuvos užsienio politikos baruose ir įtaigiai parodė, kad Grybauskaitės asmenybė čia suvaidino svarų vaidmenį. Svarbiausia tai, kad knyga yra aktuali Lietuvos skaitytojams, nes padeda atrasti užsienio politiką kaip autonomišką veikimo sritį, kurioje ir pavieniai žmonės gali keisti nusistovėjusias žaidimo taisykles. Norisi tikėti, kad monografija taps kvietimu kritiškiau mąstyti apie mūsų šalies užsienio politikos formavimo procesą, iš atsakingų politikų ir diplomatų reikalauti daugiau išradingumo ir mažiau pasiteisinimų, prasidedančių nuvalkiotu „mažos šalies Rusijos pašonėje“ argumentu.

JAV santykiai su Lietuva

KĘSTUTIS K. GIRNIUS

Lino Kojalos knyga *Baltieji rūmai ir Lietuva* yra informatyvi pastarųjų 30 metų JAV užsienio politikos, ypač Lietuvos atžvilgiu, apžvalga. Parašyta įtaigiu, patraukliu stiliumi, knyga yra geras įvadas į šį svarbų klausimą, tinkantis bakalauro studentams ir plačiajai visuomenei, supažindinantis su esminiais šios politikos aspektais. Taigi vadovėlis teigiama šio žodžio prasme. Autorius nesikapstė archyvuose, nepristato lig šiol nežinomų faktų. Kas nauja – tai jo pokalbiai su aukštais pareigūnais ir ekspertais, su prezidento komandos nariais, su „aukščiausio lygio struktūrose“ dirbusiais asmenimis, „sprendimų priėmėjais“. Dėl puikiai suprantamų priežasčių, jų pavardės neminimos, bet, nežinant tapatybių ir pareigų, sunku įvertinti jų pasisakymus, nuspręsti, kiek jie patikimi. Būtų prasminga žinoti, ar savo mintimis dalijasi Johno Boltono, ar Trumpo žento Jaredo Kushnerio aplinkos žmogus. Knygoje derinami įvairūs elementai ir stiliai. Išnašų sumažinta iki minimumo (teigiamas bruožas), bet neapsieita be politologams būdingo polinkio savo pasakojimui suteikti teorinius rėmus, pasikliaujant kuriuo nors modeliu ar mėgstamo specialisto įžvalgomis. Apibūdindamas pagrindines paskutinių keturių prezidentų politikos gaires, Kojala remiasi Walteriu Russellu Meadu, kuris įvardija keturias JAV užsienio politikos mąstymo mokyklas.

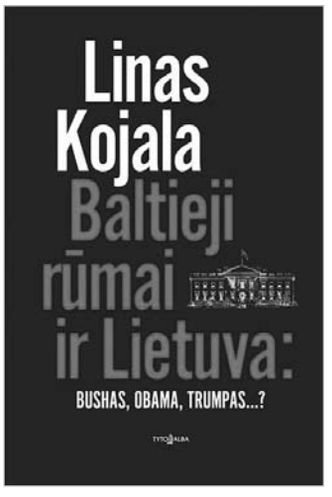

Linas Kojala,
BALTIEJI RŪMAI IR
LIETUVA: BUSHAS,
OBAMA, Trumpas...?
Vilnius: Tyto alba,
2020, 232 p., 3000 egz.

Dailininkas Zigmas Butautis

Kojala siekia atpasakoti naujausią JAV diplomatijos istoriją ir nustatyti, su kokiais pagrindiniais iššūkiais grumiasi diplomatai ir politikai, daugiausia dėmesio skirdamas paskutiniam dešimtmečiui, kai pradėjo keistis užsienio politikos gairės. Barackas Obama žengė pirmuosius pasitraukimo (*retrenchment*) politikos žingsnius, ta linkme juda ir Donaldas Trumpas, nors sunku prognozuoti, ką darys šis impulsyvus, nenuoseklus ir neinformuotas žmogus. Trumpas nėra vienvaldis valdovas. Kongresas priešinasi radikaliems užsienio politikos pokyčiams, prezidento veiksmus atidžiai stebi ir kritikuoja žiniasklaida, o iš pradžių didelę patirtį turėję jo patarėjai ir ministrai stengdavosi švelninti prezidento nutarimus. Spaudžiamas Trumpas kelis kartus sutiko atsiimti jau paskelbtus nutarimus, pavyzdžiui, visų karių atitraukimą iš Sirijos. Kojala prieina prie išvados, kad Amerika „grįžta namo“ į iki Antrojo pasaulinio karo dominavusią izoliacionistinę politiką. Vašingtonas pradės nusigręžti nuo tarptautinių įsipareigojimų, sutelks dėmesį į vidaus problemas, nors tai nereiškia, kad jis staiga pasitrauks iš tarptautinės arenos, kaip darė 1918 m. Sunku nepritarti tokiai išvadai.

Nors autorius tvirtina, kad nesiekia formuoti skaitytojo nuomonės, o leidžia jam pačiam susidaryti įspūdį, kaip mąsto JAV strategai, tačiau jis negeba paslėpti savo nuostatų. Obamai prezidentaujant esą JAV „atsitraukimas į save... o kartu – lyderystės tarptautinėje politikoje vakuumas, prisidėjo prie situacijos destabilizavimo bei sukūrė terpę naujoms grėsmėms, ypač šalims Vakarų aljansų periferijoje“ (p. 60). Kokia čia „lyderystė“, jei ji JAV įvėlė į nesiliaujančius konfliktus, kurie nuo 2001 m. JAV kainavo 6,4 trilijonus dolerių, 6,5 tūkstančio žuvusių amerikiečių karių (p. 54), ką jau apie šimtus tūkstančių žuvusių konfliktų vietų gyventojų? Ar atsargesnė, taikesnė užsienio politika rodo „lyderystės“ ir „ryžto“ stoką, ar veikiau gebėjimą suprasti, kad baigiasi vienpolis pasaulis ir išskirtinis JAV dominavimas, tad reikia naujos politikos? Skepticizmas Obamos politikos atžvilgiu pasireiškia ir kitur. Atseit Lietuva ir kitos Baltijos šalys, ko gero, nebūtų patekusios į NATO, jei tuo metu JAV vadovas būtų buvęs šaltai apskaičiuojantis, konfrontacijų vengiantis Obama, o ne Bushas jaunesnysis, kuris daugiau reikšmės skyrė vertybėms ir demokratijos plėtrai. Negaliu pritarti tokiai Kojalos užuominai. Baltijos šalys būtų tapusios NATO narėmis, kad ir kas būtų buvęs JAV prezidentu, juolab kad pirmaisiais šio šimtmečio metais, kai JAV galybė buvo pasiekusi savo viršūnę, Rusija dar buvo palaužta, o po Rugsėjo 11-osios teroristų antpuolio Putinas dar buvo draugiškai nusiteikęs JAV atžvilgiu. Kojala mano, kad Obama turėjo smogti Sirijai, jai panaudojus cheminius ginklus, nes buvo įspėjęs, jog toks veiksmas peržengtų „raudonąsias linijas“. Pirma, netikslu teigti, kad Obama „sulaužė savo paties duotą žodį“ (p. 165).

Antra, Sirija JAV ir Rusijai įsipareigojo sunaikinti tuos ginklus ir didele dalimi tai padarė. Kojala neutraliau apibūdina Obamos sprendimą kitoje vietoje (p. 70).

Iš Meado išvardytų mąstymo mokyklų Kojalai artimiausia yra vadinamoji Wilsono mokykla, kuriai demokratijos ir socialinių vertybių sklaida yra dorovinė pareiga, dar būtina siekiant ginti nacionalinius interesus, tad reikalaujanti aktyvios ir visapusiškos užsienio politikos (p. 43–45). Clintonas, Bushas jaunesnysis, net Obama laikytini šios mokyklos sekėjais kai kuriais savo politikos aspektais, nors visi įgyvendino ir kitų mokyklų principus. Santykinis mokyklų neapibrėžtumas ir dažna skirtingų mokyklų principų samplaika visų prezidentų politikoje verčia abejoti teorijos nauda, ką iš dalies pripažįsta ir Kojala. Nors jis vis dėlto laiko teoriją atspirties tašku, tačiau knyga nebūtų nukentėjusi, jei liktų apsieta ir be jos. Kiekvienu atveju Kojala elegiškai, su liūdesiu sutinka brėstančius pokyčius, cituoja politologo teiginį, kad supervalstybės neturi teisės išeiti į pensiją (p. 226), galutinai neatsisako vilties, kad JAV iki galo neatsisakys polinkio, pomėgio ir misijos skleisti savo idealus ir tvarkyti pasaulį.

Autorius daugiau dėmesio skiria diplomatijos istorijos atpasakojimui, mažiau – naujų iššūkių ir galimų reakcijų analizei. Suprantama, kad pirmenybė labiau skiriama tam, kas žinoma, negu tam, kas numatoma. Vis dėlto pasigedau detalesnės analizės priežasčių, skatinusių JAV mažiau aktyviai formuoti tarptautinę santvarką ir pradėti „grįžti namo“. Net jei Obamos lyderystės ar ryžto stoka susijusi su jo būdu ir teisiniu išsilavinimu, vis tiek reikia ieškoti gilesnių veiksmus lemiančių priežasčių. Kojala pažymi, kad didelį vaidmenį turėjusios milžiniškos ūkio problemos, pastangos išsikapstyti iš 2008–2009 m. didžiosios recesijos ir nenoras rizikuoti JAV gerove, įsiveliant į dar vieną karą. Kito ir tarptautinė konjunktūra, išsivystė nauji varžovai, svarbiausias kurių yra Kinija, per trumpą laiką pasivijusi JAV daugelyje sričių. Didysis britų ekonomistas Johnas Maynardas Keynesas neva sakęs, kad „kai faktai keičiasi, keičiu savo nuomonę. O Jūs?“ Obama keitė JAV politiką ir dėl šios priežasties.

Vašingtonas dar nėra galutinai nutaręs, kaip bendrauti ir varžytis su Kinija, ko tikisi iš sąjungininkų. Kojala neatmeta galimybės, kad JAV laikysis principo „arba jūs su mumis, arba prieš mus“, tad Vašingtono santykius su kitomis šalimis, net su partnerėmis, lems tų šalių santykiai su Kinija (p. 40). Kiekvienu atveju pagaliau vyksta dažnai žadamas posūkis į Rytus, JAV mažiau domėsis Europa, taip pat ir Baltijos jūros regionu.

Didėjant nesutarimams su Kinija, JAV gali mėginti savo pusėn pritraukti Rusiją, kaip kadaise Henry Kissingeris sutaikė JAV su Kinija SSRS sąskaita. Arba bent įtikinti Maskvą laikytis neutraliau. Baltijos šalys nebus išduotos, bet Kojala ar jo neįvardytas pašnekovas perdėm optimistiškai galvoja, kad tai įgalintų Lietuvą mainais į santykių šiltėjimą prašyti papildomų konkrečių amerikiečių įsipareigojimų gynybos srityje (p. 212). Veikiausiai nutiktų kitaip, nes Kremlius greičiau savo malonę parduos negu dovanos. Rusija gali reikalauti, kad JAV atitrauktų savo karius arba sumažintų jų skaičių. Tiesa, ne per dieną ar mėnesį, bet subtiliau – per kelerius metus. Kremliui labiau rūpi pats principas, kad jo artimoje aplinkoje nebūtų dislokuojamos kitų šalių pajėgos.

Nieko gero nežada JAV santykiai su ES. Paradoksalu, bet mažindama savo karinius ir diplomatinius įsipareigojimus JAV vykdo agresyvią finansinę ir ūkinę politiką, kuria siekiama sudrausminti sąjungininkus ir bausti oponentus. Ultimatyvūs JAV reikalavimai, antai nepirkite *Huawei* produktų, kišimasis į vidaus reikalus (sunku kitaip apibūdinti draudimą ES bendrovėms prekiauti su Iranu ar tiesti *Nord Stream 2*), ir piktnaudžiavimas savo finansine galia tik didins nepasitenkinimą, tarpusavio nepasitikėjimą ir skatins priešiškumą kaip tik tuo metu, kai ES grumiasi su populizmu, blogėjančia demografine padėtimi, yra verčiama susitaikyti su savo mažėjančia įtaka pasaulio politikoje ir ūkyje. Mažės pakantumas Vašingtono pamokslams, ypač jei Pekinas šnabždės į ausį, kad garbingos tautos turi ginti savo, o ne JAV interesus. Kaip pažymi autorius, *Huawei* yra demokratų partijos taikiklyje, tad spaudimas nedings, net jei Trumpas nebūtų perrinktas. Priešiškumas akivaizdus. Pasak Kojalos (p. 192), 2019 m. pabaigoje apklausos rodė, kad Vokietijos piliečiai Trumpą laiko didesne grėsme taikai nei Šiaurės Korėjos, Rusijos, Kinijos ar Irano lyderius.

Kojala daug dėmesio neskiria Vokietijai, plačiau nagrinėja tik JAV priešinimąsi dujotiekio tiesimui ir dažnus priekaištus dėl gėdingai menko gynybos finansavimo. Santykiai su Prancūzija irgi nagrinėjami prabėgomis, primenama Charles'io de Gaulle'io antipatija JAV ir 2003 m. protestai prieš Irako invaziją. Vos viena pastraipa skirta Emmanuelio Macrono siūlymams didinti ES šalių gynybos politikos integraciją, kurti savarankiškesnes ES ginkluotąsias pajėgas. Šie Macrono pasiūlymai nesulaukia platesnio pritarimo kitose ES šalyse, bet Prancūzija greitai jų neatsisakys.

Kokią poziciją JAV ir ES nesutarimuose užims Lietuva? Lietuva nuosekliai ir instinktyviai palaiko JAV bene visais ginčijamais klausimas. JAV yra pagrindinis Lietuvos saugumo garantas. ES šalys vienos negebėtų apginti Lietuvos nuo Rusijos antpuolio, be to, europiečiai mažiau linkę manyti, kad verta rizikuoti karu, ginant Baltijos šalis nuo agresijos. Sunku įsivaizduoti aplinkybes, kuriomis Lietuva, kitos Baltijos šalys ir Lenkija keistų savo nuostatas. Bet jei Vašingtonas siektų bausti nepaklusnius europiečius, o Pekinas ryžtųsi atsisakyti savo arogancijos, daugelis Vakarų Euro-

pos šalių pradėtų palankiau žiūrėti į didžiąją JAV oponentę Kiniją. Vienašališkas JAV palaikymas ginčuose neliktų nepastebėtas Briuselyje, kuris galėtų reikšti savo nepasitenkinimą ignoruodamas Lietuvos prašymus, mažindamas finansavimą. Nors yra tik maža tikimybė, kad Baltijos šalys ir Lenkija taps autsaideriais, atsakingi pareigūnai jau dabar turėtų modeliuoti, kaip Lietuva turėtų laviruoti tarp JAV, ES, Rusijos ir Kinijos, kad galėtų išplaukti su kuo mažesniais nuostoliais.

Nė viena knyga neišvengia klaidų, netikslumų, šališkų pasakojimų ar apibūdinimų. Taip ir čia. Kojala rašo, kad nepaisant nesėkmių Irake, „pirminė misija likviduoti tiesioginę grėsmę buvo bent iš dalies įgyvendinta“ (p. 144). Nebuvo jokios tiesioginės grėsmės. Irakas neturėjo nei masinio naikinimo ginklų, nei priemonių juos nukreipti prieš JAV, nei ketinimų pulti Ameriką. Tad nebuvo ir netiesioginės grėsmės. Pasak autoriaus, priešraketinių gynybos sistemų dislokavimas Europoje nekelia grėsmės Rusijai, nes negalėtų neutralizuoti „potencialiai tūkstančius Rusijos raketų“ (p. 160). Tačiau Rusija turi tik apie 300 iš žemės paleidžiamų tarpžemyninių balistinių raketų. Ji turi tūkstančius branduolinių galvučių, bet galvutės nėra raketos.

Beveik penki puslapiai (p. 114–118) yra skirti Ronaldo Asmuso ir Roberto Nuricko 1996 m. straipsnio daliai, kurioje nurodytos priežastys, dėl kurių Baltijos šalims nebūsianti siūloma narystė NATO. Bet tie du ekspertai taip pat išdėstė detalią Baltijos šalių integravimo į Vakarus politiką, pabrėžė, kad negali būti sukurta naujos Jaltos regimybė, kad reikia palikti atviras duris NATO narystei ir kad būtų idealu, jei „ES pasiūlytų Estijai narystę tuo pat metu, kai NATO priima Lenkiją“. Daugiausia dėmesio sulaukė kaip tik raginimas Estijai skubiai suteikti narystę ES, taip sulyginant jos statusą su Švedijos ir Suomijos ir suteikiant konkretų turinį Vakarų įsipareigojimui Baltijos regionui. Tuomet pirmenybė buvo teikiama strategijai, laiduojančiai, kad Baltijos regionas neliktų už borto, o ne priežastims, kodėl negalima Baltijos šalių pakviesti į NATO.

Istorikai ir politologai yra plačiai svarstę Rusijos ir JAV diskusijas dėl naujų narių priėmimo į NATO. Kojala beveik išskirtinai remiasi prezidento Billo Clintono atsiminimais, kuris rašė, kad Borisas „Jelcinas manęs paprašė slapta įsipareigoti, kad priimsime į Aljansą tik buvusias Varšuvos pakto valstybes“ (p. 106). Veikiausiai taip ir buvo, bet reikia atsargiai vertinti prezidentų atsiminimus, kuriuose jie stengiasi įsirikiuoti į didžiųjų valstybininkų gretas. Neseniai paviešinti dokumentai rodo, kad viskas nebuvo taip paprasta. Oficialiame JAV protokole parašyta, kad 1993 m. spalį į Maskvą atvykęs JAV valstybės sekretorius Warrenas Christopheris Jelcinui aiškino, jog NATO programoje „Partnerystė taikos labui“ nebus nei pastangų atstumti kurią nors šalį, nei imtasi žingsnių, kad kas nors būtų iškeltas į priekį. Rusijos prezidentas įsiterpė klausdamas, ar jis teisingai suprato, kad visos Vidurio ir Rytų Europos bei buvusios Sovietų Sąjungos šalys bus traktuojamos vienodai, kad bus „partnerystė, o ne narystė“. Christopheris patvirtino, kad taip tikrai bus, ir pridūrė, jog net nebus jokio asocijuoto statuso. Jelcinas sakė, kad tai nuostabi idėja. Tik tada Christopheris paminėjo, kad gal tolimesnėje ateityje bus grįžta prie narystės klausimo. Rusija manė, kad amerikiečiai laikysis žodžio. Tik 1994 m. rugsėjį Clintonas pranešė Jelcinui, kad NATO plėsis, bet tvirtino, jog nėra jokios aiškios darbotvarkės. Vašingtono nutarimas staiga keisti savo politiką labai supykdė Jelciną, kuris tačiau nieko negalėjo padaryti. Šis epizodas paaiškina, kodėl 1994 m. spalį Clintonas Rygoje, pasak Kojalos, „kalbėjo abstrakčiau ir dažniau minėjo žodį „partnerystė“, o ne „narystė““ (p. 109). NATO turėjo teisę priimti naujus narius, ir gerai, kad tai darė. Bet JAV šiek tiek apgaudinėjo Rusiją, ir reikalai nebuvo tokie paprasti, kaip aiškina Clintonas ir Kojala.

Baltieji rūmai ir Lietuva yra gera knyga. Ją paskaičiusieji tikrai geriau supras naujausiųjų laikų JAV diplomatijos istoriją ir santykius su Lietuva. Tačiau Kojalos santūriai proamerikietiškos ir prointervencinės nuostatos šiek tiek nuspalvina jo pasakojimus ir vertinimus. Reikia tai turėti mintyje.

Halik, Tomáš, *Kantrybė su Dievu: Zachiejaus istorija tęsiasi mumyse*, iš čekų kalbos vertė Almis Grybauskas, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2019, 198 p.

Jei tektų rinktis, kokį trejetą čekų šiandien verta pažinti artimiau, tai, be abejo, būtų Hašekas, Havelas ir Halikas. Pastarasis lietuviškai prabyla tik šiemet, tikrai ne per vėlai. Tris dešimtmečius kalbinamas ir girdimas Čekijoje bei pasaulyje, šis buvęs disidentas, Prahos Karolio universiteto sociologijos profesorius, studentų sielovadininkas įdomiausius savo tekstus užrašė trumpam vasarų atokvėpiui užsidaręs vienuolyno prieglobstyje. Taip atsirado ir ši meditacija apie evangelinį susitikimą su Zachiejumi – įdėmiu stebėtoju, nesiskubinančiu triukšmingai įsijungti į Jėzaus gerbėjų būrį. Kitur dažnai rašęs apie (tam tikrą) ateizmą, kaip labai naudingą, tik nepakankamai ištvermingą tikėjimo palydovą, čia Halikas plėtoja mintį ir ragina branginti Dievo nematymo, slėpties (vertėjo vykusiai parinktas *nepřítomnost*, *absentia* atitikmuo) patirtį: užuot ginklavusis triuškinančiais tikratikystės įrodymais, kantriai tverti netikrumą. Jei neturėjote progos ar nedrįsote, Halikas pakvies susipažinti ir su daugeliu savo draugų: Nietzsche, Teresėle, Kafka, Tischneriu, Sacksu, Weil ir kitais. Lauksiu kitų jo knygų, viliuosi be tiekos archaizmų vertime.

Jonas Morkus

Ignacas Lojola, šv., *Piligrimo pasakojimas. Dvasinės pratybos*, iš ispanų kalbos vertė Lionginas Virbalas, Vilnius: Jėzuitų ekonomo tarnyba, 2020, 295 p., 1000 egz.

Vieni įtakingiausių katalikiškų tekstų sulaukė naujo leidimo (1993, 1998, 2003 m. leistas tik *Piligrimo pasakojimas*, 2008 m. tik *Dvasinės pratybos*) lietuvių kalba. Tai ne tik ignaciškojo dvasingumo principai, raktas į Jėzuitų ordino istoriją, bet ir svarbus krikščioniškosios kultūros paveldo naratyvas. Tad naujiena džiugi – jau kuris laikas šių knygų buvo galima gauti tik iš antrų rankų. Ankstesnių leidimų vysk. Liongino Virbalo vertimas ir komentarai išlaikyti, atvartuose papildomai pateiktos paties šventojo maldos, šv. Ignaco litanija ir prašymo malda užtariant šventajam. Atsisakyta ankstesniuose leidimuose pasitaikydavusios asmenų ir vietų rodyklės bei piligrimo kelionės žemėlapio, gan pravarčių sekant Ignaco pėdomis. Gaila, kad kažkur pasimetė ir iliustracijų aprašai. Galiniame viršelio atlanke šventojo beatifikacijos (1609) proga išspausdintos atvaizdų knygos *Vita beati Patri Ignatii Loiolae* (Roma) iliustracija, vaizduojanti Ignacą Manrezoje. Tačiau kur galėtume išvysti šio mozaikinio atvaizdo originalą, lieka neaišku. Pats leidimas dėl nedidelio formato ir blizgaus popieriaus labiau primena populiarių turistinių kelionių gidus nei vadovą į dvasios ramybę ir amžinąjį gyvenimą. Nors, geriau pagalvojus, jei kas ir sumaišys, blogiau nebus.

Eleonora Buožytė

Krasznahorkai, László, *Šėtoniškas tango*, iš vengrų kalbos vertė Vitas Agurkis, Vilnius: Kitos knygos, 2019, 286 p., 1000 egz.

Jei *Šėtoniškas tango* būtų *Instagram* filtras, tai neabejotinai mažai kontrastingas *black&white*, kur skirtumus tarp juodos ir baltos spalvų nutrina blyški pilkuma. 1985 m. pasirodęs romanas plėtoja temą, kurią po kelių metų mūsuose aprašys Granauskas. Tai pasimetusio, užmiršto, lietaus merkiamo, automobiliu vargiai pasiekiamo kaimo ir jo gyventojų, nesugebančių prisitaikyti prie kintančios visuomenės poreikių, istorija. Krasznahorkai pasitelkia biblinę išganymo simboliką, kur išganytojo vaidmuo tenka iš miesto atvykstančiam Irimijui. Tai virsta dramine miesto-kaimo skirtimi: pirmajame paklūstama institucinei viršininkų ir pavaldinių hierarchijai, o antrasis iki šiol gyvena prigimtinėje būklėje. Savo vertę pagal jos primestas žaidimo taisykles tenka įrodinėti net jauniausiems bendruomenės nariams. Jei romanas nepasirodys per stiprus, skaitytojas galės save palepinti ir 1994 m. pagal šį romaną sukurtu, septynias valandas trunkančiu Béla Taro filmu.

Skirmantas Knieža

Lessing, Doris, *Nurodymai žengiantiems į pragarą*, iš anglų kalbos vertė Aušra Stanaitytė-Karsokienė, Vilnius: Vaga, 2019, 302 p., 1000 egz.

Nobelio premijos laureatės knyga, kuri turinčius kantrybės gali nustebinti. Tik nustebinti šiuo atveju nebūtinai reiškia teigiama prasme (priklauso nuo jūsų pažiūrų, vertybių ir literatūrinio skonio). Pusę knygos kapanodamasis po tariamas pagrindinio veikėjo haliucinacijas (iš tiesų – politinės ar filosofinės programos alegorinį išdėstymą), gali pamanyti, kad autorė sumanė mylimiems skaitytojams sukurti (žodžių) pragaro pojūtį. O paskui įvyksta paslaptingas nušvitimas. Paslaptingas, nes pagrindinė mintis pateikiama ir gana tiesmukai, ir kartu pakankamai gudriai. Toji mintis būtų: komunistai, tie Žemės keistuoliai, yra pasiųsti pačių dievų grąžinti į žmoniją harmonijos. Skamba absurdiškai, ar ne? Bet kitaip tos knygos neįmanoma suprasti. Romanas nėra fantastika, kaip jį linkstama pavadinti. Tai filosofinė siaubo pasakaitė, kurioje neįtikėtinai naiviai romantizuojami ir idealizuojami Josipo Broz Tito raudonieji partizanai, neva raudonoji žvaigždė

(taip, raudonoji žvaigždė) vienintelė suvienijo serbus, kroatus, juodkalniečius, katalikus ir musulmonus. Tad knygą skaityti įdomu tik jos pasirodymo metų (1971) kontekste: a) rodosi, kad 68-ųjų „revoliucijų“ dvasioje Lessing tarsi nori pasakyti, jog jaunieji kairuoliai neturėtų visiškai atstumti ankstesnės (karo) kartos kairiųjų, nes Naujoji kairė būtent tą ir darė; b) aštunto dešimtmečio pradžioje dar labai madingos antipsichiatrinio judėjimo idėjos, tad Lessing romanas įkūnija ir to laikotarpio tradicinės psichiatrijos kritikos kryptį.

Tomas Vaiseta

Morkūnas, Vidas, *Pakeleivingų stotys*, Vilnius: Odilė, 2019, 120 p., 800 egz.

Vidas Morkūnas su žodžiu elgiasi apdairiai. Novelių rinkinį sudaro keliasdešimt trumpų kūrinių, kuriuose ištisa provincijos (ir ne tik jos) nelaimių ir nusikaltimų kronika, „paprastų žmonių“ likimo portretai ir absurdo epizodai. Šie tekstai taupūs, trumpoji proza trumpa ne tik žanro, bet ir apimties prasme. Unikalų autoriaus stilių skaitytojas atpažins iš žodyno ypatybių: tarmybių, rečiau vartojamų formų („šoko iš užuoglaudos“, p. 48) ar žargono („tempdamas begalinį sroką“, p. 107). Kiekvienas kūrinio apsakymas – tai atskiras fragmentas ar kadras, potencialiai – „pilno metro“ istorija ir siužeto idėja, kondensuota į kelis šimtus žodžių. Apsakymų pavadinimai knygoje vis kartojasi, todėl galima ieškoti sąsajų tarp bendrą antraštę turinčių tekstų, nors nei veikėjų, nei veiksmo prasme jie neturi nieko bendra, nebent kuriamą nejaukią – o vietomis ir šiurpią – atmosferą.

Skirmantas Knieža

Tartt, Donna, *Dagilis*, iš anglų kalbos vertė Andrius Patiomkinas, Vilnius: Alma littera, 2019, 834 p., 2500 egz.

Kaladės dydžio brandos istorija prasideda nuo momento, kai trylikametis berniukas ir XVII a. olandų tapytojo šedevras kartu išgyvena staigų ir netikėtą teroro aktą muziejuje. *Dagilis* mėgina sutalpinti viską: nuo dirbančio, daugiataučio Niujorko iki dulkėtos antikvarų dirbtuvės. Nuo svarstymų apie likimą, pilno kaleidoskopo romantizuotų erdvių, nusikaltimo jaudulio iki gausybės įvairiausių veikėjų bei svarbiausių žmogiškų patirčių – draugystės, meilės, šeimos santykių, netekties, baimės ir svaiginimosi. Deja, ne viskas sutalpinama vienodai sėkmingai. Pasakojimo ašimi ir savotišku pagrindinio veikėjo atspindžiu tampa pasisavintas paveikslas, įtraukiantis tematines gijas apie skonį, kolekcionierių namus, meno kainodarą ir pačius paveikslus. Nuosekliai sukonstruoti ir susaistyti teksto masyvai palieka gausybę erdvės reikštis autorės neabejotinai patraukliam ir lengvam stiliui, dėl kurio ilgas skaitymas tampa maloniu. Vis dėlto romanas neišvengia sunkiasvorių knygų problemų – be didesnio gailesčio atsikratyti bent šimto penkiasdešimties puslapių būtų sveika.

Martynas Benys

Vincentas Vasiliauskas – snaiperis, krautuvininkas, tapytojas, sudarytojas Vaidotas Žukas, Vilnius: Baltos lankos, 2020, 224 p., 500 egz.

Pasakyti, kad dailės albumas yra „įdomu“ – gan neįprastas dalykas. Dailės albume atvaizduojami dailės kūriniai, tad paprastai klausiama, ar geros reprodukcijos, ar jos pakankamai reprezentuoja kūrėją ar temą, ar jos tvarkingai aprašytos. Ši knyga kitokia. Ji skirta trijų brolių Žukų, žinomų Lietuvos kultūros žmonių, seneliui (arba kaip jis knygoje vadinamas – „senuoliui“) iš motinos pusės. Ir ji įdomi: vaikaičių Vaidoto ir Sauliaus bei dailės kritikų tekstai, fotografijos, neregėti kūriniai susipina į pasakojimą ne tik apie žmogų, bet ir epochą. O daugelis natiurmortų ir urbanistinių peizažų kelia klausimą, kiek prasminga „dailininko savamokslio“ sąvoka, ypač kai tenka rinktis, kas kabės ant tavo kambario sienos.

Vytautas Ališauskas

Zemkauskas, Rytis, *Kauno žvėries pasakų knyga*, Kaunas: Kaunas 2022, 2020, 88 p., 1600 egz.

„Miestas tampa tikru miestu tik tada, kai jo viduje, jo požemiuose, apsigyvena Žvėris. Nuo tos akimirkos miestas liaujasi būti laikinas. Jis tampa amžinu“, – skelbia XV a. vidurio įrašas iš *Mistiko sąsiuvinio*. Šioje knygoje pasakojamas Kauno žvėries mitas, kuris, kaip ir dera geriems tokio žanro pavyzdžiams, ne tik žvalgosi atgal į istorines miesto ištakas, tačiau ir struktūruoja miestiečių dabartį bei suteikia gaires ir įkvėpimą rytojui. Apie socialinį audinį, kuris vertybinėmis gijomis susaisto žmones į miestiečių bendruomenę, galima kalbėti didaktiškai ar tiesiog nuobodžiai – dėstyti, kas ir kaip esą privalo būti. Tačiau apie tuos pačius dalykus galima kalbėti žaismingai, pasitelkiant išmonę – taip, kaip šios knygos autorius. Tai smagus skaitinys tiek mažiesiems, tiek ir dideliems, o geriausia ją skaityti garsiai, šeimoje. Skaityti net jei ir nesi kaunietis – juk tavo miestui taip pat reikia atrasti arba sukurti bei įkurdinti savąjį žvėrį. Nes miestas yra ne tik plytų ir asfalto, bet ir literatūros kūrinys.

Donatas Puslys

Pomponai

ELIGIJUS RAILA

Ikaro mirtis

Kartą Dedalas su sūnumi Ikaru nusprendė pasižvalgyti po svetimus pasaulius. Pakilo jiedu iš Kretos ir nuskrido į šiaurę. Tačiau trumpas buvo jų skrydis. Tolimiausiame Hiperborėjos krašte sutraiškė juos kažkoks keistas padargas. Tai buvo nuo lietuviškos padangės skliauto nuriedėję Grįžulo Ratai. Tokia tad tikroji istorija.

Empedoklio batai

Empedoklis, prieš įšokdamas į ugnikalnio kraterį, paliko šalia kiaurymės savo batus. Filosofas norėjo įrodyti savo nemirtingumą, tačiau nemirtingais tapo jo batai, virtę nelygstamu kultūriniu simboliu. Iš pradžių batus aptiko valkataujantis katinas, kuris puolė su jais žaisti ir vieną iš jų netyčia nuspyrė į pragarmę. Po to likusį batą aptiko benamis vaikų poetas iš Peloponeso, čia pat sudėjęs graudžias eiles apie dingusį batą. O po tūkstančio metų juos nupiešdamas atgaivino Vincentas van Goghas.

Vandens statinė

Kartą į Kaziuko mugę atvyko du liaudies meistrai iš saulėtosios Graikijos. Vienas buvo Diogenas, o kitas – Herakleitas. Pirmasis atsirideno į mugę milžinišką statinę, o antrasis ją pripildė gydomuoju upės vandeniu. Stovi abu prie vandens sklidinos statinės, smagiai laistosi ir garsiai šaukdami giria savo prekę. O šūkavo jiedu graikiškai. Tai labai nepatiko lietuviams valstiečiams, prekiavusiems Dzūkijoje išaugintais graikiškais riešutais. Valstiečiai apskundė triukšmingus svečius, ir netrukus į mugę prisistatė žandarai iš seimo Kultūros komiteto, lydimi Kalbos komisijos apsauginin-kų. Atidžiai apžiūrėję statinę žandarai nusprendė, kad čia neabejotinai Kubiliaus darbas, todėl apkaltino juos politine agitacija ir liepė nešdintis atgal į savo Graikiją. O gydomąjį vandenį žandarai perpylė į Kepenio atgabentą tarą.

Zenono aporija

Du garsūs profesoriai, Zenonas Norkus ir Maxas Weberis, vienoje Berlyno karčemoje nutarė pasivaržyti, kas greičiau išlenks alaus kvortą. Kadangi Norkus alaus negėrė, tai užsisakė stiklą reinvynio. O Weberis, išpažindamas protestantišką etiką, buvo aršus blaivininkas, todėl užsisakė rūkyto vėžlio kojų. O kelneris buvo toks graikas, vardu Achilas, bet jis eidamas į virtuvę pasitempė sausgyslę ir liko raičiotis ant grindų. Taip ir prasėdėjo Norkus su Weberiu nepasivaržę.

Idiotas

Fiodoras Dostojevskis prieš mirtį dar spėjo parašyti vienintelį savo filosofinį kūrinį *Traktatas apie grožį*. Paskutinis sakinys jame buvo toks: „Idiotas išgelbės pasaulį“.

Pulkininko aktas

Vieną vakarą į Antano Žmuidzinavičiaus studiją pasibeldė Kazys Škirpa ir, ryžtingai įžengęs vidun, kreipėsi į šeimininką tokiais žodžiais:

– Tamsta esi ne tik šaulių vadas, bet ir žymus tapytojas. Reikalas štai koks. Netrukus išvyksiu į Berlyną stoti mūsų valstybės tarnybon. O Vokietijai tinka tik energingi ir veiklūs politikai. Todėl noriu, kad Tamsta nupieštum mano aktą. Tokį raumeningą, veržlų, panašų į germanų dievybę. Kad šiandieninę laiko dvasią atlieptų.

Taip taręs, pulkininkas išsirengė plikai, apsigaubė trispalve vėliava, rankomis įsirėmė į karininko kardą ir ėmė kantriai pozuoti. O Žmuidzinavičius tuo tarpu vargsta, kankinasi, ir, kad ir ką bedarytų, jam vis tiek išeina peizažas.

– Na, niekaip negaliu Tamstos kūno materijos pagauti, – pagaliau išstenėjo Žmuidzinavičius.

Tada Škirpa lėtai atsistojo, rūpestingai apsirengė ir išeidamas mįslingai tarstelėjo:

– Šaulio rankose ir teptukas iššauna.

Peržengti Lieponą

1940 m. birželio 15 d. naktį prezidentas Antanas Smetona, stovėdamas ant upelio kranto ir žiūrėdamas į Vokietijos pusę, garsiai pagalvojo:

– Tai, kas Julijui Cezariui buvo Rubikonas, Antanui Smetonai yra Liepona.

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

RELIGIJOS, KULTŪROS IR VISUOMENĖS GYVENIMO ŽURNALAS

Dvidešimt devinti metai. 2020, Nr. 2 (314)
Išeina aštuonis kartus per metus.

VšĮ „NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI“
Pilies g. 8, 01403 Vilnius, Lietuva / Lithuania
Įmonės kodas 124626686, PVM kodas LT246266811
A/S LT60 7044 0600 0131 0361, AB SEB BANKAS
Direktorius Laurynas PELURITIS
Mob. tel.: +370 686 80735
El. paštas: nzidinys@nzidinys.lt
http://www.nzidinys.lt
http://www.knygynas.nzidinys.lt

REDAKCIJA

Rūta TUMĖNAITĖ (vyriausioji redaktorė)
Mikas VAICEKAUSKAS (atsakomasis redaktorius)
Nerijus ŠEPETYS (specialusis redaktorius)
Antanas TERLECKAS (redaktorius)
Violeta BOSKAITĖ (maketuotoja)
Kristina KLEPONYTĖ-ŠEMEŠKIENĖ (ikonografė)

REDAKCINĖ KOLEGIJA

Mantas ADOMĖNAS
Vytautas ALIŠAUSKAS
Guoda AZGURIDIENĖ
Alfredas BUMBLAUSKAS
Antanas GAILIUS
Kęstutis K. GIRNIUS
Giedrė JANKEVIČIŪTĖ
arkivysk. Kęstutis KĖVALAS
Paulius SUBAČIUS
Arūnas STREIKUS (pirmininkas)

BENDRADARBIAI

Vilius BARTNINKAS, Virginija CIBARAUSKĖ,
Simas ČELUTKA, Norbertas ČERNIAUSKAS,
Jūratė ČERŠKUTĖ, Mikas DANILEVIČIUS,
Tomas DAUGIRDAS, Vilius DRANSEIKA,
Marija DRĖMAITĖ, Dovilė GERVYTĖ, Liudas JOVAIŠA,
Mingailė JURKUTĖ, Monika KARENIAUSKAITĖ,
Katarzyna KORZENIEWSKA, Jonas MALINAUSKAS,
Simona MERKINAITĖ, Živilė NEDZINSKAITĖ,
Mindaugas PAKNYS, Juozapas PAŠKAUSKAS,
Nerija PUTINAITĖ, Eligijus RAILA, Tomas RIKLIUS,
Kęstutis SKRUPSKELIS, Monika ŠIPELYTĖ,
Mantas TAMOŠAITIS, Mantas TOLOČKA,
Tomas VAISETA, Manfredas ŽVIRGŽDAS

PARTNERIAI, RĖMĖJAI IR GLOBĖJAI

ATEITININKŲ FEDERACIJA,
www.bernardinai.lt, GAILIŲ klanas,
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA,
Katalikų radijo „MAŽOJI STUDIJA“, žurnalas „ARTUMA“

GARBĖS RĖMĖJAI 2020 METAIS

Rimvydas ČERNIAUSKAS, Rokas DOVYDĖNAS,
Kęstutis GRIGALIŪNAS, Petras Pijus GRIŠKEVIČIUS,
Ksenija JAROŠEVAITĖ, Eglė KUCKAITĖ,
Jovita LAURUŠAITĖ, Sigita MASLAUSKAITĖ,
Petras REPŠYS, Linas SKIRIUS, Laisvydė ŠALČIŪTĖ,
Vaidotas ŽUKAS

ŠIO ŽURNALO NUMERIO RENGIMĄ IR SPAUSDINIMĄ REMIA

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

remia rubrikas Laiškas redaktoriui, Kritika, Klasika, bei Auksės Kancerevičiūtės ir Kazio Preikšo publikacijas

Projektas „Lietuviškosios kultūros ekologija: Tapatybės erdvės ir dialogai“ (35 000 Eur)

LIETUVOS KULTŪROS TARYBA

remia Jūratės Čerškutės, Manto Tamošaičio parengtas publikacijas, Linos Buividavičiūtės ir Giedrės Kazlauskaitės tekstus

Spausdina UAB „Petro ofsetas“,
Naujoji Riovonių g. 25 C, 03153 Vilnius
Tiražas 1100 egz. Kaina 3,00 €
SL Nr. 366. Indeksas 5063. ISSN 1392-6845
Redakcijos ir autorių nuomonės nebūtinai sutampa
Nė vienas straipsnis nelaikomas nediskusiniu
Mokslo straipsniai recenzuojami redakcijos nustatyta tvarka
Už reklamos turinį ir kalbą redakcija neatsako
© Maketas – „Naujasis Židinys-Aidai“, M. Gedminas, 2000

Naujasis ŽIDINYS
AIDAI

1,2 PROCENTAI GPM ŽURNALUI!

Mieli skaitytojai, kviečiame ir toliau prisidėti prie žurnalo leidybos skiriant mums 1,2 procentus nuo Gyventojų pajamų mokesčio.

Tai galite padaryti Valstybinės mokesčių inspekcijos tinklalapyje **http://deklaravimas.vmi.lt/** naudojant internetinės bankininkystės prisijungimus ir užpildydami **formą FR0512** bei nunešdami arba nusiųsdami ją į gyvenamosios vietos Valstybinės mokesčių inspekcijos teritorinį skyrių iki š. m. gegužės 1 d.

Pildydami paramos skyrimo **formą FR0512**, nurodykite paramos gavėjo identifikacinį numerį (įmonės kodą) – **124626686**.

DĖKOJAME UŽ JŪSŲ PALAIKYMĄ, PARAMĄ
IR IŠTIKIMYBĘ MŪSŲ ŽURNALUI!

INDEKSAS 5063 **KAINA 3,00 €**

Naujasis ŽIDINYS
AIDAI

PILIES G. 8, LT-01403 VILNIUS
LIETUVA / LITHUANIA, EUROPE

www.nzidinys.lt

9 771932 684002 20002